

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

İLYAS İBN İSA:
HAYATI, ESERLERİ VE DÜŞÜNCELERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ZEYNEP AYDIN

BURSA 2020

T. C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**İLYAS İBN İSA:
HAYATI, ESERLERİ VE DÜŞÜNCELERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ZEYNEP AYDIN

Danışman:

Prof. Dr. M. ASIM YEDİYILDIZ

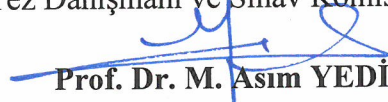
BURSA – 2020

TEZ ONAY SAYFASI

**T.C. BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

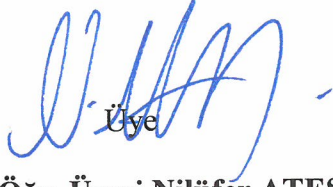
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı'nda 701522012 numaralı Zeynep Aydın'ın hazırladığı İLYAS İBN İSA: HAYATI, ESERLERİ VE DÜŞÜNCELERİ konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 27/01/2020 günü 13:00 – 14:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

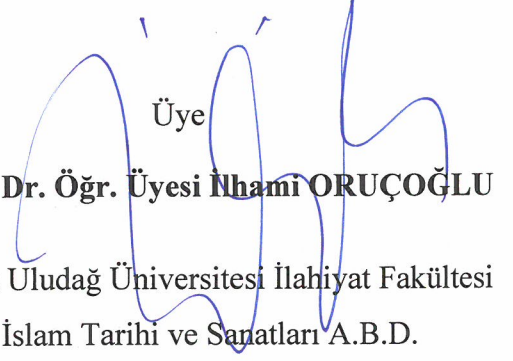
Bursa Uludağ Üniversitesi

İslam Tarihi ve Sanatları A.B.D.

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer ATEŞ

Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları A.B.D.

Üye

Dr. Öğr. Üyesi İhami ORUÇOĞLU

Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları A.B.D.

27/01/2020

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 17/02/2020

Tez Başlığı / Konusu: İLYAS İBN İSA: HAYATI, ESERLERİ VE DÜŞÜNCELERİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 112 sayfalık kısmına ilişkin, 25/12/2019 tarihinde şahsım tarafından TURNITIN adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

17.02.2020

Adı Soyadı: Zeynep Aydın
Öğrenci No: 701522007
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları
Programı: İslam Tarihi
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman

Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

17.02.2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum İLYAS İBN İSA: HAYATI, ESERLERİ VE DÜŞÜNCELERİ başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Adı Soyadı : Zeynep Aydın

Öğrenci No : 701522007

Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları

Programı : İslam Tarihi

Statüsü : Yüksek Lisans

Tarih ve İmza

17.02.2020

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Zeynep Aydın
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslam Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: x+147
Mezuniyet Tarihi	: 27/1/2020
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. M. Asım Yediyıldız

İLYAS İBN İSA: HAYATI, ESERLERİ VE DÜŞÜNCELERİ

Osmanlı Devleti'nin en güçlü dönemine tekabül eden XVI. yüzyılda özellikle Akhisar'da önemli ilim adamları yetişmiştir. Günümüze birçok eser bırakan İlyas ibn İsa da bunlardan birisidir. Medrese yanında drgâhı da bulunan İlyas ibn İsa, Bayramiyye tarikatının İseviyye kolunun kurucusudur. Ayrıca şehzadeler vasıtasıyla idare ile de iletişimi olmuştur. Dolayısı ile onu tanımaya çalışmak, dönemin ilim, tasavvuf, siyaset ve toplum hayatını anlamamıza yardım edecektir.

Bu çalışmada, eserlerinden yola çıkılarak İlyas ibn İsa'nın hayatı ve eserleri tanıtılmaya çalışılmıştır. *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, *Fusûl-i Aşere*, *Rumûzü'l-Künûz* ve *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddîn* eserlerinin önemlilerindedir. Vahdet-i vücûd anlayışının hâkim olduğu eserlerinde padişah, şehzade ve lalalar başta olmak üzere devlet adamlarına nasihatler önemli yer tutmaktadır. II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerini idrak etmiş bir âlim ve mürşid olarak İlyas ibn İsa, cifr, havas ve vefk gibi gizli ilimlere olan ilgisi dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler:

İlyas ibn İsa, Biyografi, Bayrâmî, Vahdet-i vücûd, Cifr, Havas, Vefk, Siyâsetnâme, *Menâkıb*, *Rumûzü'l-Künûz*, *Esmâ-i Hüsnâ*, *Fusûl-i Aşere*, *Tabiatnâme*, *Kıyâfetnâme*, *Ferahnâme*.

ABSTRACT

Name and Surname	: Zeynep Aydin
University	: Uludağ University
Institution	: Social Sciences Enstutie
Field	: İslamic History and Arts
Branch	: İslamic History
Degree Awarded	: Master Degree Thesis
Page Number	: x+147
Degree Date	: 27 /1 /2020
Supervisor	: Prof. Dr. M. Asım Yediyıldız

ILYAS IBN ISA: HIS LIFE, WORKS AND THOUGHTS

Many significant intellectuals lived in the 16th century, the most powerful period of the Ottoman Period, especially in the region of Akhisar. İlyas ibn İsa, who left numerous works, was one of those scholars. İlyas ibn İsa, whose Dervish lodge stood beside a madrasah, belonged to the Şemsiyye branch of Bayrami religious order/ that was founded by Akşemseddin and he founded the İseviyye branch of the same religious order. While living among the folk, he also had a connection with the administration through princes. Trying to get to know him can cast a light on understanding the scholarship, Sufism, politics and community life of the period.

This study will introduce his works and based on his writings his life history. Some of the important works of him include *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, *Fusûl-i Aşere*, *Rumûzü'l-Künûz* and *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddîn* His works that mainly concentrates on Vahdat-i Vucud offers advises to sultan, princes, and statesmen especially to 'lala' teachers of princes to a great extent. It takes attention that as a scholar and murshid, who lived during the dynasties of II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim and Kanuni Sultan Süleyman, his works heavily focused on cifr, havas, vefk.

Key Words:

Ilyas ibn Isa, Akhisârî, Saruhânî, Biography, Bayramî, Vahdat al-vucûd, Cifr, Havas, Vefk, Siyâsetnâme, Menâkıbnâme, Rumûz al-Künûz, Esmâ al-Hüsnâ, Fusûl-i Aşere, Tabiatnâme, Kıyafetnâme, Ferahnâme.

ÖNSÖZ

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti en geniş topraklara sahip olmanın getirdiği siyasal güç yanında ilim ve kültürel alanda da zirveye ulaşmıştır. Bu asırda birçok önemli âlim ve mutasavvıf yetişmiştir. Bu tasavvuf erleri Anadolu'nun yurt edilişinde ve İslamlaşmasında olduğu gibi halkın dini hayatının şekillenmesinde de önemli katkılar sunmuşlardır. Bunda genellikle halk içinde yaşamayı tercih etmiş olmalarının ve halkın sorunlarıyla ilgilenmelerinin etkisi olmuştur. Mutasavvıflar, bazen problemlere de neden olmuştur. Bu problemler, tasavvuf erbabından kaynaklandığı gibi idarecilerin hatalarından da kaynaklanmıştır. İdareyi temsilen Osmanlı padişahları da tarikat mensuplarına karşı denetimi elden bırakmayan, sevgi ve dualarını talepten bigâne kalmayan bir ilişki kurmuşlardır.

İlyas ibn İsa, Bayramiyye tarikatının Melâmî koluna nispetle, idare ile pek sorun yaşamayan Şemsî kolundandır. Bu kol, tasavvuf ile zahir ilimler eğitimini birlikte yürüten orta bir yol izlemiştir. İlyas ibn İsa'nın cifr, vefk ve havas gibi konularla ilgilenmesi insanların dertlerine çare olma arzusundan kaynaklanmış görünmektedir. Kaldı ki onun yaşadığı dönemde bu ilimler modern dönemden daha fazla ilgi çekmektedir.

İlyas ibn İsa'nın *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, *Rumûzu'l-Künûz*, *Fusûl-i Aşere* ve *Ferahnâme* adlı eserleriyle ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır. *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, *Menâkıb-ı Şeyh İsa* ve *Âdâb-ı Sâlikîn*, *Ferahnâme* ve *Fusûl-i Aşere* yayınlanmıştır. *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ* pek çok makaleye konu olmuştur.

Yapılan çalışmalarda genellikle İlyas ibn İsa'nın hayatı ve eserleri hakkında mevcut kısıtlı bilgiler tekrar edilmiştir. Bu çalışmada bütün eserleri incelenerek kendisi ve eserleri tanınmaya çalışılmıştır. Araştırmanın ana kaynaklarını İbn İsa'nın eserleri oluşturacaktır. Bu nedenle ona atfedilen eserlerden hangisinin gerçekten kendisine ait olduğunun tespiti önem arz etmektedir. Zira kendisine ait olan eserler belirlenmedikçe kimliğini ve görüşlerini tespit etmek mümkün olmayacaktır.

Çalışmanın birinci bölümü'nde İlyas ibn İsa'nın hayatı, ailesi ve yaşadığı çevre ele alınmış, hayatı hakkındaki bilgiler yetersiz olsa da en küçük ayrıntı

değerlendirilmiştir. İkinci bölümde eserleri tanıtılmıştır. Kendisine ait olmadığı düşünülen eserlerde ise bu sonuca götüren veriler değerlendirilmiştir. Tezin üçüncü bölümünde, İlyas ibn İsa'nın muhtelif konulardaki düşünce ve görüşleri ana hatlarıyla ele alınmıştır. Özellikle bu bölüm yazılırken ağırlıklı olarak kendi eserlerinden faydalanılmıştır.

Bu çalışmayı yaparken kıymetli fikirleri ufuk açan hocam Prof. Dr. M. Asım Yediyıldız'a, çalışmanın her aşamasında gönülden desteklerini esirgemeyen hocam Dr. Öğr. Üyesi İlhami Oruçoğlu'na ve değerli eleştirileri ile yol gösteren hocam Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer Ateş'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Zeynep Aydın

2020, Bursa

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
I. KONUNUN AMACI	1
II. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ	1
III. ÇALIŞMANIN MUHTEVASI	2
IV. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI	3

BİRİNCİ BÖLÜM İLYAS İBN İSA'NIN HAYATI

1.1. BABASI, HOCASI VE PİRİ: ŞEYH MECDÜDDİN İSA	11
1.2. İLYAS İBN İSA'NIN HAYATI	17
1.4. TARİKATI	30
1.3. ŞEYH İSA KÜLLİYESİ	38

İKİNCİ BÖLÜM İLYAS İBN İSA'NIN ESERLERİ

2.1. ESERLERİ	50
2.1.1. <i>Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ</i>	53
2.1.2. <i>Etvâr-ı Seb'a</i>	59
2.1.3. <i>Ferahnâme</i>	62
2.1.4. <i>Fusûl-i Aşere</i>	66
2.1.5. <i>Fusûl-i Sitte, Fusûl-i Seb'a, Dilgûşa ve Kıyametnâme</i>	68
2.1.6. <i>Kavâ'id-i Teshîrât</i>	69
2.1.7. <i>Kıyâfetnâme</i>	71
2.1.8. <i>Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddîn ve Âdâb-ı Sâlikîn</i>	73
2.1.9. <i>Nûriyye</i>	77
2.1.10. <i>Nutk-ı İbn İsa ve Diğer Şiirleri</i>	78
2.1.11. <i>Rumûzü'l-Künûz</i>	81
2.1.12. <i>Tabiatnâme</i>	83
2.1.13. <i>Risâle-i Vefk veya Risâle-i İbn İsa</i>	84

2.2. İLYAS İBN İSA'YA NİSBET EDİLEN ESERLER.....	85
2.2.1. <i>Câmi 'u'l-Esrâr li Ehllahi'l-Mukarrabi ve'l-Ebrâr</i>	86
2.2.2. <i>Cevâhirü'l-Müşkilat</i>	88
2.2.3. <i>Fasl fîmâ Yete'allaku bi Havâdisi Müteferrika fî'l-Cihâti Kable Husûli'l-Mîkât</i>	89
2.2.4. <i>Fusûl-i Seb'a</i>	91
2.2.5. <i>Miftâhu'l-Hisâb</i>	93
2.2.6. <i>Risâle-i Mukantarât</i>	95
2.2.7. <i>Nûriye ve'n-Nâriye</i>	98
2.2.8. <i>et-Ta'likâtü 'Alâ Şerh-i Âdâbi'l-Bahs</i>	100
2.2.9. <i>Tıp Hakkında İki Eser: Terceme-i Müfredât-ı İbn İsa ve Müntehâb-ı ve Muhtasâr-ı İbn İsa Lugatı</i>	102
2.2.10. <i>Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-'Âlem</i>	105
2.2.11. <i>İlyas ibn İsa'ya Nispet Edilen Diğer Eserler</i>	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLYAS İBN İSA'NIN DÜŞÜNCE DÜNYASI

3.1. YÖNETİM HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	110
3.2. ÇEHÂRYÂR-İ GÜZÎN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	114
3.3. VEFK, CİFR VE HAVAS HAKKINDA DÜŞÜNCELERİ.....	116
3.4. TASAVVUF VE AHLAKA DAİR GÖRÜŞ VE ÖNERİLERİ.....	117
3.4.1. <i>Şeyh-i Kâmil Kime Denir?</i>	120
3.4.2. <i>Derviş kimdir?</i>	123
3.4.3. <i>Ruh Nedir?</i>	127
3.4.4. <i>Raks</i>	127
SONUÇ	130
KAYNAKLAR	131
EKLER	140
ÖZGEÇMİŞ	147

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
Atatürk Kitaplığı	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı
A.K.	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı
a.s.	: aleyhisselam
a. yer.	: aynı yer
b.	: basım
bkz	: bakınız.
c.	: cilt
c.c.	: celle celâlühü
çev.	: çeviren
d.	: doğum tarihi
DİA	: TDV İslam Ansiklopedisi
ed.	: editör
EE	: Esad Efendi Koleksiyonu
HM	: Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu
HRB	: Hacı Reşit Bey
H.z.	: hazreti
İnebey	: Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi
<i>Menâkıbnâme</i>	: <i>Menâkıb-ı Şeyh İsa ve Âdâb-ı Sâlikîn</i>
Milli Kütüphane	: Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
No	: numara
s.a.v.	: sallallâhü aleyhi ve sellem
sy.	: sayı
s.	: sayfa
ss	: sayfa sayısı
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
t.y.	: yayın tarihi yok
ö.	: ölüm tarihi
vb.	: ve benzeri
vr.	: varak
y.y.	: yayın yeri yok

GİRİŞ

I. KONUNUN AMACI

Başlangıç olarak İlyas ibn İsa'yı hayatı, eserleri ve düşünce yapısı açısından tanımayı amaçlayan bir çalışma planlanmıştır. Hayatı hakkında kaynaklarda mevcut bilgilerin yetersizliği nedeniyle müellifin kendi eserlerinden istifade hedeflenmiştir. İsimleri tespit edilen eserler arasında bazı kitapların kendisine aidiyeti konusunda farklı görüşlerle karşılaşmıştır. Kaynaklarda isimlerini gördüğümüz eserlerden hangilerinin kütüphanelerde mevcut olduğu, kütüphanelerde İlyas ibn İsa adına kayıtlı eserlerden hangilerinin gerçekten ona ait olduğu hakkında farklı verilere ulaşılmıştır. Eserlerinin kendisine aidiyeti hakkında net bilgilere sahip olmaksızın herhangi bir müellifi tanımaya çalışmak abesle iştigal olacağından kitaplarını tespit etmek bu çalışmanın merkezinde yer almıştır. İlyas ibn İsa'ya ait kitapları tespit etmek ve eser profilinden hareketle kendisini ve düşünce yapısını tanımak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

II. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

İlyas İbn İsa: Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri isimli bu çalışmada İlyas ibn İsa'nın hayatı ve eserleri konu edilmiştir. Bunun için terâcim kitapları ve *İslam Ansiklopedisi* İbn İsa maddesinde verilen kitap isimleri listelenmiştir. Türkiye Yazma Eserler Kütüphaneleri'nde kaydı bulunan eserler temin edilerek mümkün olduğunca değişik nüshalar incelenmiştir. Amasya, Beyazıt, İnebey, Manisa, Millet, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphaneleri ile Milli Kütüphane'ye gidilerek, bizzat yerinde çalışma yapılmıştır. İlyas ibn İsa'ya ait eserler tespit edilip, kendisine atfedilmiş bir kısım eserlerin ise neden ona ait olup olmadığı belirtmeye çalışılmıştır. Biyografi kaynakları mümkün olduğunca yazma veya taşbaskılı asıllarından çalışılmıştır. Literatürde belli ağırlığı bulunan çalışmalarda ismi geçen günümüzde güncellenmiş bilgilerden de yararlanılarak ve bizzat eserlerin üzerinde inceleme yapılarak İlyas ibn İsa'ya aidiyetleri tartışılmıştır. İbn İsa ve eserleri hakkında yapılmış tez, makale çalışmaları ve yayınlanmış kitapları incelemeye dâhil edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Ankara ve İstanbul Osmanlı Arşivleri'nde araştırma yapılarak konu

ile alakalı olarak camii, vakıf ve medrese muhasebe kayıtlarına ulaşılmıştır. XVI. yüzyıl ilim ve tasavvuf hayatını anlamak adına dönem ile ilgili okumalar yapılmıştır.

İlyas ibn İsa'ya ait eserlerin değişik nüshaları mümkün olduğunca dikkate alınmaya çalışılmıştır. Aynı eserin farklı nüshaları arasında karşılaştırma yapılarak farklı bilgilere ulaşılmaya gayret edilmiştir. Ayrıca aynı esere ait farklı isimlendirmelerden hareketle eser listesi sadeleştirilmeye çalışılmıştır. Bu konuda en önemli kaynak yine kendi eserleri olmuştur. İncelenen herbir eser isim, tarih, mekân, dil ve yazılma sebebi ve hayat hikâyesi açısından kendi ifadeleri ile bilhassa Bursalı Mehmet Tahir, Kâtip Çelebi, Bağdatlı İsmail gibi biyografi konusunda otorite kabul edilmiş kaynaklarıdaki bilgiler karşılaştırılarak İlyas ibn İsa'ya ait olup olmayacağı konusu tartışılmıştır.

Konu içindeki kitap ve şahıs isimleri, doğum ve ölüm tarihleri için DİA *İslam Ansiklopedisi* esas alınmış olmakla beraber müellifin kendi isminin yazımında bilinen isimlerden oluşması nedeniyle sade yazım tercih edilmiştir. Yazma eserlerin yazımından veya istinsahından kaynaklanan içerik veya ilave farklılıkları nedeniyle zaman zaman aynı eser için birden fazla nüsha kullanılma gereği hâsıl olmuştur. Bunun karışıklığa sebep olmaması için dipnot tekrarlarında, hangi nüsha olduğuna dair ayırıcı ibareler kullanma gereği hâsıl olmuş, bu ilaveler kısaltmalar tablosuna eklenmiştir. Ayrıca yazma eserleri kaynaklarda gösterirken içinde buldukları koleksiyonun hangi varakları arasında bulduklarını belirtmenin daha sonraki çalışmalar için kolaylık sağlayacağı düşünülmüştür.

III. ÇALIŞMANIN MUHTEVASI

Bu çalışmanın birinci bölümünde İlyas ibn İsa'nın hayatı ve ailesi tanıtılmaya çalışılacaktır. XIII. Yüzyılda, Anadolu'ya geldikleri anlaşılan ailenin izleri XIX. yüzyıla kadar takip edilecektir. Dedelerinin kadı veya fakih olması, aralarında iki şeyhülislamın da bulunduğu torunlarının müderris veya kadı oldukları, eserler verdiklerine dikkat çekilecektir. İlyas ibn İsa ile birlikte hocası ve mürşidi olan babası Şeyh İsa'nın hayatı da konu edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde; İlyas ibn İsa'ya atfedilen eserler incelenerek kendisine ait olanlar belirlenmeye çalışılmış, kendisine ait olmadığı düşünülen eserlerde

ise bu kaniya neden ve nasıl varıldığı tartışılmıştır. İlyas ibn İsa'ya aidiyeti bilinen eserlerin farklı nüshalarındaki farklı bilgi, bölüm ve şiirler tespit edilip, yayınlanmamış şiirlerden bir kaçı bu çalışmaya ilave edilmiştir.

Hacı Bayrâm-ı Velî sonrasında Melamîlik ve Şemsîlik olmak üzere iki farklı bakış açısı ve düşünce sahipleri Bayrâmîlik ismi altında yer bulmuştur. Bunlardan Şemsî koluna mensup olan İlyas ibn İsa'nın düşünce dünyası ve fikrî kodlarının tespiti, tasavvuf anlayışı, tarikati ve eserlerinin muhtevası, siyasi bakış açısı üçüncü bölümde ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu konuda kaynak olarak yine çoğunlukla kendi eserleri kullanılmıştır.

Müellif, eserlerinde kendisini ibn İsa künyesi ile ifade etmiş, bunu mahlas olarak kullanmış ve şöhret bulmuştur.¹ Buna rağmen bu çalışmada karışıklıkları engelleyici bir fonksiyon olarak İlyas ismini ilave etmek tercih edilmiştir. Müellif yönünü öne çıkaran bir çalışma olması nedeniyle tarikat şeyhi ve kendisine nispetle İseviyye olarak anılan kolun kurucusu olmasına rağmen kendisinden *Şeyh* olarak değil İlyas ibn İsa olarak bahsedilmiştir.

IV. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI

Bu çalışmanın başlıca kaynaklarını İlyas ibn İsa'nın kendi eserleri oluşturmaktadır. İkinci bölüm bu eserleri tanıtmaya ayrıldığı için burada ayrıca konu edilmemiştir. İlyas ibn İsa'nın eserlerini Akhisar'daki dergâhında bizzat incelemiş olması nedeniyle Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* ile *Aydın Vilâyetine Mahsus Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihin ve Etibbânin Terâcîm-i Ahvâli* isimli eserleri de önemli kaynaklardır.² Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zunûn ve Süllemü'l-Vüsûl* isimli eserleri³ ile Bağdatlı İsmail'in *Hediyyetü'l-Ârifîn*, isimli eseri de⁴ temel alınan kaynaklar

¹ İlyas ibn İsa Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, No: 1989, vr. 40b.

² Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), 2016; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Aydın Vilâyetine Mahsus Meşâyih, Ulema, Şuara, Müverrihin ve Etibbanin Teracim-i Ahvali*, İzmir: Maarif Nezaret-i Celilesi, 1324/1908.

³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-Vusul ila Tabakati'l-Fuhul*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İrcica, 2010.

⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyet el- Ârifîn: Esmâ el-Muellifîn ve Asar el Musannifîn*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951.

arasındadır. İlyas ibn İsa'nın eserlerinin tespitinde Ömer Rıza Kehhâle'nin *Mu'cemü'l-Müellifin*'i de kullanılmıştır.⁵

Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmanî*'si ve Müstakimzâde Süleyman Sadeddin tarafından şeyhülislam biyografileri alanında yazılmış ilk müstakil eser olan *Devhatü'l-Meşâyih*'i⁶ İlyas ibn İsa'nın sonraki yüzyıllarda yaşamış torunları hakkında bilgi kaynağıdır.⁷ Türk İslam dünyasının meşhur şahsiyetlerinin hayatını konu edinen Müstakimzâde Süleyman Sadeddin'in *Mecelletü'n-Nisâb*'i⁸ ve *Tuhfe-i Hattâtîn* isimli eserleri, Süleyman Şeyhî'nin *Bahrü'l-Velâye*'si⁹ ve Hüseyin Vassâf'ın *Sefînetü'l-Evliya*'sı da¹⁰ ayrıca başvuru kaynaklarımız arasında yer almıştır.

Mehmet Emin Müderrisoğlu'nun *Akhisarda Bahar Bayramı ve (Çağlak Mesiresi)* ve *Akhisar'lı Türk Büyükleri ve Eserleri* isimli iki eseri ile İlyas ibn İsa ve eserlerine çağdaş yayınlarda ilk dikkat çeken yazardır. Ayrıca 1950'li yıllara ait yerel bilgiler de vermesi nedeni ile bu çalışma için önemli bir kaynak olmuştur.¹¹

İlyas ibn İsa'nın Osmanlı dönemi matbuatında basılı eseri olmamakla birlikte günümüzde yayınlanmış eserleri mevcuttur. *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*; Numan Külekçi tarafından kitap haline getirilmiştir.¹² *Ak Hisarlı Şeyh İsa Menakıbnamesi XVI. Yüzyıl*; İlyas ibn İsa'nın babasına ait menkıbeleri derlediği eser ilk kez Ramazan Muslu ve Sezai Küçük tarafından yayına hazırlanmıştır.¹³ *Şeyh Mecdüddîn Bayramî Menâkıbı ve Sâliklerin Adâbı Nutk-ı Şerîfler*; Mustafa Tatçı tarafından yayınlanmış olan kitap, İlyas ibn İsa'ya ait aynı isimli eser ile birlikte içinde 20 kadar şiirin yer aldığı Milli

⁵ Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-Müellifin: Terâcimü Musannifeyi'l-Kütübi'l-Arabiyye 1376-1381 / 1957-1961*, Beyrut, 1957.

⁶ Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Devhatü'l-meşâyih maa zeyl*, Taş Baskı, t.y.

⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, Taş Baskı İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311/1893.

⁸ Müstakimzâde, Süleyman Sâdeddin Efendi, *Mecelletü'n-nisâb fi'n-neseb ve'l-künâ ve'l-ekâb*, Tıpkı Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000; Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Tuhfe-i Hattatin*, nşr. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, Taş Baskı, İstanbul: Devlet Matbaası, t.y.

⁹ Süleyman Köstendilli, *Bahrü'l-Velâye*, 1277/1861, Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler No: OE_Yz_0505.

¹⁰ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, 3. bs., İstanbul: Kitabevi, 2006.

¹¹ Mehmet Emin Müderrisoğlu, *Akhisar'lı Türk Büyükleri ve Eserleri*, İzmir: Piyasa Matbaası, 1956; Mehmet Emin Müderrisoğlu, *Akhisarda Bahar Bayramı ve (Çağlak Mesiresi)*, İzmir: Marifet Basımevi, t.y.

¹² İbn İsa Saruhani, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, çev. Numan Külekçi, Akçağ Yayınları, 1997.

¹³ Sezai Küçük, Ramazan Muslu, *Akhisarlı Şeyh İsa Menakıbnamesi XVI. Yüzyıl*, Aşşayan Yayınları, 2003, ss. 1-264.

Kütüphane'deki *Nutk-ı İbn İsa* isimli eseri de kapsamaktadır.¹⁴ “İlyas İbn İsa'nın Şiirleri” ilk kez Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatcı tarafından 1997 yılında makale olarak yayınlanmıştır.¹⁵

İbn İsa'yı Saruhânî Ferah-nâme Metin Sözlük Dizin İnceleme ismiyle 2016 yılında yayınlanmış olan kitap, İlyas ibn İsa'nın *Ferahnâme* isimli eserinin Ali Şeylan tarafından dil bakımından incelemesidir.¹⁶ *İbn-i İsa-yı Saruhânî: Ferahnâme*, isimli tez yine İlyas ibn İsa'nın *Ferahnâme* isimli eseri üzerine Ülkü Kürkçü tarafından 1997 yılında lisans bitirme tezi olarak yapılmıştır.¹⁷

İbn-i İsa-yı Saruhânî ve Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı adlı çalışma profesörlük takdim tezi olarak Ali Yılmaz tarafından hazırlanmıştır. 1996 yılında yapılan çalışma yayınlanmamıştır. Yazar aşağıda geleceği gibi aynı konuda iki ayrı makale kaleme almıştır.¹⁸ *Saruhanlı Şeyh İlyas ve Manzum Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi*, Sabahaddin Akbay tarafından 1996 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış, tezde eser transkribe edilmiştir.¹⁹

İlyas b. İsa-yı Saruhânî'nin Rumûzü'l-Künûz Adlı Eserinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Ayhan Özgül tarafından 2004 yılında Yüksek Lisans Tezi olarak çalışılmıştır. Yayınlanmamış olan çalışmada transkripsiyonu yapılan eserin siyasetnâme özelliğine dikkat çekilerek, farklı bir bakış sunulmuştur.²⁰

Bayramî-Şemsî Tarikatı Menakıbnamelerinin Toplum Hayatına Etkileri Bağlamında Değerler Bakımından İncelenmesi isimli tez çalışmasında *Menâkıb-ı Şeyh*

¹⁴ İlyas İbn İsa Akhisari, *Şeyh Mecdüddin Bayrami Menakıbı ve Salıkların Adabı - Nutk-i Şerifler*, ed. Mustafa Tatcı, İstanbul: H Yayınları, 2016.

¹⁵ Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatcı, “İlyas İbn İsa'nın Şiirleri”, *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları*, sy. 21 (1997), ss. 187-220.

¹⁶ İlyas İbn İsa Saruhani, *Ferah-Name Metin-Sözlük Dizini-İnceleme*, ed. Ali Şeylan, Umuttepe Yayınları, 2016.

¹⁷ Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, “İbn İsa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, c. 20, ss. 91-92.

¹⁸ Kurnaz, Tatcı, “İbn İsa”, ss. 91-92.

¹⁹ Sabahaddin Akbay, *Saruhanlı Şeyh İlyas ve Manzum Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

²⁰ Ayhan Özgül, *İlyas B. İsa-yı Saruhânî'nin Rumûzü'l-Künûz Adlı Eserinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, ss. 1-164.

İsa ve diğer Bayramî/Şemsî menâkıbları ile değerler bilimi açısından karşılaştırılması yapılmıştır.²¹ *İbn İsa ve Fusûl-i Aşere Adlı Eseri (İnceleme ve Metin)* isimli yüksek lisans tezinde *Fusûl-i Aşere*, Tijen Özbay tarafından transkribe edilmiştir.²² *On Fasılda İnsan Olmak*, ismiyle yayınlanmıştır.²³

“Esmâ-i Hüsnâ Şârihi İbn-i İsmâ-yı Saruhânî” ile “Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri Ve İbn-i İsmâ-yı Saruhânî'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı” isimli makaleler Ali Yılmaz tarafından hazırlanmıştır. İlk makalede İlyas ibn İsa'nın hayatı ve Esmâ-i Hüsnâ konusu işlenmiştir.²⁴ İkinci makalede Esmâ-i Hüsnâlar ve İlyas ibn İsa'nın *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı* konu edilmiştir.²⁵

“Şeyh İsa'nın Vasiyeti ve Edep” başlıklı bildiri Vahit Göktaş tarafından 2011 yılında Muhteşem Yüzyılda Akhisarlı Şeyh İsa sempozyumunda sunulmuştur. “Akhisarlı Şeyh İsmâ Menakıbnamesi'nin Neşri Münâsebetiyle”, Kenan Erdoğan tarafından *Ak Hisarlı Şeyh İsa Menakıbnamesi XVI. Yüzyıl* isimli eserin ilk baskısına kitap eleştirisi olarak yazılmıştır.²⁶ “Manisalı İki Sufî Şair, İbn İsa Akhisârî ve Birrî Mehmed Efendi” isimli makalede ise İlyas ibn İsa'nın Perde Gazeli ve bu şiire Birrî Mehmed Efendi'nin yazdığı nazire konu edilmektedir. Kenan Erdoğan ve Tuğba Aydoğan tarafından yazılmıştır. Her iki şiir de Birrî Mehmed Efendi'nin *Divan*'ında yer almaktadır.²⁷

Yukarıda geçtiği gibi, İlyas ibn İsa'nın *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, *Rumûzü'l-Künûz*, *Fusûl-i Aşere*, *Ferahnâme*, *Nutk-ı Şerîfler*, isimli eserleri ve Perde Gazeli çağdaş araştırmalara konu edilmiştir. Günümüze ulaşmış ve kütüphanelerde nüshası bulunan eserlerinden *Menâkıb-ı Şeyh Meccüddîn ve Adâb-ı Sâlikîn*, *Kavâ'id-i Teshîrât*, *Etvâr-ı*

²¹ Zehra Hamarat, *Bayramî-Şemsî Tarikatı Menakıbnamelerinin Toplum Hayatına Etkileri Bağlamında Değerler Bakımından İncelenmesi*, (Doktora tezi Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

²² Tijen Özbay, *İbn İsmâ ve Fusûl-i Aşere Adlı Eseri: (İnceleme ve Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

²³ İlyas İbn İsa Akhisari, *On Fasılda İnsan Olmak*, ed. Tijen Özekler, H Yayınları, 2017.

²⁴ Ali Yılmaz, “Esmâ-i Hüsnâ Şârihi: İbn-i İsmâ-yı Saruhânî”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 30, sy. 2 (1994), ss. 19-29.

²⁵ Ali Yılmaz, “Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn-i İsmâ-yı Saruhânî'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, sy. 1 (1998), ss. 1-34.

²⁶ Kenan Erdoğan, “Akhisarlı Şeyh İsmâ Menakıbnamesi'nin Neşri Münâsebetiyle”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, sy. 2 (2005), ss. 89-99.

²⁷ Kenan Erdoğan, Tuğba Aydoğan, “Manisalı İki Sufî Şair, İbn İsmâ Akhisârî ve Birrî Mehmed Dede'nin Perde Gazellerinin Şerhi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 11, sy. 3 (2013), ss. 261-272.

Seb'a ve *Tabîatnâme* üzerinde ise akademik çalışma yapılmamıştır. Yukarıda zikri geçen çalışmalardan sadece *Rumûzu'l-Künûz* isimli eser tarih ilmi açısından incelenmiştir. *Rumûzu'l-Künûz* de dâhil olmak üzere tarih, edebiyat ve tasavvuf alanında yapılan çalışmaların her biri İlyas ibn İsa'nın bir eserini konu edinmiş, çalışmalarda sadece konu edinilen esere odaklanılmış, İlyas ibn İsa ve düşünce yapısı tek bir eser üzerinden değerlendirilmiştir. Müellifin kendisi ve eserleri bir bütün olarak ele alınıp tüm eserleri incelenerek değerlendirme durumu olmamıştır.

Bu çalışma da benzer düşünce ile tek eser üzerinden başlamış, çalışılırken İlyas ibn İsa'ya atfedilmiş bir kısım eserlerin aslında ona ait olmadığı görülmüş, İlyas ibn İsa'nın eserleri için farklı isim ve sayılarla karşılaşılmıştır. Yüzlerce ismin yer aldığı biyografilerde soy isim ve genellikle doğum tarihinin olmadığı bir dönem için isimlerde ve tarihlerde karışıklık olması anlaşılabilir bir durumdur. Çağdaş çalışmalarda yukarıda geçtiği gibi tek bir esere yoğunlaşmış olması konuya bütüncül bakılmasına engel olmuştur. Dolayısıyla söz konusu araştırmalarda İlyas ibn İsa'ya nispet edilen eserlerin, genellikle eleştiri süzgecinden geçirilmeden kütüphane katalog bilgileri ve bir önceki çalışma verilerinin aktarımıyla listelendiği müşahede edilmiştir. İlyas ibn İsa hakkında yapılmış modern çalışmaların her birinde İlyas ibn İsa'nın bir eserinin merkeze alındığı ortak nokta olarak tespit edilip, bu noktadan hareketle bu çalışmanın kapsamı oluşturulmuştur.

Kütüphanelerde nüshası bulunup İlyas ibn İsa'ya ait olanları belirlemek, kendisine nispet edilmekle beraber ona ait olmayanları ayırmak gereği gözlemlenmiştir. Katalog ve biyografi kaynaklarının vermiş olduğu isimler tahkik edilip, nüshaları mevcut eserler üzerinde bizzat inceleme yapılarak, kendisine ait olanların belirlenmesi bu çalışmanın merkezini teşkil etmiş, İlyas ibn İsa'ya ait olduğu düşünülen eserlerin daha net bir listesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak bu tespitten sonra kendisini tanımak ve düşünce yapısını anlamak mümkün olabileceği öngörülmüştür.

Ayrıca bir âlim ve mürşidin içinden çıktığı ailenin nasıl bir geleneğe sahip olduğu, Osmanlı toplumunda nasıl bir sosyolojiye tekabül ettiğini belirlemek asıl amaç olarak yerini korumuştur. Kendisinden sonra aile ve tarikat olarak nasıl devam ettiği/etmediğinin tespiti de çalışmaya dâhil edilmiştir. Yine bir âlim ve mürşidin cifr,

vefk, havas konuları ile ön plana çıkmış olmasını anlamak veya nasıl anlamak gerektiği de bir soru olarak durmaktadır.

İlyas ibn İsa'nın günümüze ulaşan eserlerinin herbirinin en az bir nüshası TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Yazma Eserler Kütüphanesi Kataloğu'nda görülmektedir. Bu çalışmada İlyas ibn İsa'nın eserleri tanıtılırken söz konusu eserin günümüze ulaşan bir nüshasının var olup olmadığı belirtilmiştir. İncelenen eserlerin alıntı yapılan nüshalarının kütüphane kayıt bilgisi metin içinde veya referans bilgisi olarak belirtilmiştir. İlyas ibn İsa'nın eserlerinin mevcut tüm nüshalarının listesine gerek duyulmamıştır. Yazma Eserler katalog ve kütüphanelerine e-posta veya çevrim içi olarak erişimin mümkün olduğu günümüzde bu listelerin ihtiyaç olmaktan çıktığı düşünülmüştür. Yeni eserlerin bulunup kütüphanelere ulaşması konusunda araştırmalar devam ettikçe bu tür listelerin güncelleğini yitireceği de muhakkaktır.

İlyas ibn İsa'nın kütüphanelerde mevcut eserlerinin mümkün olduğunca birden fazla nüshası üzerinde çalışılmıştır. Fakat her eserin tüm nüshalarını incelemek sayının çokluğu nedeniyle mümkün olmamıştır. Türkiye dışındaki kütüphanelerde mevcut eserlerin ise çevrimiçi ulaşılabilenler dışında incelemesi yapılamamıştır. Bu eserlerden *Rumûzü'l-Künûz* ve *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ* nüshaları Türkiye Yazma Eserler Kütüphaneleri'nde bulunduğu için onlardan faydalanılmak yeterli görülmüştür. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları arasında görülen *Risâle-i İbn İsa*, Mısır-Kahire'de Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları arasında bulunan *Nizâmü'l-Edviye*, yine Mısır kütüphanelerinde birden fazla kaydı bulunan *Şerhu Ehâdîsi'n-Nebevî* isimli eserlerin görülmemiş olması eksikliklerdir. Bu eserlerin gerçekten İlyas ibn İsa'ya ait olup olmadığı konusunun da araştırılması gerekmektedir. Çevrimiçi olarak ulaşılan Staatsbibliothek zu Berlin'de Ms. or. oct. 3222 Arşiv no.lu *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ* ise incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
İLYAS İBN İSA'NIN HAYATI

XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti coğrafyasında tanınmış isimlerden biri olan İlyas ibn İsa, Bayramî tarîkatının İseviyye kolunun kurucusu ve şeyhidir. Babası tanınmış bir Bayramî şeyhi olup Şeyh İsa olarak şöhret bulmuştur. Oğul İlyas babasına nisbetle İbn İsa²⁸ olarak tanınmaktadır. İbn İsa künyesini şiirlerinde mahlas olarak da kullanmıştır. Doğduğu kasabadan dolayı Akhisârî, XVI. yüzyılda Akhisar'ın Saruhan sancağına bağlı bir kaza olması nedeniyle de Saruhânî olarak tanınmaktadır. Eserlerinin mukaddimelerinde ismi genellikle künye ve nisbesi ile birlikte “İlyas ibn İsa Mecdüddin Saruhânî Akhisârî” şeklinde kullanılmakta, kitaplarının içerik kısımlarında ise kendisinden sadece İbn İsa olarak bahsedilmektedir. Biyografi eserleri ise kendisini çoğunlukla İbn İsa olarak zikretmektedirler.

İlyas ibn İsa'nın aile geçmişi hakkında günümüze ulaşan ilk bilgiler Türkmen Beyleri ile akrabalık yoluyla ilişki kurdukları, siyaset ve idarecilerle temas içinde oldukları şeklindedir. Esad Efendi Koleksiyonu'nda kayıtlı *Rumûzü'l-Künûz* nüshasında, ferağ kaydının sonrasına ilave edilmiş sayfada ataları hakkında şu bilgiler yer almaktadır: “Şeyh Mecdüddin'in cedd-i a'lâsı Vilâyet-i Bağdat'dan Türkmen Beğ'lerine gelub Karahan neslinin kızın almuştur.” Anadolu'ya ise “Rum padişahlarının cedd-i a'lâsı olan Osman'ın atası Ertuğrul ile gelmiştir. İsmi Oruç Han'dır.”

Oruç Han, Germiyan'da 690/1291 yılında vefat etmiştir. Oruç Han'ın oğlu Taşgun, Saruhan'ın Gördük kazasında kadılık yapmış ve 770/1368 tarihinde orada vefat etmiştir. Taşgun'un oğlu İlyas Fakih olarak tanınmaktadır. İlyas Fakih Akhisar'da 852/1448 tarihinde vefat etmiştir.²⁹ İlyas ibn İsa'nın atalarının Ejderhânî oldukları, Anadolu'ya gelmeden önce Bağdat'ta ikamet ettikleri belirtilmiştir. Ejderhan bugünkü Astarhan³⁰ olarak bilinen yerdir. Ailenin Bağdat'a gelmeden önce yaşadığı bölge olduğu düşünülmektedir. Ayrıca *Menâkıbnâme*'de haşiye olarak eklenmiş olan, cedlerinin daha sonra Kevmeyân ve Saruhan'da mütemekkin oldukları ifadesinde geçen Kevmeyân

²⁸ İlyas İbn İsa Saruhânî, *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddin ve Âdâb-ı Sâlikîn*, Atatürk Kitaplığı No: OE_Yz_0323, vr. 10.

²⁹ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz* EE, vr. 39b.

³⁰ Günümüzde Rusya Federasyonu'nun güneybatısında Volga nehrinin Hazar Denizi'ne döküldüğü yerde onbir adacık üzerine kurulu olan şehir Osmanlı Devleti'nin Don-Volga projesinin sebepleri arasında yer almaktadır. Osmanlılar tarafından Ejderhan olarak adlandırılan şehrin ismi Rus kaynaklarında Astarhan veya Astarhan olarak geçmektedir. İbn-i Batuta'ya göre ise; Tatarca'da vergiden muaf anlamına gelen “Tarhan” kelimesinden gelmekte ve mübarek bir Türk'e atfen Hacı Tarhan-ı Cedid olarak isimlendirilmektedir.

kelimesi ile kastedilenin Germiyan olduğu kabul edildiğinde yukarıdaki bilgileri destekleyecektir.³¹

Oruç Han'ın kız alma yoluyla Karahanlı nesliyle akrabalık kurmuş olması nedeniyle Han olarak sıfatlanmış olması mümkündür. Esasen bu akrabalık için uygun görülmüş olması kendisinin de sıradan bir insan olmadığını işareti kabul edilebilir. Bu akrabalık, Karahanlı hanedanının ve Müslüman Türklerin ilk hükümdarı Satuk Buğra Han'a³² kadar büyük hanlar ile kan bağı kurmak anlamına gelmektedir. Aynı zamanda Buhara, Taşkent, Semerkant, Kaşgar ve Balasagun gibi ilim merkezleri, bu merkezlerdeki *Kutadgu Bilig*, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, *Atabetü'l Hakâyık*, *Divân-ı Hikmet* gibi bir ilmî gelenekle de bağ kurulmuş olmalıdır. Yukarıda geçen Ejderhanî ifadesinden bu çıkarım yapılabilir. Nitekim Müderrisoğlu "Akhisar'ın fethinden sonra Akhisar'da iskân edilen Türkler arasında Taşgun adında bir zatın teşkil ettiği asil bir aile" bulunduğunu belirtilmektedir.³³ 1929-1931 yılları arasında Belediye Başkanlığı da yaptığı bilinen Müderrisoğlu aktardığı bilgiler için kaynak olarak, özel kütüphanesinde bulunan *Şeyh İsa'nın Menâkıbnâmesi* adlı yazma eseri göstermektedir. İfade ettiği "asil aile" bilgisi elindeki yazma eserden alınmış olabileceği gibi, ifadenin yazıldığı tarihteki yaşayan kültürden kaynaklanmış olması da mümkündür.

1.1. BABASI, HOCASI VE PİRİ: ŞEYH MECDÜDDİN İSA

İlyas ibn İsa'nın babası, Akhisar'a 1448 yılından önce geldiği anlaşılan İlyas Fakih'in oğlu Şeyh İsa Mecdüddin'dir. "9 Muharrem 851 (27 Mart 1447) Pazartesi gecesi dünyaya gelmiş,"³⁴ yine bir Pazartesi günü, 11 Zilkade 937 (26 Haziran 1531) yılında vefat etmiştir.³⁵ Şeyh İsa'nın annesi İnci Hatun³⁶ babası İlyas Fakih'tir. Akhisar'da doğmuş ve kendisine İsa ismi verilmiştir. Şeyh İsa Mecdüddin olarak tanınmaktadır.

³¹ Küçük, Muslu, Akhisarlı Şeyh İsa Menâkıbnamesi XVI. Yüzyıl, s. 30; Mehmet Saray, "Astarhan Hanlığı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, c. 3, s. 505.

³² Satuk Buğra Han aynı zamanda hakkında İslâmî dönem Türk destanlarının ilk en meşhur örneklerinden Tezkire-i Satuk Buğra Han isimli eserin yazıldığı kişidir. Menâkıbnâme türünde ki bu eserde Satuk Buğra Han'ın kişiliği, İslâm dinini kabulü, İslâmiyet'i yaymak için gösterdiği fedakârlık ve kerametleri anlatılmaktadır.

³³ Müderrisoğlu, *Akhisar'lı Türk Büyükleri*, s. 38.

³⁴ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz* EE, vr. 39b.

³⁵ Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 1a.

³⁶ Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 63a.

Mecdüddin isminin nasıl ve ne zaman verildiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Dini yenileyen anlamıyla, İslam toplumunda âlimlere sıfat ile hitap etme geleneğinin bir parçası olmalıdır. Nitekim Menâkıbnâme’de Aydın civarındaki melâhideye tecdîd-i iman ettirdiği yazılmıştır. Bir haşiyede de “Şeyh İsa’ya Mecdüddîn derler. Mezkûr şeyh efrâddandır.³⁷ Urefâ katında sâbit olmuştur. Ehl-i halden yedi kişi (urefâdan olduğuna) şahâdet etmişlerdir” şeklinde not bulunmaktadır.³⁸

Şeyh Mecdüddin İsa’nın Kayseri’den dönüp seccadeye oturduğu tarih 881’dir. 883’de ilk hanımı Muhsine ile evlenmiş ve 885’de oğulları Hızır Çelebi dünyaya gelmiştir. Evliliklerinin ilk on yılında başka çocukları olmamıştır. 893’de ikinci kez Meryem Hanım ile evlenmiş, bu evlilikten 895’de Abdi, 898’de Fethi ve 902’de İlyas Çelebi dünyaya gelmişlerdir. Şeyh İsa’nın sayılan isimler haricinde kız veya erkek başka çocuğu olmamış, İlyas hariç diğer çocukları kendisi hayatta iken vefat etmişlerdir.³⁹ Nesli oğlu İlyas ile devam etmiştir.

Oğlu İlyas ibn İsa tarafından babasının menâkıbının derlendiği *Menâkıb-ı Şeyh İsa ve Âdâb-ı Sâlikîn*’de⁴⁰ Şeyh İsa hakkında, XVI. yüzyılda yaşamış pek fazla insan için sahip olamayacağımız zenginlikte bilgi bulunmaktadır. Bu *Menâkıbnâme*’de Şeyh İsa’nın dolayısıyla İlyas ibn İsa’nın tarikat anlayışı, inanç ve düşünce yapısını görmek mümkündür. Ayrıca *Bayramiyye Tarikatı Menâkıbı* isimli eser de Şeyh İsa ve menkıbesine yer vermiştir. Söz konusu menkıbe Şeyh İsa’yı “...muhakkik-i rabbânî ve ârif-i samedânî, mukaddem-i zühhâd ve mu‘azzam-ı ubbâd, makbûlî’l-evliyâ ve mahbûbî’l-asfiyâ” gibi ifadelerle tavsif etmektedir. Bu eser üçüncü şahıslar tarafından yazılmış olması nedeniyle farklı bir öneme sahiptir. “Ehl-i dînin serdârı Şeyh İsa’yı Akhisârî.” şeklinde devam eden paragraftan sonra sîreti anlatılmıştır. “Ârif-i billâh, ibâdet ve riyâzetle meşhur, cemî-i kütüb-i tevârih-i meşâyihde kerâmet ile mezkûr, ubbâd-ı Akhisârî’nin muktezâsı, cemî-i dillerde mahbûb, cümle-i meşâyih katında mergûb, âlî mücâhedeleri, bî-kusûr müşâhedeleri” şeklinde bahsedilmektedir. Rivâyet

³⁷ Efrâd; Hz. Peygamber’e en mükemmel şekilde uyarak ferdiyet tecellisine mazhar olduğu ve kutbun gözetimi dışında bağımsız hareket ettiği ileri sürülen veliler için kullanılan tasavvuf terimi. Daha fazla bilgi için bkz. TDV. İslam Ans. “Ricâlü’l-gayb” maddesi.

³⁸ Küçük, Muslu, *Akhisarlı Şeyh İsa Menakıbnamesi XVI. Yüzyıl*, s. 30.

³⁹ Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 10a.

⁴⁰ Eserin adı ilerleyen sayfalarda *Menâkıbnâme* olarak zikredilecektir.

edildiğine göre bir miktar arpa alıp havanda döverek yoğurup, sıcak külden hafif pişirdiği, üç-dört günde bir parça alıp yediği aktarılmaktadır. Niçin nefesine eziyet ettiğini soranlara cevabı ise “Bu nefsimin iyiliği içindir. Nefse bu özge ni‘met değil midir, bir iki gün dünyada zahmet çeke, huzur-i Hak’da bâkî rahat bula?”⁴¹ şeklinde olmuştur.

Şeyh İsa dört yaşında Kur’an-ı Kerîm’i öğrenmeye başlayıp yedi yaşında hatim etmiştir. On iki yaşından itibaren namazlarını düzenli olarak kılmış, yirmidört yaşında zahiri ilimler tahsilini tamamlamıştır. Bursa’da da eğitim aldığı en azından *İsfehânî*’yi okuduğu anlaşılmaktadır. Aydın’ın Köşk kasabasında bulunduğu dönemde, *Kafiye* kitabı bulunamadığı için talebesine her gün ezberinden yazarak (veya yazdırarak) ders verdiği ifade edilmiştir. Şeyh Mecdüddin İsa, medrese eğitiminden sonra tasavvufa yönelmiş, yirmi beş yaşında tarîk-i Bayramiye’den Carullah Efendi oğlu Mehmet Çelebi’ye intisap ederek, bir buçuk yıl bu şeyhe hizmet etmiştir. Yanında altı ay halvete girerek, sülûk çıkaran Şeyh Mecdüddin’e, Mehmed Efendi hilafet vererek kendi hırka ve tacını giydirmiştir.⁴²

Akhisar’a dönerek irşad faaliyetlerinde⁴³ bulunan Şeyh İsa, Eşrefoğlu ile tanışmış, onunla yaptığı sohbetlerde henüz olgunluğa erişmediğini farketmiştir. Yine Eşrefoğlu’nun tavsiyesiyle, Kayseri’de Şeyh Kasım’a intisap ederek, onun manevi terbiyesine girmiştir. Burada zikri geçen, Hacı Bayrâm-ı Velî’nin damadı olan Eşrefoğlu Rumî gibi görünmektedir. Kendisinin doğum tarihi -rivayetler değişmekle birlikte- 779/1377, vefat tarihi ise 874/1469 olarak kabul edilmektedir.⁴⁴ Şeyh İsa’nın doğum tarihi ise 1447’dir. Şeyh Mehmed Çelebi’nin yanından ayrıldığında yaşının 27 olduğu kabul edilirse en erken 1474 yılında görüşmüş olmalıdırlar. Bu durumda Şeyh İsa’nın görüştüğü kişinin Eşrefoğlu Rûmî olması veya görüşme tarihi tutarlı görünmektedir. Eşrefoğlu Rûmî’nin Hacı Bayrâm-ı Velî’den hilâfet aldığı bilinmektedir.⁴⁵ Bu durumda

⁴¹ Zehra Hamarat, *Bayramiye Tarikatı Menakıbı Hacı Bayram Veli ve Halifeleri*, Dergâh Yayınları, 2015, s. 53.

⁴² Saruhânî, *Menâkıbnâme* vr. 1b. Haşiye.

⁴³ Dört yıllık hilafet süresince üçyüz kadar kişi beya’t ve seksen kadar dervişin halvete girdiği ifade edilmiştir.

⁴⁴ A. Necla Pekolcay, Abdullah Uçman, “Eşrefoğlu Rûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, c. 11, s. 480.

⁴⁵ Pekolcay, Uçman, “Eşrefoğlu Rûmî”, s. 480.

Eşrefoğlu Rûmî silsilede kendisi daha önde iken, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin üçüncü sıradan halifesi olan bir isme yönlendirme yapmış olması ayrıca izaha muhtaçtır.

Kesin olarak tespit edilemeyen bir diğer bilgi de Şeyh İsa'nın İstanbul'un fethine katılmış olması konusudur. *Hulâsâtü Ahvâli'l-Buldân* isimli eserden naklen İstanbul'un fethine katılan Bayramîler arasında Mecdüddîn İsa da gösterilmektedir. Süheyl Ünver, Ni'me'l-ceyş'den ve İstanbul fethinde bulunan Hacı Bayram-ı Velî'nin mücahit halifeleri arasında Şeyh İsa'nın da bulunduğunu ifade etmiştir.⁴⁶ Şeyh İsa'nın doğum tarihi⁴⁷ dikkate alındığında bu bilgi kesinlik kazanmamaktadır. Ayrıca Şeyh İsa İstanbul'un fethi gibi önemli bir hadiseye katılmış olması durumunda *Menâkıbnâme*'de de bahsedilmiş olması gerekirdi diye düşünülmektedir. Dolayısıyla bu bilgi de tashîhe muhtaçtır. Günümüzde Akhisar'da Şeyh İsa türbesinde bu hadiseye işaret eden bir levha da bulunmaktadır.⁴⁸

Şeyh İsa Kayseri'ye gitmeden önce Eşrefoğlu'nun tavsiyesi ile önce tarikat adabı gereği, şeyhi olan Mehmed Çelebi'ye giderek onun rızasını alması gerekmiştir. *Menâkıbnâme*'de bu yolculuk sefer-i evvel olarak ifade edilmiştir. Tasavvuf eğitimi için Mehmed Çelebi'ye daha önceki gitmiş olmasının dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. Şeyh Mehmed Çelebi, Alaşehir'in kuzeyinde Mendehuriyye denilen bir kasabada oturmaktadır. Şeyh İsa yedi dervişi ile birlikte yanına varıp, Eşrefoğlu'nun tavsiyesini aktarmıştır. Mehmed Çelebi, "Bizde dahi noksan var. Biz sizi erdiğimiz yere kadar erdirmiş idik" diyerek icazetini vermiş, "Dönüşde bize gelin noksanımızı bilip, biz dahî varıp hizmetlerinde olalım" diye de tenbih etmiştir. Şeyh İsa'nın ve Şeyh Mehmed Çelebi'nin kendilerini noksan görmeleri, bunu dervişlerinin yanında itiraftan kaçınmamış olmaları hakiki şeyh olduklarına delil gösterilmiştir. Şeyh İsa yine Eşrefoğlu ile görüşmesinde de, daha önce tac ve hırka giymiş, beşyüze yakın dervişi olan birisi olarak "âr etmeyip noksanını izhâr" etmiş, şeyhlikten dervişliğe geri dönmüştür.⁴⁹

⁴⁶ A. Süheyl Ünver, "İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar", *İstanbul Risâleleri*, Ankara, 1976, c. 5, s. 314.

⁴⁷ Şeyh İsa'nın doğum tarihi: 9 Muharrem 851 (27 Mart 1447)'dir.

⁴⁸ Bkz. Ek 4. Resimler.

⁴⁹ Saruhânî, *Menâkıbnâme* vr. 1b, 2a.

Şeyh Kasım; Hacı Bayrâm-ı Velî, Akşemseddin, İbrahim Tennurî şeklinde ilerleyen silsilenin dördüncü halkasıdır ve hilafet tarihi 869/1464 olarak belirtilmiştir. İlyas ibn İsa tarafından kaleme alınan *Menâkıbnâme*'de Şeyh İsa'ya "Şeyh Hazretleri", Şeyh Kasım'a "Hazret-i Pîr" diye hitap edilmekte olduğu ifade edilmiştir.⁵⁰ Şeyh İsa, Şeyh Kasım'dan bey'at alıp halvete girdiğinde, Şeyh Mehmed'in yanında ulaştığı dereceden devam ettirilmiştir. Üç ay müddetince iki günde bir yemek yiyip, dört günde bir şerbet, haftada sadece bir avuç su içerek sülûkuna devam ettiği, son on yedi gün ise hiçbir şey yemediği bildirilmektedir. Şeyh İsa hiç zaaf gelmeksizin halvetini tamamlamıştır. Şeyh Kasım bu sürenin sonunda, çorba ve şerbet getirerek bizzat eliyle ikram etmiştir. Şeyh İsa'nın Şeyh Kasım'dan hilafet aldığı tarih 882/1477'dir.⁵¹

919/1513'da Aydın'ın Köşk kasabasına giderek beş-on yıl müddetince Derviş Bali evinde ikamet etmiş, ara ara iştirak ettiği Menteşe, Kızıltepe Cuma'sında, pek çok kimseye tevbe ettirmiş, bir kısmını da halvete koymuştur. Nazilli yakınlarında Kestel'de Aslanlı ve Çine kasabalarına da zaman zaman seyahatler yapmış, oralar halkından dervişler edinmiştir. Bu seyahatler esnasında bölge halkının bir kısmının sahip oldukları tenâsüh mezhebinden ehl-i sünnet mezhebine geçtiği belirtilmektedir. *Menâkıbnâme*'de Tire'de geçen menkıbeler de yer almaktadır.⁵²

Şeyh İsa; 910 yılında Baba Ahmet Mağribî, 928 oğlu İlyas Çelebi ve Kestel'e bağlı Arslanlı köyünden Hacı Bâlî, yine Kestel'e bağlı Seyikli'den Abdi Halife ve Güzelhisar'lı Muhyiddin Halîfe'ye hilâfet vermiştir. Daha sonra diyerek devam eden cümleden hangi yılın kastedildiği anlaşılmamakla beraber yine Kestel kazasına tabii Şuhudlu'dan Muslihiddin'e hilafet verilmiştir. Menteşe'li Alaaddin hilâfet alarak Tire'de, Muhyiddin Bademli'de, Gördüslü Muhammed Mısır'da yerleşmişlerdir.⁵³ Uurla kurbundan olan Hüsam ve Süleyman'a hilâfet verildiği bilgisi de bulunmaktadır ki Hüsam Efendi ismi bir diğer kaynak tarafından da teyid edilmektedir.⁵⁴

Şeyh İsa Hac ziyareti ve başka seyahatler de yapmıştır. Bursa, Aydın, Karaman, Sivas, Kayseri, İran, Bağdat, Musul, Halep, Şam, Malkara, Gelibolu, seyahat ettiği

⁵⁰ Akhisari, *Şeyh Mecdüddin Bayrami*, vr. 61.

⁵¹ Saruhânî, *Menâkıbnâme* vr. 5a.

⁵² Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 43a.

⁵³ Saruhânî, *Menâkıbnâme* vr. 72b, 73a.

⁵⁴ Hamarat, *Bayramiye Tarikatı Menakıbı*, s. 81. (Sol der-kenar hâşiye.)

yerlerdendir. Bursa'da *İsfehani*⁵⁵ okurken dört arkadaşı ile Acem diyarına gitmeye niyet edip yol için hazırlanmış, birkaç şehir geçtikten sonra Sivas'ta konaklamışlardır. Acem vilayetine ve Hemedan'a gitmişlerdir. Şeyh İsa daha seyahatin devamında Bağdat yakınlarında Baba Hamdi isimli bir zattan cifr ilmi talim etmiş, Baba Hamdi'den ayrıldıktan sonra Bağdat'a giderek bir müddet kalmış, oradan Halep'e geçmiştir. Konya, Musul, Hemedan, Bedahşan, Halep, Şam, Mısır üzerinden Mekke-i Mükerreme ve Medîne-i Münevvere, Trakya Malkara, Alanya ziyaret edilen yerler arasındadır.

Şeyh İsa *Menâkıbnâme*'deki anlatımlara göre en az bir hanımla daha evlenmiştir ki isim veya isimleri bilinmemektedir. Seyahati esnasında Çine ovasından bir hanım getirdiği bilgisi vardır.⁵⁶ Bir başka menkıbede ise Kasaba-i Köşk'te iken Menteşe ilinden getirdiği hanım söz konusudur. Verilen bilgilerde aynı hanım olup olmadığına dair bir ayrıntı bulunmamaktadır.⁵⁷ Şeyh İsa'nın, Menteşe ilinden gelen ve bir başka evliliğinden iki kız, bir oğlan annesi bu hanım ile birlikteliğinin uzun sürmediği anlaşılmaktadır.

Şeyh İsa'nın sahip olduğu karakteri kırk yıl evli kaldığı hanımı Muhsine'nin anlatımından öğrenmekteyiz. Ne verilirse yer, yoksa akşama kadar yürür, önüne gelen yemeğin tadı tuzu var mı diye sormadığı, kış aylarında yatsıdan sonra verirlerse bir kaç lokma tatlı aldığı, yemeği az yiyip, suyu az içtiği ifade edilmektedir. Ayrıca ay geçse hanımı istemedikçe yıkanması için gömleğini vermediği, saç, sakal, bıyık ve kaşlarını, gel traş edelim denmedikçe traş etmediği, tarak kullanmayıp saç sakalını eli ile düzelttiği de ifade edilmektedir. Şeyh İsa riya olur endişesiyle sarığını sardıktan sonra düzeltmemektedir. Sünnet üzere sarkıtmayı ise sadece namaz, teveccüh ve vaaz'a has kılmakta, bu üç yer dışında sarığını sünnet üzere sarkıtmamaktadır. Fizik olarak elâ gözlü, değirmi yüzlü, buğday tenli olduğu da verilen bilgiler arasında bulunmaktadır.⁵⁸ Şeyh İsa seksen yedi yıl yaşamış, elli beş yıl hilafet seccadesinde oturmuştur. Vefat ettiğinde, oğlu tarafından vasiyet ettiği yere defnedilmiştir.

⁵⁵ Osmanlı medreselerinde İsfehânî ve Şerhü'tTavâlî adıyla tanınan, Kadı Beydavi'nin Tavalıu'l-envâr'ı üzerine Abdurrahman b. Ahmed el-İsfehânî (ö. 749/1349)' tarafından yazılan Metâliu'l-enzar adlı şerh olabilir. Bir diğer ihtimal ise Nâsiruddîn Tûsî (627/1273)'nin yazdığı Tecridü'l-Kelâm adlı esere Şemseddin Mahmûd b. Abdullah el-İsfahânî'nin yazdığı şerh'tir. (Bkz. Medrese Geleneğinde Kelâm İlminin Meşrûiyeti Sorunu. Osman Demirci. Xvı. Yüzyılda Bursa'da Tedavüldeki Kitaplar. Ali İhsan Karataş)

⁵⁶ Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 43a.

⁵⁷ Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 52a.

⁵⁸ Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 42b.

1.2. İLYAS İBN İSA'NIN HAYATI

Kitaplarının sahip olduğu şöhrete ve tanınmış pek çok şahsiyetler çıkarmış bir aileden gelmesine rağmen İlyas ibn İsa'nın kendi yaşamına ait bilgiler son derece kısıtlıdır. Şahsı hakkındaki bilgiler biyografi eserlerine ve babasının menkıbelerini derlemiş olduğu *Menâkıbnâme*'ye vefatından sonra eklendiği anlaşılan bir menkıbeye dayanmaktadır. Biyografi eserlerindeki bilgiler ise doğum-ölüm tarihi, babasının kim olduğu, tarikatı gibi kimlik bilgileri ile sınırlı kalmakta ve ilgi çoğunlukla eserlerine yönelmektedir. Henüz istifade edilmemiş bazı kaynaklar ve biraz dikkat yardımı ile hakkındaki bilgileri biraz daha ileriye götürmek mümkün olacaktır.

İlyas ibn İsa da babası gibi Saruhan sancağının Akhisar kazasında doğmuştur. Doğum tarihi hakkında verilen rakamlar 1490-1500 arasında değişiklik göstermektedir. Aynı şekilde ölüm tarihi de 961/1554⁵⁹ ile 967/1560⁶⁰ yılları arasında farklılık arz etmektedir. Genel kabule göre İlyas ibn İsa 902/1496 yılında doğmuş, 967/1560 yılında vefat etmiştir. *Menâkıbnâme*'de dedesi Şuca Halife ve büyükdedesi Taşgun olarak geçmektedir. Müstakimzâde ise geriye doğru atalarının ismini Şeyh İsa İbn Şuc'a bin Taşkun bin Oruç olarak vermektedir.⁶¹ Yukarıda zikri geçtiği gibi *Rumûzü'l-Künûz*'e ilave edilmiş bilgilerde Şeyh İsa'nın babasının ismi İlyas olarak geçmektedir. Kaynaklarda farklı isim zikredilmesinin nedeni; İlyas'ın isim ve Şucaeddin'in sıfat olarak kullanılması olabilir. İlyas ibn İsa'nın dedelerinden Şucaeddin İlyas'ın fakih, Taşgun'un kadı oluşundan hareketle ilim ile meşgul bir aile olup, Akhisar'a geldiklerinde belli bir alt yapıya sahip oldukları düşünülmektedir. Ayrıca büyük dedelerinin vefat tarihleri arasındaki 80-90 yıllık uzun yıllar dikkate alındığında,⁶² bazı isimlerin atlanmış olma ihtimali hatıra gelmektedir ki, devlet hizmetinde olmamaları sebebiyle kayda geçmemiş dedelerin varlığı mümkündür.

İlyas ibn İsa'nın iyi bir tahsil gördüğü eserlerinden anlaşılacakla birlikte tahsilini nerede, kimlerin yanında yaptığını dair bilgi bulunmamaktadır. Hakkında yapılan

⁵⁹ Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 73b.

⁶⁰ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz EE*, vr. 39b; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017, c. 2, s. 741.

⁶¹ Müstakimzâde, Süleyman Sâdeddin Efendi, *Mecelletü'n-nisâb*, vr. 110a.

⁶² Oruç Han; 690/1291, Taşgun; 770/1368, İlyas Fakih; 852/1448. Bu tarihler arasında yaşamış olabilecek bazı isimler devlet hizmetinde olmamaları sebebiyle zikredilmemiş olabilirler.

araştırmalarda resmî tahsil veya zâhirî ilimler olarak ifade edilen eğitim hayatına dair ulaşılan bilgiler *Osmanlı Müellifleri*'nde şöyle ifade edilmektedir: “ulûm-ı resmiyyeyi tahsilden sonra meşâyih-ı kâmilinden pederleri Mecdeddîn İsa'dan ahz-ı tarikatla nâil-i icâzet oldu.”⁶³ İlim tahsilini ve tarikat eğitimini pîrim, pederim diye hitap ettiği babasının yanında Akhisar'da yaptığı kabul edilmektedir. Kâtip Çelebi de tasavvuf ve esmâ ilmi yanında zâhir ve bâtin ilimler tahsîlini babasından aldığını teyit etmektedir.⁶⁴ Tahsîlinin devamını nerede yaptığı veya yapıp yapmadığı ile ilgili net bilgi bulunmamakla beraber kendisi de eserlerini babasından bâtına ve zâhire muteallık olarak aldığı ilimlere dayanarak⁶⁵ ve kalbine ilham⁶⁶ olduğu şekilde yazdığını ifade etmektedir.

Eserlerinde kullandığı ifade ve dil özellikleri de iyi bir tahsil görmüş olduğuna delalet etmektedir. Evliya Çelebi'nin Akhisar'ı ziyareti esnasında burada yedi medrese, bir dârulkurrâ, bir dârulhadis ve yirmi üç sıbyan mektebi bulunduğunu bildirmiş olması nedeniyle, İlyas ibn İsa'nın Akhisar'da eğitim almış olabileceği şeklinde değerlendirilmiştir.⁶⁷ Esasen İlyas ibn İsa ile ilgili arşiv belgeleri arasında Akhisar'da mevcut başka bazı medreselerin muhasebe hesapları nedeniyle konu edildiği görülmüştür. Fakat muhasebe kayıtları ve müderrislerin maaşlarından hareketle bunların ibtidâ medreseleri seviyesinde olduğu düşünülebilir. Buna rağmen yukarıda geçtiği gibi, Şeyh İsa'nın bir talebesine *Kâfiye* dersini ezberden okutacak kadar konuya vakıf olduğundan hareketle oğlunu da okutmuş olduğu düşünülebilir. Bu ders ilk tahsilden sonra görülen Arapça derslerinden nahivin son kitaplarındanır.⁶⁸ Nitekim Süheyl Ünver, İlyas ibn İsa hakkında “Bayramiye tarikati şeyhlerinden dinî ve tasavvufî mahiyette manzum ve mensur bazı eserler yazan değerli bir âlimimiz ve fikirleri üzerinde durulacak bir mutasavvıfımız” şeklinde bahsetmektedir.⁶⁹

⁶³ *Osmanlı Müellifleri*, 2016, c. 1, s. 15.

⁶⁴ Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-Vusul*, c. 1, ss. 340, 341.

⁶⁵ “Ba'dehu Şeyh İbni İsa eydur; Pîrim Şeyh Mecudiddin-i Akhisârî'den Kaddesallahu Sırrahu hazretlerinden gördüğüm ulûmden bâtına ve zâhire muteallık afâk ve enfûs itibârınca on fasıl yazub fusûlu aşera dîdikte ümidir ki bu kitabı görüb istifâde idenler ruhuma hayr duâ ile yâd ideler.”

⁶⁶ İlyas İbn İsa Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, Atatürk Kitaplığı No: OE_Yz_1304, vr. 59a; İlyas İbn İsa Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi No: 2709, vr. 1b.

⁶⁷ Yılmaz, “Esmâ-i Hüsnâ Şârihi”, s. 22.

⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 4. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 48.

⁶⁹ Ünver, “İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar”, s. 314.

Kaynaklarda çok yönlü bir âlim olarak tanıtılmaktadır ve kendisi hakkında verilen bilgiler genellikle cifr, havas, vefk gibi konuları işlemiş olduğu eserleri hakkındadır. Diğer ilimleri nereden öğrendiği hakkında net ifade eserlerinde bulunmamakla beraber gizli ilimler adı altında toplanabilecek cifr, havas, vefk konularını babasından öğrendiği pek çok yerde ifade edilmiştir.⁷⁰ Eserleri bu konuda marka olmuş gibidir. Gizli ilimlerin ilk kaynaklarından Cafer-i Sadık ve Ahmed Bunî'nin ve Anadolu topraklarında bu ilimlerden ilk söz edenler arasında bulunan Muhyiddîn-i Arabî'nin bu alandaki otoritesi İlyas ibn İsa tarafından kabul edilmekte ve eserlerinde bahisleri geçmekle birlikte, kaynak olarak gösterilmemiş olması dikkat çekicidir.⁷¹ Yazmış olduğu eserlerin bir kısmı kütüphanelerde mevcuttur ve hali hazırda pek çok nüshaları bulunmaktadır. Bu durum işlediği konuların toplum tarafından rağbet gördüğü şeklinde izah edilebilmektedir. Sadece Yazma Eserler Kütüphaneleri Kataloğu'nda görülebilen *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ* nüshaları bir kısmı mükerrer olmakla birlikte 32 adettir.

967 Muharrem *Kavâ'id-i Teshîrât*, 965 Receb'inde *Rumûzü'l-Künûz*, 958'de *Fusûl-i Aşere*, 957 Zilhicce'de *Tabiatnâme*, 948'de *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ* yazılmıştır. *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddin ve Âdâb-ı Sâlikîn*'de bir te'lif tarihi bulunmamakla birlikte Şeyh İsa'nın Zilkade 937'de vefatından sonra yazılmış olmalıdır. *Ferahnâme*'lerden bir nüsha için te'lif tarihi olarak 930 verilmiştir.⁷² Kütüphanelerde nüshası bulunmayan diğer eserleri *Fusûl-i Seb'a*, *Fusûl-i Sitte*, *Kıyâfetnâme*, *Nûriyye*, *Rumûz-i Dilgûşa*'nın te'lif tarihleri ise doğal olarak bilinmemektedir.

Biyografi yazarları İlyas ibn İsa'yı kitaplarından hareketle tavsif etmektedirler. Bursalı Mehmet Tahir kendisini “meşâyih-ı ârifinden vâkıf-ı ulûm” bir zat, “Ulûm-ı garibenin be-tahsîs cifir, havâs, vefk ve nücûm şubelerinde meslek-i mahsus sahibi”⁷³ olarak tanıtmaktadır. Bağdatlı İsmail; Ceffâr⁷⁴ Kâtip Çelebi ve Kehhâle ise; Tabib İlyas

⁷⁰ İlyas İbn İsa Saruhânî, *Ferahnâme*, vr. 2b, Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz A 9031.

⁷¹ Bu konuda yazılmış *el-İkdü'l-manzûm fî havâssi'l-hurûf* isimli bir eseri de bulunmaktadır. Bkz. (*DİA*), “Havas” maddesi.

⁷² Saruhânî, *Ferahnâme* vr. 1b.

⁷³ *Osmanlı Müellifleri*, 2016, c. 1, s. 15; *Aydın Vilayetine Mahsus Meşayih*, s. 6.

⁷⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyet el-Ârifîn*, c. 1, s. 444.

olarak kaydetmişlerdir.⁷⁵ Kâtip Çelebi ayrıca eş-Şeyh ifadesini kullanmıştır. Uzunçarşılı İlyas ibn İsa'nın *Müfredât* isimli eserini XVI. yüzyılın ilk yarısına ait tıp kitapları arasında saymaktadır.⁷⁶ Yılmaz Öztuna onu “çağının büyük hekimlerinden” olarak ifade etmektedir.⁷⁷ Günümüz çalışmalarında sağlık ve tıp ile ilgili sahip olduğu bilgilere atfen tahsilinin sadece dini ilimler sahasında olmadığı düşünülmektedir.⁷⁸ Ali Rıza Akbulut ise müellifin tüm sıfatlarını bir cümlede toplamıştır: “İlyas ibn İsa Akhisârî er-Rûmî Meceddîn es-Sarûhânî el-Osmânî el-Mütetabbib, el-Felekî, el-Havvâs, eş-Şâir, el-Mütehallas bi İbni İsa [ve aynı şekilde] bi'l-Akhisârî el-mütesavvîf.”⁷⁹ İlyas ibn İsa'nın, eserlerinde çoğunlukla İbn İsa ismini kullandığı görülmektedir. İbn İsa ismini “tahallus” ettiği ayrıca, *Rumûzü'l-Künûz* isimli eserin bir nüshasında müstensih notu ile de teyid edilmektedir.⁸⁰ Harîrizâde diğer meşâyîha olduğu gibi İlyas ibn İsa'ya da ârifibillah olarak hitap etmektedir.⁸¹ Hammer ise İlyas ibn İsa'yı Osmanlıların Michel de Notredame'ı⁸² olarak görmektedir.⁸³ Derviş isminin sıfat olarak kullanımına ise rastlanmamıştır. Son olarak yazdığı düşünülen eseri *Kavâ'id-i Teshîrât* dışında diğer eserlerinde kendisinden şeyh olarak da bahsedilmemektedir. *Menâkıbnâme*'den anlaşıldığına göre yaşadığı çevrede İlyas Çelebi olarak hitap edilmiştir. Arşiv kayıtlarında ise Şeyh İlyas Çelebi İbn Şeyh İsa kuddise sırruhu olarak isimlendirilmiştir.⁸⁴

Yukarıda geçen isimlendirmeler içerisinde tabip olarak nitelendirilmiş olması dikkat çekmektedir. Sufilerin halkla ilişkilerinde gerek dua gerek bitkilerden elde edilen ilaçlarla tedavilerinin de söz konusu olduğu ifade edilmekte ve pek çok örnek arasında

⁷⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017, c. 3, s. 1014; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l- Müellifîn: Terâcimü Musannifeyi'l- Kütübi'l-Arabiyye 1376-1381 / 1957-1961*, Beyrut, 1957, c. 1, s. 394.

⁷⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3. bs., Türk Tarih Kurumu, 1975, c. 2, s. 600.

⁷⁷ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi: Başlangıcından zamanımıza kadar*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1978, c. 11, s. 139.

⁷⁸ Yılmaz, “Esmâ-i Hüsnâ Şârihi”, s. 22.

⁷⁹ Ali Rıza Karabulut, *Mu'cemü'l-Mahtûtâtî'l-Mevcûde fî Mektebâtî İstanbul ve Anadolu*, t.y., s. 339.

⁸⁰ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz EE*, s. 40b.

⁸¹ Yakup Çiçek, “Tibyânu Vesâil'l-Hakâik Fi Beyân-i Selâsili't-tarâik'a Göre Hacı Bayram-ı Veli Ve Bayramiyye”, *Uluslararası Hacı Bacı Bayram-I Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1*, ed. Ahmet Cahid Haksever, Ankara, 2016, s. 233.

⁸² Nostradamus; meşhur Fransız astroloğu.

⁸³ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Tıpkıbasım, Mersin: Kültür Bakanlığı, 1992, s. 19.

⁸⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): EV.d.. Evkâf Defterleri, Dosya No: yok, Gömlek No: 11672

İlyas ibn İsa'da zikredilmektedir.⁸⁵ İlyas ibn İsa, diğer mutasavvıflar gibi müritlerini halvete koyarken nasıl perhiz yapmaları, neler yiyip yememeleri gerektiği gibi bilgilere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre bu bilgilere sahip olmak mürşid-i kâmil için bir gerekliliktir. Aksi takdirde sâlikin tabiatının bilemeyen şeyhin halvet sırasında yanlış perhiz uygulaması müridin muaannid olmasına veya elfâz-ı küfre düşmesine sebep olabileceği gibi uyarılarda bulunmaktadır. Dolayısıyla İlyas ibn İsa için tedavinin nesnesi bugünkü tıp anlayışında olduğu gibi beden olmadığı düşünülmektedir. İlm-i nücûm, kıyâfetnâme ve tabiatnâme türü eserlerde mevcut bilgilerden hareketle insanların karakterleri hakkında fikir yürütülerek teşhisi yapılan nefis, karakter ve ruh hastalıklarının tedavisinin amaçlandığı söylenebilir.

Kendisine 1519 yılında hilafet verilmiştir.⁸⁶ İlyas ibn İsa elli beş yaşına geldiğinde iki hanımdan kız, erkek toplam yirmi iki evlâdı olduğu belirtilmiştir. Çocuklarının kimi o hayatta iken vefat etmişlerdir. Çocukları arasında, bir yaşında iken kaybettiği annesinin ismini taşıyan Meryem'e özel bir muhabbet duyduğu, anne sevgisi ve hürmetini ona verdiği ifade edilmiştir.⁸⁷ İlyas ibn İsa *Menâkıbnâme*'de kendisinden hiç söz etmemiş, sadece bir iki yerde bahsi geçmiştir. Kendi bahsinin geçtiği bir menkıbede annesiz olmanın hüznü hissedilmektedir. Menkıbe babasının dilinden aktarılmaktadır. “Köşk kasabası'nda iken oğlum İlyas ziyaretime gelmişti. Menteşe ilinden getirdiğim hatun; Evde çorbalık nesne yok bu oğlanın önüne ne korsun? Ekmek bile yok, nerde kaldı çorba, diye söylenmiştir. Şeyh İsa ise; Seksen senedir Rabbim beni kimseye muhtaç komadı. Şimdi de aç koymaz, diye cevaplamıştır. Akşam İlyas Çelebi'nin geldiğini duyan müridler her biri birer kap yemek getirip bolluk olunca, hatun bu sefer de; “Dua et, hergün gelsin, huzur bulalım, dünyada hoşça geçinelim.” der. Şeyh İsa; “Seksen yıl yaşadım dünya haceti için dua etmedim, şimdi senin için de dünyalık isteyecek değilim.” Diyerek talebi reddeder. Köşkten Tire'ye geçen Şeyh İsa, “Oğlum İlyas'a haber ettim,

⁸⁵ Reşat Öngören, “Osmanlı'da Sufilerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları”, İslam Araştırmaları Dergisi, sy. 3 (1999), s. 20.

⁸⁶ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz* EE, vr. 39b.

⁸⁷ Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 73b, 74a.

geldi beni aldı, dünya ehli olduğundan o hanımdan da ferâğat ettim.” diyerek konuyu kapatmıştır.⁸⁸

Rumûzü'l-Künûz'un yukarıda zikri geçen nüshasındaki bilgilere göre, İlyas ibn İsa'nın Meryem dışında ki çocuklarından altısı; Himmet, Hidayet, Muhyi, Kadri, Nuri ve Hamdi'dir. Hidayet hariç diğerleri bilgi notunun yazıldığı tarihte hayattadır. Rahimehullah ifadesi sadece onun için kullanılmış, diğer isimler için ise kullanılmamıştır. Söz konusu isimlerden Nuri'nin meczub, Kadri'nin ise sadece yirmi yaşında Raziye isimli bir kızı olduğu belirtilmektedir.⁸⁹ Himmet, Hidayet ve Muhyi'nin çocuklarının olmadığı anlaşılmaktadır. Hamdi'nin ise çocuğunun olup olmadığına dair bilgi bulunmamaktadır.

Rumûzü'l-Künûz'ün Esad Efendi nüshasında aileye ait bilgiler içinde İlyas ibn İsa'nın vefat tarihinin yer almış olması, bilgi notunun eser te'lif edildikten sonra yazılmış olduğunu göstermektedir. Söz konusu eserin ilk istinsâhı 1032/1623'te müellif hattı olan eserden kopye yapılmıştır. Esad Efendi Koleksiyonu'nda mevcut nüsha ise eserin 1032 tarihli ilk istinsahının 1132'de kopye edilmiş ikinci istinsahıdır.⁹⁰ Bu bilgilerin, İlyas ibn İsa'nın vefatından 60 yıl kadar sonraki ilk nüshanın yazımı sırasında ilave edilmiş olduğu düşünülecek olsa bile neslin devamı hakkındaki bilgiler yetersiz kalmaktadır. İlyas ibn İsa'nın atalarının isim, doğum ve ölüm tarihleri yanısıra yaşadıkları yerlerin de kaydedildiği bu sayfanın müellif hattı olan nüshaya İlyas ibn İsa'nın vefatından sonra ilave edildiği tahmin edilmektedir.

İlyas ibn İsa kendi ismini zikretmesi gereken yerlerde pîrim, pederim, şeyhim, azîzim gibi ifadelerle babasına atıf yapması, tevazu ile ikinci planda kalma gayreti yanında babasına saygı ve bağlılığını göstermekle beraber, hakkında öğrenilmesi mümkün olabilecek bilgilerin kayıtlara geçmemiş olmasına da sebep olmuştur. Kitaplarını yazmaya iten nedenler dahi babasının istek ve tavsiyesi veya yârenlerinin arzusudur. Kendi düşüncelerinin, şeyhinin fikirleri ile çeliştiğine dair en küçük bir ima yoktur. Tasavvuf adabı da bunu gerektirmektedir. İlyas ibn İsa, babasının 928 (1522) yılında

⁸⁸ Saruhânî, *Menâkıbnâme* vr. 52a-52b.

⁸⁹ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz* EE, vr. 39b.

⁹⁰ Nüshanın yazıldığı tarih 8 Cemaziyelûla 1132/18 Mart 1720 olarak kaydedilmiştir.

Aydın'a yerleşmesi üzerine kendisine vermiş olduğu hilafet yetkisini hürmetinden onun sağlığında⁹¹ kullanmayarak sahip olduğu karakter ve terbiyeyi göstermiş bulunmaktadır.⁹²

Esasen İlyas ibn İsa'nın, Şeyh Hamidüddin'in melâmi meşreb yaşantısı ve Hacı Bayrâm-ı Velî'nin insanlara yardım merkezli hayat tarzlarını kendisinde birleştirmiş olduğu düşünülmektedir. Diğer eserleri hariç tutulsa bile *Menâkıbnâme*'de derlediği menâkıb içinde de babasının dilinden oğlum İlyas şeklinde ismen yapmış olduğu bir iki atıf dışında kendisinden hiç bahsetmemiştir. Menâkıbının anlatıldığı yazılı herhangi bir kaynak bilinmemekte, tarikatının kendisine atfedilen kolu olan İseviyye dahi babasının adı ile anılmaktadır. Bu isimlendirme nedeniyle İseviyye'nin kurucusu olarak babasını kabul edenler de bulunmaktadır.⁹³ Oysa kendisinden bahsedilen terâcim kitaplarının takdir ettiği gibi sadece ilim camiasında değil, söylenegelen bir menkıbede anlatıldığı üzere halk arasında da büyüklüğü takdir edilmektedir. İlyas ibn İsa'ya bir grup insan tarafından, kendisinin ulu bir kişi olmadığı, babasının şöhretini kullandığı söylenir. İlyas ibn İsa bu ithâma cevap vermez. Müridleri ise bu duruma son derece üzürlüler. Müridlerin üzüntüsünü gören İlyas ibn İsa kendisini itham eden kişilere gökyüzünü göstererek, parmağıyla işaret eder. İşaret ettiği yıldızlar tek tek kaymaya başlarlar. Bu keramet karşısında o kişiler meseleyi anlayıp, kendisine intisap ederler. İntisap eden bu şahıslardan biri, daha sonra en sevdiği halifelerinden olacak Muhammed Rumî'dir.⁹⁴

Babasının menkıbelerini derlemiş olduğu *Menâkıb-ı Şeyh Mecdeddin ve Âdab-ı Sâlikîn* isimli kitaba sonradan ilave edilmiş olduğu ifade edilen üç menkıbeden son ikisi İlyas ibn İsa hakkında bilgi vermektedir. 149. menkıbede İlyas ibn İsa'nın halifeleri konu edilmiştir. 150. menkıbe ise, İlyas ibn İsa'nın sîretini tanıtmaya amaçlı olarak yazılmıştır. Bu menkıbeye⁹⁵ göre; helal olması şartı ile ne bulursa yer, ne bulursa giyer, beyaz veya renkli bezlerden olması veya pamuk, yün, çuha, aba olması farketmezdi. Avlanmayı, dağlarda gezmeyi sevdiği, zaman zaman avlanmaya gittiği ifade edilmiştir. İlyas ibn İsa

⁹¹ Menâkıbnâme'ye göre babasının ölüm tarihi 939'dur.

⁹² Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 74a; *Osmanlı Müellifleri*, 2016, c. 1, s. 15.

⁹³ Abdulhalim Durma, *Evliyalar Şehri Manisa*, Ankara, 2013, s. 86.

⁹⁴ İsmail Candan, *Manisa İli Akhisar İlçesinde Evliya Kültü*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 119.

⁹⁵ Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 73b.

bu konuda hislerini, “kaçan ki ava şikâre gidem, dağların seyrin idem, kalbim tasfiye bulur, gam ve gussa olsa dağulurdi ve tamam bu ferâhiyet ider” şeklinde ifade etmektedir. Av sevgisi halk arasında günümüze kadar gelen bir anlatıya da konu olmuştur. İlyas ibn İsa isminin halk arasında kullanımı ile İlyas Çelebi, bir gün yine ava gitmek istemiş, fakat babası rıza göstermemiştir. Oğlum bak bugün Cuma, gitme demesine rağmen İlyas Çelebi dinlemeyip gitmişse de pek bir şey de bulamamıştır. Havada bir iki kuş görüp ateş etmiş, birini vurmuştur. Kuş havada bir iki yalpalamış ama düşmemiştir. İlyas Çelebi Başka da bir şey vuramadan dönmüştür. Babası; ava gittin mi diye sorması üzerine, İlyas Çelebi; Evet gittim, beni affet, diyerek cevaplamıştır. Babası; ne vurdun? İlyas Çelebi; Bir kuşa ateş ettim ama düşüremedim. Bunun üzerine Öyle mi? Diyen babası elbisinin altından koltuğunu açmış, bakıyorlar ki saçmalar buradan dökülmektedir.⁹⁶ Attığı kurşun aslında babasını yaralamıştır.

Menkıbede ayrıca dervişlerine taç giydirip önünden ve arkasından “tertîp ve şöhret-ber” [riya ile] yürütmediği, kendisinin ise bazen beyaz külah giyip, şemlesiz âşikâne yürüdüğü, bazen taç ve şemle, bazen ince tülbent taktığı anlatılmaktadır. İlyas ibn İsa, bazen at bazen katıra bindiği gibi, esasını kulanıp kullanmaması da aynı şekilde zaman zaman değişmektedir.⁹⁷ Esasen büyük tac takıp, kendisi at veya katıra binerek müridlerini yanısıra yaya yürütenleri “ehl-i dâl” olarak vâsfetmektedir.⁹⁸

Elli beş yaşına geldiğinde ateşli hummaya tutulup diline ruknet gelmiştir. Altmış yaşında hummâ-yı rub‘u (erba‘a) hastası olmuş “dalak ve südde yağ bağladığı” ifade edilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla kuvvetli bir bünyeye sahip değildir. Şeyh Hamidullah ve Hacı Bayrâm-ı Velî gibi sürekli seyahat halindeki bir babanın oğlu, talebesi, müridi ve halifesi olarak kendisinin bundan uzak kalması, sağlık sebepleri ile izah olunabilir. Nitekim *Menâkıbnâme*’nin yazıldığı tarihte İlyas ibn İsa vücuduna gelen zafiyet nedeniyle yatalak hastadır. Bu tarihte altmış yaşındadır. Vefat ettiğinde kabri Akhisar’da Şeyh İsa Camii bitişiğinde babasının türbesinin yan tarafındaki bölüme konmuştur. Kabirlerin bulunduğu türbe günümüzde yan yana iki oda şeklindedir.

⁹⁶ Bu konuda anlatılan gelen bir menkıbe ve başka menkıbeler için bkz. İsmail Candan, *Manisa İli Akhisar İlçesinde Evliya Kültü*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, 2018, s. 119

⁹⁷ Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 74a.

⁹⁸ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere* HM, vr. 4b.

İlyas ibn İsa, babası Şeyh İsa vefat ettiğinde, kabrini onun vasiyet ettiği yere koymuş, üç yıl sonra üzerine türbe yaptırmıştır. (940/1534) Şeyh İsa türbesinin, XVI. yüzyılda Akhisar’da bulunan vakıf sahibi tek türbe olduğu yazılmıştır.⁹⁹ Şeyh İsa, eşi İnci Hatun, oğlu İlyas ve annesi Meryem ile beraber yattığı¹⁰⁰ belirtilmişse de doğru değildir.¹⁰¹ Zira Şeyh İsa’nın annesi İnci Hatun’dur.¹⁰² Meryem, Şeyh İsa’nın annesi değil hanımıdır. Bu isimlerden sadece İlyas ibn İsa türbe de babasının yanında ki odaya defn olunmuştur.

Eserlerinde sade bir Türkçe kullanmış olması önemlidir. Bayramî tarikatının Anadolu’da doğup büyümüş bir Türk tarafından kurulmuş ilk tarikat olması nedeniyle farklılık arz etmektedir. İlyas ibn İsa’nın dil ve edebiyata vâkıf olduğu ve farklı konularda bilgi sahibi olduğu takdir edilmektedir *Menâkıbnâme*’de geçen şu cümle övgüye şayan görülmüştür; “Yerme yerilme, yoldan ırılma tayranın düşür. Doğru giden dağ aşar. Yerme yermesünler. Urma urmasunlar. Kendi dilin tut, ilin sözün yut.”¹⁰³ Bu satırların nesir olarak yazılmış olması dikkate şâyandır. Ayet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerin şiirlerde kullanımına da dikkat çekilmiştir.¹⁰⁴

*İlah ol “kul hüva’llahü Ehad”dür
Sanem bâtil Hak “Allahü’s-Samed”dür*¹⁰⁵

*Günah için ideler tevbe her-gâh
Didi Kur’an’da “tûbû ila’llah”*¹⁰⁶

*Kebâyir niyyetin itme hatâdur
Ki bu “lâ takrabû” emr-i Hudâ’dur*

*Hayât âbına istersen eğer râh
Beğüm zikr it dinildi “fe’zküru’llah”*¹⁰⁷

⁹⁹ M. Akif Erdoğan, Ömer Bıyık (ed.), *Defter-i Evkaf-ı Liva-i Saruhan: Metin ve İnceleme*, Ankara: Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı Tapu Ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, 2014, s. 18.

¹⁰⁰ Yaşar Kalafat, “Anadolu’da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnançları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy. 32 (2004), s. 15.

¹⁰¹ “İlyas Çelebi, annesi Meryem ile ...” şeklinde olsa gerektir.

¹⁰² Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 63a.

¹⁰³ Saruhânî, *Menâkıbnâme* vr. 50a.

¹⁰⁴ Yılmaz, “İbn-i İsa-yı Saruhânî’nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ’sı”, ss. 23, 24.

¹⁰⁵ İhlas 112 / 1, 2

¹⁰⁶ Tahrîm 66 / 1

¹⁰⁷ Bakara II / 98, 200, 239; Nisâ IV / 103

İlyas ibn İsa'nın şairliğinin güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Vahdet-i vücût anlayışını işlendiği, şiirlerinin yanısıra duygularını yansıttığı şiirleri de bulunmaktadır. Bunların mistik muhayyilenin ulaştığı bilgi neticesinde söylenen şiirler grubundan oldukları düşünülmektedir. Yazmış olduğu perde gazeli içerik olarak böyle bir mana yoğunluğuna sahiptir. Sûfi şairlerin perde gazelleri yazmaları ayet-i kerîme mucibince şiirlerde ki hikemî faydalar olarak açıklanmıştır.¹⁰⁸ “Rabb’inin yoluna, hikmetle ve iyiliği öğütleyerek çağır.” (Nahl 16/125) ayetinin emrine uymak istemişlerdir. Şairlerin sahneyi dünya ile özdeşleştirdikleri anlaşılmaktadır. Onlara göre dünya gelip geçiciliği açısından tiyatro sahnesi gibidir. Tiyatro sahnesinde oyuncular gelir, rollerini ifa eder ve giderler. Dünya da insanlar için aynıdır. Nice insan geçip gitmiş nice geçecektir. Ayrıca karagöz oyununda arkada bir oynatıcı vardır ki o olmadan oyuncular sahnede de arz-ı endam edememektedirler. Sahnede ki oyuncular ise arkadaki ustanın varlığına, kudretine işaret etmektedirler.

Duygu ve düşüncelerini şiirle ifade etmek isteyen İlyas ibn İsa; on bin ilâhi gazeli, üç bin beytlik *Kıyametnâme* ve yaklaşık dokuzyüz beyit *Şerh-i Esmâ*'yı yazmıştır. Zaman zaman günde yüz gazel yazdığı bazen de aylar geçtiği ve bir mısra dahi yazmadığı ifade edilmiştir.¹⁰⁹ Şiir veya nesir eserlerinde vahdet-i vücûd düşüncesi oldukça belirgindir. İstiâre, cinâs ve tevriye gibi edebî sanatları ustalıkla kullandığı, dilin inceliklerine vakıf olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁰ Perde Gazeli olarak yazdığı şiire Birrî Mehmed Efendi tarafından nazire yazılmış ve kendi şiiriyle birlikte Dîvan'ına kaydedilmiştir. Aynı Dîvan'da İlyas ibn İsa'ya ait bir başka şiir daha bulunmaktadır.¹¹¹ Birrî Mehmed Efendi, 1080/1699 tarihinde, İlyas ibn İsa'nın vefatından 140 yıl sonra doğmuş olduğu düşünüldüğünde şiirlerinin sonraki asırlarda da dikkate alındığı söylenebilir. (ö. 1128/1715)

¹⁰⁸ Erdoğan, Aydoğan, “Manisalı İki Sufi Şair”, s. 263.

¹⁰⁹ Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 73b.

¹¹⁰ Kollektif, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2013, s. 122; Ramazan Muslu, “İbn İsa Saruhani”, *Kayseri 2011 Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Kayseri, 2011, s. 121.

¹¹¹ Söz konusu şiirler Nut-ı İbn İsa ve Diğer Şiirleri başlığı altında sunulmuştur.

İlyas ibn İsa'nın yaşadığı dönemde tanındığı ve eserlerinin geniş bir coğrafyada bilindiği anlaşılmaktadır.¹¹² Türkiye dışındaki kütüphane kayıtlarından bilhassa *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ* ve *Rumûzü'l-Künûz* isimli eserlerin nüshalarının bulunması bu düşüncüyü teyit etmektedir. *Encyclopaedia of Islam*'da İlyas ibn İsa'nın Osmanlıların güçlerinin zirvesine ulaştığı bir dönemde, imparatorluklarının kıyamete kadar süreceği kehanetinde bulunduğu yazılmıştır.¹¹³

Eserlerinden bir nüshanın ilk varağında, güzel bir hat ile yazılmış “*Kitab-ı Rumûzü'l-Künûz Li'ş-Şeyhi'l-Ekber ve'l-Hâsâ İbn İsa el-Rûmî*”¹¹⁴ ifadesi toplumun kendisine bakışının ifadesi olarak değerlendirilmiştir. İlyas ibn İsa'nın eserlerinde ise Şeyhü'l-ekber, Muhyiddin Arabî'dir. Nitekim Müstakimzâde Süleyman Sadeddin (ö.1202/1788), *Risâle-i Tâciyye* isimli eserinde İlyas ibn İsa'nın *Fusûl-i Aşere*'sini Bayrâmî tarikatı başlıkları için kaynak olarak kullanmış, yaklaşık iki varak alıntı yapmıştır. Cüneyd-i Bağdadî'den Şeyh Kasım'a kadar Bayrâmî silsilesine dâhil olan meşâyihün herbirinin kendi zamanlarında başlarına ne giymiş oldukları, Akşemseddin'e Fatih Sultan Mehmed'in bu konuda yönelttiği soru ve cevap¹¹⁵ da aktarılmıştır.¹¹⁶ Ayrıca *Bahrü'l-Velâye*'de, *Menâkıbnâme*'den alıntı yapılmış, babasının ve kendisinin menkıbe ve sîret bilgilerinden de aktarımlar yapılarak, bazı hatalarla birlikte halifeleri tek tek isim ve hilafet verilme tarihleri ile birlikte zikredilmiştir.¹¹⁷

İlyas ibn İsa'nın torunlarından şeyhülislam olan Vassaf Abdullah'ın doğumu 1072/1662, vefatı ise, evâil-i Zilkade 1174 (21 Eylül 1761) tarihindedir. Vassaf Abdullah'ın babası Mehmed isimli bir zattır. *Mecelletü'n-Nisâb'da* kendisi Abdullah bin

¹¹² Joseph Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Vien: PEST, In. C. Hartleben's Verlage, 1833; Kehhale, *Mu'cemü'l- Müellifin*; Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyet el-Ârifin*; Müstakimzâde, Süleyman Sâdeddin Efendi, *Mecelletü'n-nisâb*; Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Tuhfe-i hattatin*; Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, Ahmed Rifat b. İsmail, *Devhatü'l meşayih maa zeyl*; *Osmanlı Müellifleri*, 2016; *Aydın Vilayetine Mahsus Meşayih*; Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London: British Museum. Dept. of Oriental Printed Books and Manuscripts, 1888; Helmut Ritter, *Karagös Türkische Schattenspiele*, Wiesbaden, 1953.

¹¹³ K. Süsheim, J. Schacht, “Ak Hisari”, *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, 24.04.2012.

¹¹⁴ İlyas İbn İsa Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, Millet Kütüphanesi, No: AERSY575.

¹¹⁵ Peygamberimizin (s.a.v), iki karış kalensive giydiği, İmâm-ı Âzam'ın da onu ihtiyar ettiğini yazmıştır.

¹¹⁶ Müstakimzade, Süleyman Sâdeddin, *Risâle-i taciye*, Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler: Bel_Yz_K1098_16 vr. 200a-202a.

¹¹⁷ Süleyman Köstendilli, *Bahrü'l-Velâye*, bkz. vr. 205a-207b.

Mehmed bin Halil el Germiyani el Hamîdî olarak tanıtılmaktadır.¹¹⁸ Mehmed ve Halil hakkında isimleri dışında malumat verilmemiştir. Yukarıda çocukları ile ilgili zikredilen bilgilerle birlikte düşünüldüğünde Mehmed ve Halil, İlyas ibn İsa'nın Hamdi isimli oğlunun neslinden torunları oldukları düşünülebilir. Vassaf Abdullah Efendi, Osmanlı Devleti'nin, 93. şeyhülislamı, oğlu Mehmed Esad Efendi ise 109. şeyhülislam olarak görev yapmışlardır.¹¹⁹ Vassafzâde Mehmed Esad Efendi'nin doğum tarihi 1119/1707, vefat tarihi ise 3 Receb 1192 / 28 Temmuz 1778'dir.

Vassaf Abdullah Efendi'nin oğlu Mehmed Esad Efendi de şeyhülislam olmuş bir zattır. Yahya Efendi isimli bir diğer oğlunun ise müderris olduğu belirtilmektedir. Babasının sağlığında vefat ettiği anlaşılan Yahya Efendi'nin vefat tarihi 1160/1747 olarak kaydedilmiştir. Kabri Eyüp Sultan'da Siyavuş Paşa türbesi yakınında babasının yanındadır.¹²⁰ Mehmed Esad Efendi'den başka oğlu kalmadığı anlaşılan¹²¹ Vassaf Abdullah Efendi'nin bir kızı bulunmaktadır. Kızından olan torunu Mehmed Rauf Bey Hariciye Nezâreti Mektûbî Kalemî kâtiplerindendir. Mehmed Rauf Bey, Sultan Abdulmecid Han'ın kilârî'si Ahmed Efendi'nin oğludur. 1289/1872'de vefat etmiştir. Kabri Üsküdar'dadır.¹²²

Abdullah Vassaf Efendi'nin Hatice isimli bir torununun daha var olduğu arşiv kayıtlarında görülmektedir. Bu hanım, maddi zaruret içinde olması nedeniyle maaş bağlanması için Maliye Nezâreti'ne yapılan müracaat vesilesi ile kayıtlara geçmiş bulunmaktadır.¹²³ Maddî durumu Beytül-mâl Müdürü tarafından araştırılıp yerinde tahkik edilerek Maliye Nezâretine bildirilmiştir.¹²⁴ Maliye Nezâreti meseleyi Meclîs-i Vâlâ'ya arz etmiş, mahlûl maaş bulununca emsallerine göre bir maaş bağlanmasını, o zamana

¹¹⁸ Müstakimzâde, Süleyman Sâdeddin Efendi, *Mecelletü'n-nisâb*, vr. 436b.

¹¹⁹ Sinan Çuluk, Yılmaz Karaca (ed.), *Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları*, İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2015, ss. 17, 18.

¹²⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, Taş Baskı, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311-1893/1894, c. 3, s. 383.

¹²¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, Taş Baskı, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1315-1897, c. 4, s. 710.

¹²² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, Taş Baskı, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311-1893/1894, c. 3, s. 383.

¹²³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): İ. Meclis-i Vâlâ (MVL), Dosya No:121, Gömlek No: 3049

¹²⁴ "Hatice Hanım düçâr-ı sefâlet ve muhtâc-ı merhamet olduğundan bir miktar ma'aş tahsisi" denilerek arz-u hâl yapılan bu belge 13 Cemâziyelâhir 1264/ 17 Mayıs 1848 tarihlidir. Bkz. BOA, İ. Meclis-i Vâlâ (MVL), Göm. No: 3049.

kadar ihtiyacı sebebiyle şimdiden ikiyüz elli kuruş geçici olarak aylık verilmesini talep etmiştir. Meclîs-i Vâlâ'da teklifin kabul görmesi üzerine talep padişahın takdîrine sunulmuş ve onay alınmıştır.¹²⁵ Hatice Hanım'ın içinde bulunduğu durumun mecliste onayı gerektirecek kadar önemsenmiş olması zamanın yönetim anlayışı açısından dikkat çekicidir. Hatice Hanım üzerinden günümüze ulaşan kayıtlar, aileye ait son bilgileri içermektedir.

Vassafzâde Mehmed Esad Efendi'nin oğlunun ve bir torununun ismi Sicill-i Osmanî'de Said Mehmed olarak verilmektedir. Oğul Said Mehmed müderristir ve babasının sağlığında 1189/1775'de vefat etmiştir. Torun Said Mehmet ise 1266/1849 yılında devriye kadılığında Kürdistan Mollası olarak tayin edilmiştir.¹²⁶ İki Said Mehmed'in baba-oğul olup babanın erken vefatı nedeniyle isminin çocuğa verilmiş olması muhtemel görünmektedir. Mehmed Esad Efendi için “hafidinden başka sülalesi olmadığı”¹²⁷ belirtilmiştir. Bu iki ifade bir arada düşünüldüğünde torunlardan sonra nesli devam etmediği şeklinde anlamak mümkündür. Günümüzde ise Akhisar'da ailenin herhangi bir ferdinin varlığı bilinmemektedir.¹²⁸

Mehmed Tahir, Vassaf Abdullah'ın oğlu Vassafzâde Mehmed Esad Efendi'nin yanı sıra torunu Mehmed Şerif Efendi'nin de şeyhülislam olarak vazife gördüğü ifadesi yer almaktadır.¹²⁹ Mehmed Şerif isminde bir torunun varlığı ve şeyhülislam olduğu başka kaynaklar tarafından teyid edilememiştir. Vassafzâde Mehmed Esad Efendi'den sonra şeyhülislam olmuş tek Mehmet Şerif, kendisinin halefidir. Esadzâde Mehmed Şerif¹³⁰ olarak anılmaktadır. Doğum tarihi 6 Muharrem 1130'dur. (10 Aralık 1717) Vassafzâde Mehmed Esad Efendi'nin doğum tarihinin ise yukarıda geçtiği gibi 1119/1707 olması nedeniyle baba-oğul olmaları pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca Şeyhülislam

¹²⁵ BOA, İ. Meclis-i Vâlâ (MVL), Göm. No: 3049.

¹²⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 1311-1893, c. 1, s. 334.

¹²⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 1315-1897, c. 4, s. 710.

¹²⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 1311-1893, c. 1, s. 334.

¹²⁹ Bursa'lı Mehmed Tahir, bu durumu “oğlu Mehmed Esad ve torunu Mehmed Şerif efendiler de mesned-i meşihatı ihrâz eden fuzalâdandırılar” şeklinde ifade etmektedir. Bkz.: *Aydın Vilâyetine Mahsus Meşayih*, s. 164; Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), 2016, c. 2, s. 912; Şemseddin Sami b. Halid, *Kâmusü'l-a'lâm: Tarih ve Coğrafya Lügatı*, İstanbul: Maarif Nezâret-i Celilesi Mihran Matbaası, 1311-1894, c. 4, s. 3099.

¹³⁰ *Mecmua-i fetava : 828 H. Fenari zade Mehmed b. Hamza'dan 1240 H. senesi Kadı zade Tahir Efendi'ye kadar Osmanlı Devleti şeyhülislamlarının el yazılarıyla fetvaları ve muhtasar tercüme-i halleri*, vr. 84b, Atatürk Kitaplığı No: MC_Yz_K0576.

Esadzâde Mehmed Şerif Efendi, Şeyhülislam Ebûishakzâde Mehmed Esad Efendi'nin oğlu olarak tanınmaktadır.¹³¹ İsim benzerliği karışıklığa neden olmuş olmalıdır. Mehmed Şerif adlı kayıtlara geçmemiş bir torunun varlığı söz konusu olsa bile şeyhülislam olması mümkün görünmemektedir.

Abdullah Vassaf Efendi de pek çok eser yazmıştır. *Hayâl-i Behçet-âbâd*, şiirlerinin derlendiği bir *Divançe'si*,¹³² *İrşâd-ı Ezkiyâ*; nahiv ilmine ait *Kafiye* isimli eserin manzum tercümesi, *Unvan-üş-Şeref* kasidesine yazdığı nazire Arap edebiyatındaki kudretinin delili kabul edilmiştir.¹³³ *Netîcetü'l-Fetâvâ*¹³⁴ isimli eserde 1143/1730 yılından itibaren vazife gören diğer şeyhülislamılar ile birlikte Vassaf Abdullah Efendi'nin fetvalarının da delilleri ile birlikte derlendiği tespit edilmiştir.¹³⁵ Tarihçi Ramiz eserinde şairler arasında Vassaf Abdullah Efendi'nin biyografisini de eklemiştir.¹³⁶

1.4. TARİKATİ

Hacı Bayrâm-ı Velî tarikatını Nakşibendîlik ile Halvetîliği bir araya getirerek oluşturmuştur. Esâsen bu bağlantı her iki tarikatın eğitimini almış Şeyh Hamîdullah vasıtası ile kurulmuştur. Dolayısı ile Nakşibendiyye'nin Hz. Ebu Bekir'e, Halvetiyye'nin Hz. Ali'ye dayanan silsileleri Bayrâmîyye'de cem olmuştur. Aynı zamanda bu iki silsile ile tasavvufun kurucu ideologları kabul edilen Bâyezid-i Bistamî ve Cüneyd-i Bağdadî ile de manevi bağ kurulmuş olmaktadır. Hacı Bayrâm-ı Velî'den sonra esas olarak iki ana kola ayrılan tarikatın Şemsî kolu Bekriyye silsileyi, Melâmî kolu ise Aleviyye silsileyi tercih etmiş görünmektedirler. Bu iki kolun zikir tercihi ise enteresan bir şekilde silsile tercihleri ile tezat oluşturmuştur. Nakşibendiyye'nin Bekriyye silsilesini esas alan Şemsî

¹³¹ Tahsin Özcan, "Mehmed Şerif Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, c. 28, s. 531.

¹³² Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, nşr. Mehmed Salim, Taş Baskı İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1307, s. 92; *Osmanlı Müellifleri*, 2016, c. 2, s. 912.

¹³³ Unvânü'ş-Şeref kasidesi Şerefeddin ibnü'l-Mukrî isimli bir zatın herbir satırında beş ilim olduğu ifade edilen meşhur bir eserdir. Eser düz okunduğunda bir bilim, her satırın ilk kelimeleri dikey okunduğunda bir ilim, ikinci, üçüncü vd. kelimeler okunduğunda bir ilim içerdiği ifade edilmiştir. Bahsedilen ilimlerin; hikmet, mantık, kelim, nahiv, Farsça ve Türkçe hikâyelerden oluştuğu ifade edilmiştir.

¹³⁴ Diyanet İşleri Yazma Eserler Kütüphanesi'nde eserin nüshalarına açık erişim bulunmaktadır.

¹³⁵ Emine Arslan, "Osmanlı Dönemi Nuküllü Fetva Mecmuaları", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 5 (2008), s. 147.

¹³⁶ Sadık Erdem, *Ramiz ve Adab-ı Zurafa'sı İnceleme-Tenkidi Metin-İndeks-Sözlük*, 1. Baskı Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1994 Bkz. 213-215.

kol zikir tercihini Aleviyye tarafın sesli zikirinden yana yapmıştır. Halvetiyye'nin Aleviyye silsilesini tercih eden Melâmî kol ise Nakşibendiyye'nin sessiz zikrini yöntem olarak almışlardır. İlyas ibn İsa ise daha çok Aleviyye silsileyi tercih etmiş görünmektedir.

Fusûl-i Aşere'de İlyas ibn İsa tarikat silsilesini şu şekilde sıralamıştır; Fahr-ı Âlem Sallallahu aleyhi vesellem, Hazreti Ebu Bekr, Hazreti Ömer, Hazreti Osman, Hazreti Ali, Hazreti Hasan, Hazreti Hüseyin, Hasan-ı Basrî, Habib A'cemî, Ma'rûf-i Kerhî, Serî es-Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî, el-Rûzbârî (Ali el-Rûzbârî), Ebu Ali Kâtib (Ebu Ali el-Kâtib), Osman-ı Mağribî, Ebu'l-Kasım Gürgânî, Ahmed Gazâli, Ebu Necîb Sühreverdî, Kutbuddin Ebherî (Ebû Reşîd Kutbüddin el-Ebherî), Muhammed Sîcâbî, Şeyh Zâhid Geylânî (İbrahim), Muhammed Tebrîzî (Şihabuddin), Şeyh Safî, Şeyh Hamid Sultan, Hacı Bayram Sultan, Akşemseddin, Seyyid İbrahim Kayserî, Seyyid Kasım Kayserî, Pîrim Mecdüddin Akhisârî Şeyh İsa ve Sahib-i kitab İlyas ibn İsa'dır.¹³⁷

İlyas ibn İsa'nın derlediği bu silsile, Bayrâmîlerin Hz. Peygamberden sonra Hz. Ebu Bekr veya Hz. Ali'yi merkeze alan Bekriyye veya Aleviyye silsilelerinden farklı olduğu gibi *Menâkıbnâme*'de zikredilen Bayrâmî-Aleviyye silsileden de farklıdır. Hz. Ali'den gelen silsile esas alınmış, Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin listeye dâhil edilmişlerdir. Bir kaç isim eksik veya fazlası ile Aleviyye silsile tercih edilmiş olmasına rağmen Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman ile gönül bağı kurulmuş olması dikkat çekicidir. Bayrâmîlerin Aleviyye silsilesinde bulunmayan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'de zikri geçen isimlere dâhil edilmişlerdir. *Fusûl-i Aşere* İlyas ibn İsa'nın kendi görüşlerinin aktarıldığı kitap olmasından hareketle buradaki silsilenin onun tercihi olduğu kabul edilebilir.¹³⁸ *Menâkıbnâme*'deki silsile de Sadreddin Konevî'nin bulunması dikkat çekmektedir. Kirmânî, Tebrîzî gibi sadece nisbeleri ile tanımlanan isimlerin varlığı ve Davud-ı Tâî ve Şeyh Hamîdüddîn Aksarayî isimlerinin bulunmaması ilk bakışta listenin eksik veya hatalı olabileceği izlenimi vermektedir.

İlyas ibn İsa, Bayramî tarikatının Hacı Bayrâm-ı Velî'den sonra Şemseddin b. Hamza tarafından devam eden koluna mensuptur. Akşemseddin olarak şöhret bulan

¹³⁷ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere* HM, vr. 3b-4a.

¹³⁸ İlyas İbn İsa'nın silsilesi ve Bayrâmî Aleviyye silsile karşılaştırması için bkz. Ek 1.

Şemseddin b. Hamza'dan sonra İbrahim Tennûrî ve oğlu Şeyh Kasım ile devam eden kol Şemsiyye olarak adlandırılmıştır. Şeyh Kasım'ın manevi terbiyesinden geçerek hilafet alan Şeyh İsa tarîkatin Tennûrî kolunu Ege bölgesine getirmiştir. İlyas ibn İsa'nın, tarikat eğitimini Şeyh İsa'nın yanında aldığı anlaşılmaktadır. İlyas ibn İsa ve babası *Menâkıbnâme*'de *pîrî* olarak tavsif edilmektedirler. Bu isimlendirme Şeyh Kasım'ın tarikatte *Pîr* olarak şöhret bulmuş olması ile ilgili bir durum olmalıdır ve kendilerinin Şeyh Kasım'a müntesip olduklarına işaret edilmiş olmalıdır. Nitekim Şeyh İsa'nın da *Şeyh* olarak anılmakta olduğu anlaşılmaktadır. Aynı haşiyede Şeyh İsa'nın babası İlyas Şücaeddin'in ise Şeyh Şirevî Kara Hasanoğlu ve memâlik-i Mısır'dan Şeyh¹³⁹ halîfelerinden olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁰ Şeyh İsa, belli bir yerde sakin olmayıp bölgede birkaç yer değiştirdikten sonra Aydın'a yerleşmesiyle, Akhisar'daki dergâh sorumluluğu ve irşâd vazifesi ile İlyas ibn İsa görevlendirilmiştir. İlyas ibn İsa'ya hilafet verildiği tarih 928¹⁴¹ veya 926'dır.¹⁴²

İlyas ibn İsa 928 ilâ 939 arasında babasına hürmeten kimseye hilâfet vermediği ifade edilmiştir. İlyas ibn İsa, 951/1544 yılına kadar beş halîfe yetiştirmiştir. *Menâkıbnâme*'de zikri geçen halîfeleri şunlardır: Baba Ahmed Germiyânî 939'da, Muslihiddin Germiyânî 940'da, Muhammed Rûmî 943'de, Kasım Malatyavî 951'de, Urla yakınlarından Seyyâh Rûşenî Nurî'de yine 951'de hilafet almışlardır. Aydın'dan Fâte Hatîbi Abdi Halife ve yine Aydın'da Bayındır yakınlarında Horonlu'dan İmran, daha önce Bayrâmî tarikatından mücaz olmuşlar iken gelip İlyas ibn İsa'ya da intisap edip hilafet almışlardır. *Menâkıbnâme*'de ismi zikredilmemiş olmakla beraber sekizinci halîfe olarak *Fusûl-i Aşere*'de Hasan Dede ismi verilmektedir ki *Bahrü'l-Velâye*'de tam ismi geçen Dede Hasan Bayındırî olsa gerektir.¹⁴³ İlyas ibn İsa'nın halîfeleri arasında sayılmakla beraber *Menâkıbnâme*'de bulunmayan bir isim de Ömer Menteşevî'dir.¹⁴⁴

¹³⁹ İbare “memâlik-i Mısır'dan” veya “Mâlik Ma'rûf” olabilir. Şirevî olarak okunması mümkün olan kelime Tirevî olarak ta okunmaya müsaittir.

¹⁴⁰ Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 1b Kenar haşiyeye.

¹⁴¹ Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 72b.

¹⁴² Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz* EE, vr. 39b.

¹⁴³ İlyas İbn İsa Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, Atatürk Kitaplığı No: AE_SRY_572, vr. 5b; Süleyman Köstendilli, *Bahrü'l-Velâye* vr. 207b.

¹⁴⁴ Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 72b, 73a; *Aydın Vilayetine Mahsus Meşayih*, s. 8.

Hilâfet alanlara İlyas ibn İsa tarafından icâzetnâme, tâc, a'sâ, ridâ, seccâde, çerâğ, aba, kemer ve kuşak verilmiştir. Halifelerinden Muhammed Rûmî, degahını İstanbul yakınlarında kurarak orada yerleşmiştir. Kasım Malatyavî İlyas ibn İsa tarafından Amasya'ya gönderilmiştir. Abdi Halife ise Aydın yakınlarında olduğu düşünülen Gecegör'e yerleşmiştir. Halifelerini kemâl mertebesine erdirdiği yazılmış olan *Bahrü'l-Velâye*'de halifelerinin ismi verilirken hatâen Şeyh İsa'nın, halifeleri de İlyas ibn İsa'nın olarak gösterilmiştir.¹⁴⁵

Süleyman Şeyhî, *Bahrü'l-Velâye*'de Şeyh İsa'nın Baba Ahmed Mağribî'ye hilâfet verdikten, on sekiz yıl sonra oğlu İlyas ibn İsa'ya ve aynı sene Hacı Bâli ile Seyikli Abdi Halîfe'ye de hilafet verdiğini belirterek İlyas ibn İsa'nın halifelerini peşpeşe sayarak aynı yıl Şeyh İsa'dan hilâfet alınmış gibi sıralamıştır.¹⁴⁶ İlyas ibn İsa'nın babasının vefatına kadar 18 veya 11 yıl hilâfet vermediği bilinmektedir.¹⁴⁷ Şeyh İsa'nın ve İlyas ibn İsa'nın halifeleri *Menâkıbnâme*'de ayrı ayrı iki menkıbede birbirine karışmaksızın listelenmiştir. *Bahrü'l-Velâye* de esasen *Menâkıbnâme*'den alıntı yapmıştır.

İlyas ibn İsa bir tarikat şeyhi olarak halifelerini zamanının erleri olarak görmektedir. Kendilerini ehl-i hâl, ehl-i sülûk, ehl-i ma'rifet ve ehl-i te'vil olarak değerlendirmekte, her birinin hilâfete lâıyk olup mücâz olduklarını ifade etmektedir. Sadece halîfelerine değil, onlardan mücâz olanlara da güvenmektedir. Kim halîfelerinden birine veya onların halîfelerine ulaşır, icazetleriyle tertîblerine göre esmâ çıkarıp meşgul olursa ber-murad olacaktır. Esmâ ile meşgul olmak isteyip zikri geçenlere de ulaşamayan; İbn İsa'dan mücâz oldum, risâlesini okuyup tertîbini öğrendim, vücûd-ı ruhânisini hazır buldum diyerek kendisine ibtidâ ederse, başkalarından mücâz olmaksızın bu da yeterlidir.¹⁴⁸

İlyas ibn İsa'ya göre şeyh-i kâmil; sahî, fakîr, hakîr, zâkir, şâkir, sâbır, kâni', â'lim, âbid ve mua'bbir ve ârif, sâlik ve ehl-i fenâ' olmalıdır. Hangi tarîkde olursa olsun böyle olmak gerekmektedir. Zira Hak Teâlâ'ya vâsıl olan yollar insanların nefesler

¹⁴⁵ İlyas İbn İsa Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, AESRY572, vr. 5b; Süleyman Köstendilli, *Bahrü'l-Velâye* vr. 207b.

¹⁴⁶ Süleyman Köstendilli, *Bahrü'l-Velâye*, vr. 207b.

¹⁴⁷ *Aydın Vilâyetine Mahsus Meşayih*, s. 6.

¹⁴⁸ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, AESRY572, vr. 5b.

sayısındadır. Dolayısıyla hiçbir tarîkatı zemm etmek câiz değildir.¹⁴⁹ İseviyye olarak bilinen kol kendisine nibet edilmekle birlikte¹⁵⁰ farklı bir yol çizdiğine dair bir veri görülmemiştir. Şeyh İsa'dan sonra İlyas ibn İsa ile Akhisar dergâhında devam eden kol ve Hüsam Efendi ile Urla'da devam eden kol şeklinde bir ayrım söz konusu edilmiş olmalıdır. *Rumûzü'l-Künûz*'de tarîkatlerin konu edildiği on ikinci fasılda diğer tarîkatlerin ayırıcı özelliklerine işaret edilmişken Bayrâmî tarîkatinin nefis tasfiye metodunu ayrıntılı olarak izah etmiştir. Buradan hareketle aynı metodun uygulana geldiği düşünülebilir. Buradaki anlatım *Etvâr-ı Seb'a*'da izah edilen nefsin aşamaları ile de örtüşmektedir.

İlyas ibn İsa yine *Rumûzü'l-Künûz*'ün on ikinci faslında tarîkatlerin konu edildiği zikri geçen madde de silsilesini aktarırken kendisine geldiğinde; Şeyh Mecdüddin, oğlu İbn İsa bendesini halîfe etmiş, kitab musannefi, hângâhda tevhîd ider raks itmez ifadesini takiben gerçi Halvetîlerden merhûm Cemal Efendi'den mücâzdır, lakin ihtiyar itmedi, şeklinde devam etmiştir. Burada mücâz olmak ifadesi ile hilâfet kastedilmiş olmalıdır. Kendisi Bayramî halifesi ve bir hângâhın başında olmakla birlikte bir başka tarîkatın ve şeyhin manevi terbiyesini almış olmak normal bir durum olarak aktarılmıştır. Cemal Efendi'den mücâz olmakla birlikte onun raks metodunu kullanması da zorunlu olmamıştır. Zira ona göre raks hararet kesbetmeye âlettir. Zikr-i darbî ise ona bedel olarak aynı işleve sahiptir. Buna rağmen esmâ zikrinde harârete ihtiyaç duyulduğu da olur. İç sıkıntısı ve kötü düşünceler insan üzerinde etkili olduğunda, ayak zikri onları giderir, yok eder. Böylece insan üzerinde hâkim olan ağırlık kesâfet kalkar, ruhu hafifler ve letâfete dönüşür.¹⁵¹

Bayrâmîlerin; nefis terbiyesinde tevhîd zikrini esas almışlardır. Her biri sâlikler olarak sülûk yolu ile nefislerini arındırırlar. Dünyevî bağlardan sıyrılarak, âlem-i nâsut ve âlem-i melekûta seyrân ederek bunların ötesinde suver-i nukûş olarak âlemlerin yaratıcısını bilmek, oradan kalbe ulaşarak, nûrâniyet kazanılmak istenir. Ruh ve beden üzerindeki ağırlık hafifleyerek letâfete dönüştüğünde insanın dikkati âfaktan enfüse yani dış dünyadaki ayetlerden iç âleme, nefse yönelir. Dünyaya ait yansımaları kalp aynasında

¹⁴⁹ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, AESRY575, vr. 42a.

¹⁵⁰ Çiçek, "Tibyânu Vesâil'l-Hakâik Fi Beyân-i Selâsili't-tarâik'a Göre Hacı Bayram-ı Veli Ve Bayramiyye", s. 233.

¹⁵¹ İlyas İbn İsa Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Reşid Bey, No: 62 vr. 24a; Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, AESRY575, vr. 34b.

seyr eder. Âlem-i ceberûta ulaşarak, âlem-i melekût seyirlerinden kalan dünyevî alâkaları ceberutta kemâle döüştürülür. Sıfatta fenâ ve cemâlde tecelli bularak, ayne'l-yakîne erilip elvândan dünyevî tüm alâkalardan sıyrılır. Kahr ve lutfâ mazhâr olup tasfiye olan kalpten manevî emirler doğarak, âsi nefis mükerrem insana dönüŖecek, hilâfete liyâkat bulacaktır. Bâtın-ı mutlaktan vâhidiyyet alanında ehâdiyyet köŖkünü kurup, sultan-ı aşk ortaya çıktığında, hüküm ve ihtiyâr elden gidecek, tasarruf aşk sultanına ait olacak, aşkın, sıfat-ı maşuk olduğunu bilip dürr-i meknûn söylemeye başlayacaktır.¹⁵²

Osmanlı Beyliği'nin devlete dönüşüm sürecinde tekke ve zaviyelere bir nevi karakol fonksiyonu yüklendiği bilinmektedir. Tekke ve zaviyelerden aynı zamanda gelip geçeni konuk etme, fakir fukarayı doyurma gibi vazifeler de beklenmiş, devlet tarafından bu hizmetler için gelir kaynakları, vakıflar tesis edilmiştir. İlyas ibn İsa'nın devletten böyle bir sorumluluk aldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Babası Mecdüddin İsa, Kanuni Sultan Süleyman'ın Manisa valiliği sırasında tekkenin tamir ve giderlerini karşılamak için vakıflar tesis edilmesi teklifini kabul etmemiştir. Padişahın hocasına cevaben; "Benim vakfa ihtiyacım yok. Benden sonra gelenlerin olur ise (o zaman ihtiyacını) görelers. Beni zamane padişahlarına bildirirsen sana beddua iderim, âkibetin hayr olmaz. Ben bir oğul kodum, hangâhım ma'mur ider" demiştir.¹⁵³ Sultan Süleyman tahta çıktıktan sonra da kendisine karşı mesafeli durmaya devam etmiş, KöŖk'teki hangâhında kendisini ziyarete gelen Kanunî'nin imamı Bektaş Efendi'ye, bir sohbet esnasında Sultan'ın meşâyıha gerekli önemi vermediği, onlarla istişare etmediğine dair serzenişte bulunmuştur. Kanunî'nin 1522'de gerçekleşen Rodos seferine iştiraki teklifi de Şeyh İsa tarafından reddedilmiştir. Hatta padişahın sakal bırakmayarak sünneti terk etmiş olması da Şeyh İsa'nın eleştirisine konu olmuştur.¹⁵⁴

İlyas ibn İsa'nın babasının aksine idarecilerle iyi geçinmek istediği düşünölmüş ve *Nûriyye* isimli eserini Şehzâde Selim'e ithaf etmiş olması bu düşünceye delil kabul edilmiştir.¹⁵⁵ Kendilerine nasihat ve dua etmek için ilişki kurmuş olmakla, dünyalık vb. temini için iyi geçinme arasında bir fark olması gerektiği de dikkate alınmalıdır. Nitekim

¹⁵² Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, AESRY575, vr. 42b.

¹⁵³ Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 54b, 55a.

¹⁵⁴ Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 53a, 53b; Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, 3. bs., İstanbul: İz Yayıncılık, 2016, ss. 284, 285.

¹⁵⁵ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 166.

devletin gelir getiren mülk verdiği tespit edilen Saruhan ve çevresinde ki yetmiş kadar zaviye ve türbe arasında Şeyh İsa Dergâhı, Camii veya Türbesi bulunmamaktadır.¹⁵⁶ Böyle olmakla birlikte aynı araştırma 1944-1945 yılları arasında bölgede varlığı devam eden türbeler arasında Şeyh İsa Türbesi'ni de zikretmektedir.¹⁵⁷

İlyas ibn İsa; Şeyh İsa, Şeyh Kasım, İbrahim Tennurî, Akşemseddin, Hacı Bayrâm-ı Velî, şeklinde ilerleyen silsilenin altıncı halkasıdır İseviyye olarak adlandırılan kol kendisine nisbet edilmektedir. İsevî isminden dolayı babasına nisbet eden de olmuştur.¹⁵⁸ Fakat genel kanı İlyas ibn İsa'ya nisbet edilmesi yönündedir. Bu kolun teşekkülü anlaşıldığı kadarıyla bir diğer kolun varlığı nedeniyle söz konusudur. Bu diğer kol ise Gelibolu'dan Muabbir Hüsâm Efendi ile devam etmiştir. Yazıcıoğlu Muhammed Efendi'nin neslinden Muabbir Hüsâm Efendi tasavvufa yönelip, Gelibolu'da Bayrâmî tarikatinden şeyh bulamayınca Akhisar'a gelerek Şeyh İsa'ya bağlanmıştır. Onun tasavvuf terbiyesinden geçerek halifesi olmuştur. Şeyh İsa daha sonra Muabbir Hüsâm Efendi'yi Mısır'a, Gülşenî tarikatinden İbrahim Efendi'ye göndermiştir. Onun tasavvuf terbiyesinden de geçen Hüsâm Efendi Mısır'dan Mekke'ye gitmiştir. Yedi yıl Kâbe'ye mücâvir olup irşâda devam eden Hüsâm Efendi, Urla kasabasına dönerek ömrünü dervişlerinin terbiyesi ile geçirmeye devam etmiştir.

Yukarıda zikri geçen *Bayramiye Tarikatı Menakıbı* isimli eserde verilen bilgilere göre; Hüsâm Efendi hangileri olduğu belirtilmemiş olan on iki tarikat müridinden daha hilafet almıştır. Fakat Hacı Bayrâm-ı Velî tarîkinde gördüğü ma'rifet, cezbe ve kemâli diğer tarikatlerde görmediği için Bayramî kisvesini tercih ettiği belirtilmiştir.¹⁵⁹ İki oğlu bulunmaktadır. Birisi kendi yerine geçen Şeyh Ali¹⁶⁰ ve diğeri yine halifesi olan Muhammed Efendi'dir. Muhammed Efendi'nin, Fatma Menemeniyye'nin şeyhi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶¹ Kendisi de meşâyıhdan kabul edilen bu hanımdan sonra tarikatın bu kolunun devamı bilinmemektedir. Muabbir Hüsâm Efendi'nin hakkında bilgi bulunan bir diğer halifesi ise yine Urla'da yaşamakta olan Bahri Efendi'dir. Bahri Efendi'nin

¹⁵⁶ İbrahim Gökçen, *XVI ve XVII. Asırlarda: Saruhan Zaviye ve Yatırları*, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1946, ss. 90-92.

¹⁵⁷ Gökçen, *Saruhan Zaviye ve Yatırları*, s. 27.

¹⁵⁸ Durma, *Evlîyalar Şehri*, s. 86.

¹⁵⁹ Hamarat, *Bayramiye Tarikatı Menakıbı*, s. 66.

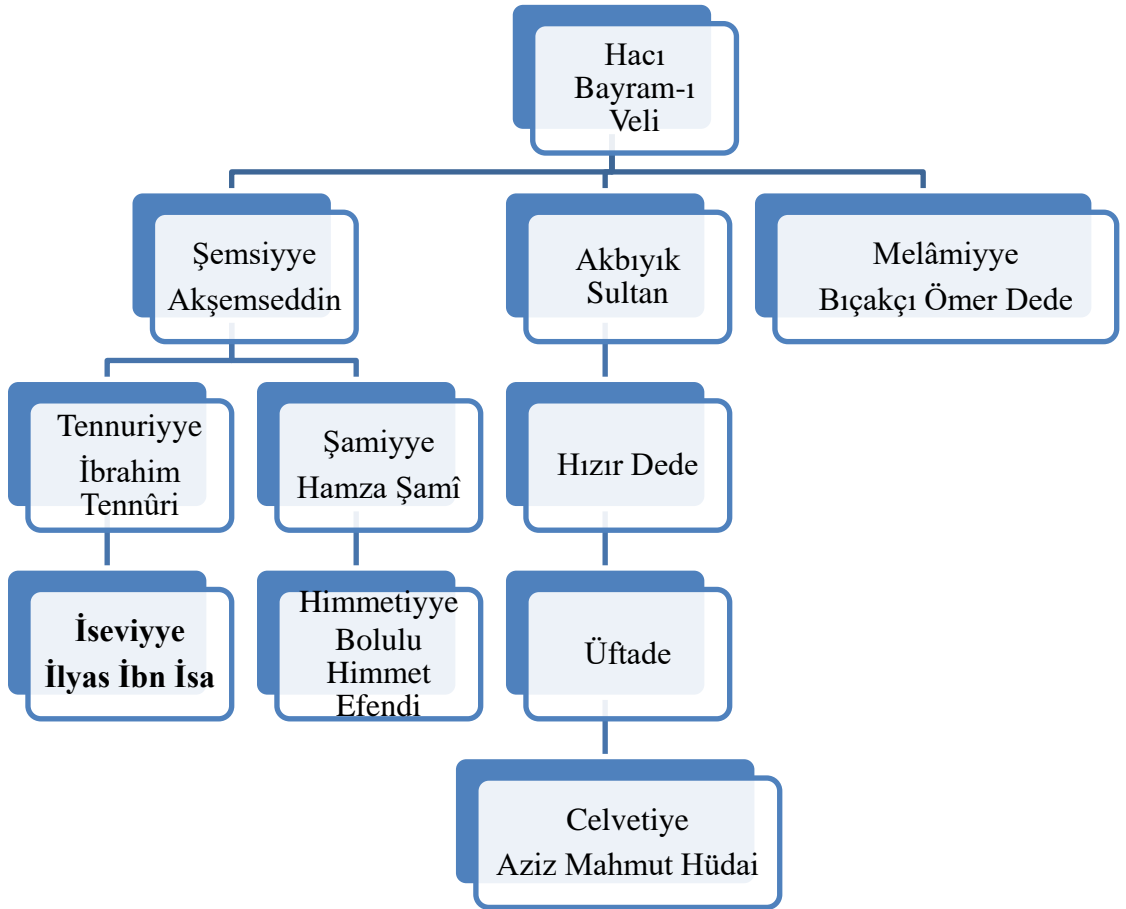
¹⁶⁰ Hamarat, *Bayramiye Tarikatı Menakıbı*, s. 109.

¹⁶¹ Hamarat, *Bayramiye Tarikatı Menakıbı*, s. 117.

Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Sultan Murad'ın¹⁶² akıllarını kurcalayan sorularına verdiği cevaplardan¹⁶³ bahsedilmektedir ki İstanbul'da tanındığı, en azından orada önemli mevkilerde müridlerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Netice olarak kitaplarında şahsı ile ilgili fazla bilgi bulunmamakla birlikte belki de babasından öğrendikleri kaybolmasın diye bilhassa gizli ilimler hakkında birikimlerini aktaran, bu vesile ile diğer yönlerine dair izler yakaladığımız İlyas ibn İsa mutasavvıf, münevver bir müellif olarak bu topraklarda iz bırakmış bir şahsiyettir. Onun yazdıkları ile babasını da öğrenmemiz mümkün olmaktadır. Ayrıca içinde yaşadığı toplumu tanımamıza vesile olmaktadır.

İlyas ibn İsa öncesi Bayramîliğin Gelişim Şeması

¹⁶² Burada bahsedilen Sultan Murad, III. Murad olsa gerektir.

¹⁶³ Hamarat, *Bayramiye Tarikatı Menakabı*, ss. 73-76.

1.3. ŞEYH İSA KÜLLİYESİ

Külliyenin en önemli unsuru şüphesiz camiidir. Kuyûd-i Kadîme Arşiv'i kayıtlarına göre Şeyh İsa Camii ve türbeleri için otuz altı vakıf kurulmuştur. On kadarı hanımlar tarafından kurulmuş bu vakıflar Kur'an-ı Kerîm okunması, mescid veya türbenin tamiri, mum ihtiyacının giderilmesi, senede bir kez veya her iki bayramda imam tarafından Kur'an-ı Kerîm okunması, hatmedilmesi, her sabah Yasin-i Şerîf okunması, Pazartesi gecesi ve Cuma günü Ayete'l-Kürsî okunması gibi amaçlara yöneliktir. Belli bir yere (meselâ, çarşuda bezzazistan kurbünde) veya ihtiyaç duyulan herhangi bir yere çeşme yapılması, yazın mescidin damı için pişmiş tuz, kışın hastalara harcanması, her iki bayramda imamın veya müezzinin dua etmesi, tamirat giderlerinin temini gözetilmiştir. Hiçbir şart koşulmadan “berây-ı türbe-i Şeyh İsa nevverallahu merkâdehu” veya daha yalın bir ifade ile “türbe-i mezbureye sarf oluna” şeklinde gelirleri bağışlanan vakıflar da bulunmaktadır.¹⁶⁴ XVI. yüzyılda Manisa ve çevresinde vakıflarla bağlantılı yedi türbeden birisi olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁵

İlyas ibn İsa'nın babası için bir türbe yapıldıktan sonra buranın mum ihtiyacını karşılamak ve akşamları aydınlanmasını sağlamak ve yanındaki tekye ile birlikte türbenin de hizmetlerini görecek kişinin kalması için babasından intikal eden bir evi vakfettiği *Menâkıbnâme*'de belirtilmektedir. Söz konusu ev Mehmet Emin Müderrisoğlu'nun tespitine göre; “Şeyhin hayatından beri şimdi dahi aynı isimle anılan Işıklar köşesinden Şeyh İsa Camii'ne giderken 93 no.lu sokakta sol kolda vaki 5 no.lu hanedir.” Müderrisoğlu'nun bu tespiti 50'li yıllarda yapmıştır ki onun ifadesiyle, 80-90 yıl öncesine kadar sıbyan mektebi olarak kullanılmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla 150 yıl kadar önce hâlâ mevcudiyeti devam etmekte olan ev, o tarihlerde her nasılsa bir hıristiyana satılmış, eski bina yıkılarak yerine şimdiki bina yapılmıştır. Nihayet emvâl-i metruke halini alan bu bina Mübadele İskân Dairesi'nin mülkiyetine geçmiştir. Müderrisoğlu'nun kendi araştırmalarına dayanarak verdiği bilgiye göre İlyas Çelebi'nin annesi Meryem Ana

¹⁶⁴ Erdoğan, Bıyık, *Defter-i Evkaf-ı Liva-i Saruhan* Bkz. 151-153.

¹⁶⁵ Erdoğan, Bıyık, *Defter-i Evkaf-ı Liva-i Saruhan*, s. 18.

bu evde medfundur.¹⁶⁶ Bu bilgi doğru kabul edildiğinde İlyas ibn İsa'nın doğduğu ve belki en azından çocukluğunun geçtiği ev de burası olmalıdır.

Vakıf kayıtlarında ise “Vakf-ı Şeyh İlyas Çelebi İbn-i Şeyh İsa kaddesallahu sırrahü'l-aziz” adıyla geçen bin akçelik bir vakfın geliri avâriz için kullanılması, avâriz olmadığı zamanlarda aslına döndürülüp 10.000 akçe olduğunda bi-tarîki'l-karz [borç yolu ile] sermaye yapılması şart koşulmuştur. Esasen Şeyh İsa Mescidi vakıf kayıtları incelendiğinde türbe ve camii giderleri yanında, sosyal amaçların da gözetildiği görülmektedir. İlyas ibn İsa'nın yanı sıra biri hanım olmak üzere dört vâkıf da avâriz şartı koymuştur ki toplam dört bin beş yüz elli akçenin geliri sözkonusudur.¹⁶⁷

1259/1844 yılına ait bir vakıf kaydında Şeyh İsa Mahallesi'nde, Şeyh İsa Medresesi'nden bahsedilmektedir ki 1575 yıllarına ait defterlerde bu isim görülmemektedir. Bölgede mevcut bulunan medrese isimlerinde de adı geçmemektedir. Herhangi bir sebeple kaydedilmemiş veya defter kaybolmuş olma ihtimali ile birlikte daha sonra tesis olunmuş olması da söz konusudur. Bu durumda kuruluşu İlyas ibn İsa'nın vefat tarihinden sonra gerçekleşmiş olabilir. İlim geleneğini devam ettiren aile fertleri tarafından tesis edildiği veya hayır sahibi muhibban marifetiyle kurulduğu düşünülebilir. 1259 tarihli arşiv belgesine göre iki oda ve çamaşırhane ilave edilmiştir.¹⁶⁸ O halde medrese bu tarihten (1259/1844) önce bina edilmiştir, faaliyetine devam etmekte ve gelişmektedir.¹⁶⁹

1259 tarihli bir diğer vakıf muhasebe kaydında ise vakfın şartı gereğince müderris ve söz konusu vakfa müteveli olarak Hafız Mustafa Efendi'nin senelik ruûsu tayin edilmektedir. Çarşı, han, arasta gibi değişik yerlerde faaliyet gösteren, iki dükkânın üçte biri olmak üzere altı adet dükkân kirası ve yirmi altı adet zeytin ağacının hasılatı vakfın gelirler arasındadır. Ayrıca vakfın 1100 kuruş anaparasının da 160 kuruşluk geliri bulunduğu anlaşılmaktadır. Medreseye ilave edilen iki oda ve çamaşır hane için yapılan

¹⁶⁶ Müderrisoğlu, *Akhisar'lı Türk Büyükleri*, ss. 42, 43.

¹⁶⁷ Erdoğan, Bıyık, *Defter-i Evkaf-ı Liva-i Saruhan* Bkz. 151-153.

¹⁶⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): EV.d.. Evkâf Defterleri, Dosya No: yok, Gömlek No: 11672.

¹⁶⁹ “Kasaba-i mezbûrun bilâ nezâret evkâfından Şeyh İsa Mahallesinde vâki İsa Medresesi Bıçakçı Hacı Mehmed'in bina eylediği iki oda ve bir çamaşırhane vakfın mütevellisi, Müderris Mustafa Efendi ma'rifetiyle bin ikiyüz elli sekiz senesi Muharremi'nin guresine değin bir senelik muhasebesidir. 15 Zilhicce 1259”

hesaplardan anlaşıldığı kadarıyla vakfın bina ve tamir işleri için ayrılmış başka bir parası daha bulunmaktadır. 1029 kuruşluk bu anaparanın geliri olan 154 kuruş, inşaat masrafını karşılamış görünmektedir.¹⁷⁰

Şeyh İsa Camii vakfının ilk kayıtlarına 1577 tarihli vakıf defterlerinde rastlanmaktadır. Muhasebe defterlerine göre 1258/1884 yılında mütevellisi Kadir oğlu İsmail'dir. Caminin yağ ve mum giderleri; 99 kuruş, tevliyet ücreti; 100 kuruş ve tamirat giderleri 2383 kuruş olup, gelirler ise 4.608 kuruş olarak hesaplanmış, medrese ve caminin bina ve müteveli hesapları ayrı ayrı belirlenmiştir.¹⁷¹

Şeyh İsa Medresesi'nin XX. yüzyıl başlarında faal ve müderrisinin Hâfız Yusuf Efendi (d.1264/1848 ö. 27 Nisan 1335/1919) isimli bir zat olduğu öğrenilmektedir. Hâfız Yusuf Efendi Akhisar'da Musalıcazâde Medresesi'nde 1294/1877 de icazet almıştır. Şeyh İsa Medresesi'nde göreve başlamış,¹⁷² fahri olarak meârif komisyonu azalığı ve bir müddet sonrada komisyon reisliği, 1313/1895'de fahri olarak Evkaf Komisyonu riyaseti ve değişik vazifelerde bulunduktan sonra 1326/1908'de Edirne'de ibtida hariç müderrisi olmuştur. Hâfız Yusuf Efendi, Şeyh İsa Medresesi'nde müderrisliğe devam etmekte iken 1910 yılında müftü olmuştur.¹⁷³

Şeyh İsa ve İlyas ibn İsa adı Akhisar'da yaşamaya devam etmektedir. Menkıbeleri sözlü olarak da anlatıla gelmiştir.¹⁷⁴ Şeyh İsa Camii ve türbesi çevresi faal olarak canlılığını korumaktadır. İlyas ibn İsa ve babasının türbeleri insanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Türbelerin bitişiğindeki eski mescid şimdi Din Hizmetleri Danışma Bürosu ve Kur'ân-ı Kerîm Kursu olarak hanımlara hizmet vermektedir. Yunan işgali öncesinde Akhisar Müftülüğü burada görev yapmaktaydı.¹⁷⁵ Türbe ve eski mescidin arka tarafında yeni camii inşa edilmiştir. Şeyh İsa türbesinin sol tarafına kalan hazîrede eski imam, müezzin ve türbedarların mezarları bulunduğu düşünülmektedir. Biraz daha solda çay ocağı olarak faaliyet gösteren bir bölüm bulunmaktadır ki üzerinde "çay ücretsizdir"

¹⁷⁰ BOA, İ. Ev. Def., Göm. No: 11672.

¹⁷¹ BOA, İ. Ev. Def., Göm. No: 11672.

¹⁷² 26 yaşında göreve başladığı yazılmıştır. Tarihler doğru ise icazet aldığında 30 yaşında olması gerekmektedir.

¹⁷³ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması: İlimiye Ricalinin Teracim-i Ahvali*, İstanbul: Milli Gazete, 1981, c. 4-5, s. 510.

¹⁷⁴ İsmail Candan, *Manisa İli Akhisar İlçesinde Evliya Kültü*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, 2018, ss. 118-119.

¹⁷⁵ Baki Satış, *İlkağadan günümüze Akhisar*, Akhisar: Akhisar Sağlık Eğitim Kültür Vakfı, 1994, s. 347.

yazan bir bilgisayar çıktısı asılıdır. Ayrıca bir de şadırvanın bulunduğu bu alan dini günlerde dağıtılan hayır ve adak yemekleri için de kullanılmaktadır. Yeni inşa edilen caminin girişinin bulunduğu taraftan biraz ilerleyince sokakta bir “Aşevi” levhası ile karşılaşmaktadır. Mahallede ki hanımlar buranın eskiden faal olduğunu şimdi ise birileri hayır yapacağı zaman kullanılmakta olduğunu ifade etmişlerdir.

Eski bir resimde türbe ve eski mescidin bulunduğu alanda iki büyük mermer sütun görülmektedir. Hali hazırda İlyas ibn İsa'nın kabri başında da yarım metre yükseklikte bu sütunun parçası bulunmaktadır.¹⁷⁶ Bu sütunların kaynağı bilinmemektedir. Şayet sonradan getirilip depo amaçlı olarak konulmamış ise burada eskiden bir yerleşimin varlığını düşündürecektir. Esasen tekke ve zaviyelerin eski ibadet merkezlerine yakın kurulmasında, insanların ayağının o merkezlere alışkın olması ve diğer inanç sahiplerine yakın olmak gibi faydalar düşünülmekte idi. Nitekim Hacı Bayrâm-ı Velî'de dergâhını Ankara'da Ögüst Tapınağı kalıntlarına yakın kurmuştur.¹⁷⁷

Yukarıda zikri geçen mezarlık, 1964 yılında yapılan camii inşaatı nedeniyle şimdi cami olan eski yerinden alınarak Şeyh İsa türbesinin yanındaki yeni yerine taşınıp öylece bırakılmıştır. 1999 yılındaki türbe restorasyonu esnasında da rastgele dikilmişlerdir. Yeni camii ise 1970 yılında faaliyete geçmiştir. Türbe ve 1996 yılında oldukça bakımsız halde olduğu Sabahaddin Akbay tarafından gözlemlenmiş olan eski mescid¹⁷⁸ ise 1999 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu yapılarak bugünkü halini almıştır. Eski mescidin H.836/1432 yılında yapılmış olduğu yazılmıştır.¹⁷⁹ Akhisar'da Şeyh İsa Camii ve Türbesi'nin bulunduğu mahalle arşiv kayıtlarında olduğu gibi halen Şeyh İsa Mahallesi olarak anılmaktadır. Aynı isimle anılan bir de Anadolu Lisesi bulunmaktadır.

Akhisarlılar Şeyh İsa'nın Kayseri'den dönüşünün anısını yaşatan Çağlak mesiresini içerik, zaman ve isim olarak güncelleyerek her yıl tekrarlamakta ve devam ettirmektedirler. Şeyh İsa 881/1476'da Kayseri'deki manevi eğitimini tamamlayıp

¹⁷⁶ Eski resim İslam Ansiklopedisi, “İbn İsa” maddesinden alınmıştır. Yeni ve eski resimler için bkz. Ek 4. Resimler.

¹⁷⁷ Ahmet Yaşar Ocak, “Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 12 (1978), ss. 253, 262, 268.

¹⁷⁸ Akbay, *Manzum Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi*, s. 3.

¹⁷⁹ Sagıp Atlı, “Bir Sûfinin Sılaya Vuslatından Günümüze: Manisa-Akhisar Çağlak Mesiresi/Festivali”, *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sy. 15 (2018), s. 340.

memleketine dönüş yolunda Akhisar'a yakın Kargın Köyü civarında bulunan Çağlak deresi kıyısında konaklamıştır. Kendisinin geldiğini haber alıp karşılamaya çıkan bölge halkı tarafından on yedi gün boyunca şenlikler yapılmıştır. Kurbanlar kesilip yemekler yenmiştir. Gelen hediyeler arasında iki deve, on kadar koyunun da olduğu yazılmaktadır. Yapılan yirmi dört kazan keşkek, altışar kişilik yüz kadar sofrada ikram edilip, şehirden ve köyden yüzlerce kişinin toplandığı ifade edilmektedir. Günün anısını yaşatmak adına yapılan şenliklerde Kur'an-ı Kerim ve Şeyh İsa'nın vasiyetinin okunması ve dua edilmesinden sonra ikramlara geçilmektedir.¹⁸⁰ Şenlikler gençlerin birbirini görüp tanışmalarına akabinde evliliklerin gerçekleşmesine vesile olan bir boyut da kazanmıştır. Güreşler, atıcılık gibi spor faaliyetleri de yapılmaktadır.¹⁸¹

O günün anısını yaşatmak için bu şenlikler isim, format ve takvim değişiklikleri ile birlikte Akhisar'da 560 yıldır devam ettirilmektedir. 1960'lı yıllardan 1999'a kadar kesintiye uğramış olsa da halen yapılmakta olan bu şenlikler genel olarak Çağlak mesiresi olarak anılmaktadır.¹⁸² Aynı şenliğin bir benzeri de aralarında hâsıl olan gönül bağı vesilesi ile Bosna Akhisar'ında da her yıl kutlanmaktadır. Bosna Hersek'te Donji Vakuf şehrine bağlı Prusac kasabası isim olarak Akhisar anlamındadır. Manisa Akhisar'ından gitmiş olduğu tahmin edilen Ayvaz Dede'den mülhem bu ismi aldığı düşünülmektedir. Fatih devri erenlerinden olan Ayvaz Dede'nin duası bereketiyle, kasabanın üst kısmındaki dağ ikiye ayrılarak oluşan geçitten, susuzluk çeken kasabaya su gelmiştir. Bosna halkı her yıl, bir kişinin geçebileceği genişlikte açılan geçitten geçerek Ayvaz Dede'nin yaşadığı bölgeye yürüyerek veya atlı gitmekte, şenliklerle o günün anısını yaşatmaktadırlar. Günümüzde her iki Akhisar kardeş şehir olmuşlardır. Şenliklerde karşılıklı ziyaretler yapılmaktadır.¹⁸³ Akhisar Belediyesi o günün anısını yaşatmak adına 2017 yılında, *Akhisarlı Şeyh İsa Menâkıbnâmesi XVI. Yüzyıl* isimli eserin ikinci baskısını yayınlamıştır.

Referans gösterilmemiş olması ihtiyatlı yaklaşımı gerektiren bir yayında Hasan Kâfi Akhisârî'nin eserleri ve onun kurduğu vakfın incelenmesi ile İlyas ibn İsa'nın

¹⁸⁰ Kefayettin Öz, "500 Yıllık Kardeşliğin Mimarı Fatih Sultan Mehmet Han Ve Ayvaz Dede", thk. Ünal Şenel, III. Uluslar arası Balkan Türk Varlıkları Sempozyumu, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarih ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, t.y., c. 2, ss. 212, 213.

¹⁸¹ Müderrisoğlu, *Akhisarda Bahar Bayramı ve (Çağlak Mesiresi)*, s. 9.

¹⁸² Gökçen, *Saruhan Zaviye ve Yatırları*, s. 27; Atlı, "Akhisar Çağlak Mesiresi", s. 337.

¹⁸³ Fatih İyiyol, *Boşnak Halk Kültüründe Türk Tekke-Tasavvuf Geleneğinin İzleri*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, ss. 97-106; Atlı, "Akhisar Çağlak Mesiresi", ss. 352-353.

yazdıkları arasında bir bağ kurulmaktadır. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren Sultan Süleyman zamanına kadar padişah iradesi ile Akhisar ve çevresinden Balkanlar'a irşat gayesiyle birçok gönül eri gönderildiği de yazılmıştır.¹⁸⁴

¹⁸⁴ Öz, "Fatih Sultan Mehmet Han ve Ayvaz Dede", s. 211.

İKİNCİ BÖLÜM
İLYAS İBN İSA'NIN ESERLERİ

İlyas ibn İsa bir Bayramî şeyhi ve bu tarikatın İsevîlik kolunun kurucusu olmanın yanı sıra eserleri ile tanınmış bir müelliftir. Yazdığı eserlerin bir kısmı günümüze ulaşmış olup, kütüphanelerde nüshaları mevcuttur. Eserlerinin bir kısmının nüshaları ise kütüphanelerde henüz bulunmamaktadır. Günümüze ulaşan eserlerinde isim, künye ve nisbesi açık bir şekilde ifade edilmiştir. Dolayısıyla kendisine ait eserlerin tespiti kolaylıkla mümkün olmaktadır. Kendisine nispet edilen eserlerin onun tarafından yazılıp yazılmadığı, yazdıklarının elimizde olup olmadığını bilmek, kendisini ve düşünce yapısı tanımak adına bir ihtiyaçtır.

İlyas ibn İsa hakkında yapılmış çalışmalarda bu konudaki bilgiler net değildir. Kendisinin eserleri araştırmacılar tarafından değişik sayılar ve isimlerle aktarılmışlardır. Bu cümleden olarak İlyas ibn İsa'nın eserlerine yoğunlaşmış çalışmalardan *Esmâ-i Hüsnâ Şârihi: İbn-i İsa-yı Saruhânî* isimli makalede, yazılı kaynaklarda isminin geçmediği bilgisi ile birlikte eklenen *Miftâhu'l-Hisâb* isimli eser dışında 13 eser ismi vermiştir. Bunlar İlyas ibn İsa'nın eserlerinde ve *Osmanlı Müellifleri*'nde geçen isimlerden oluşmaktadır.¹⁸⁵ *Saruhanlı Şeyh İlyas ve Manzum Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi* isimli yüksek lisans tez'inde *Menâkıbnâme*'nin iki ayrı nüshasına işaret edilerek mükerreren sayılmış olması istisna edilirse on altı eser ismi verilmiştir.¹⁸⁶ *İlyas b. İsa-yı Saruhânî'nin Rumûzü'l-Künûz Adlı Eserinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi* isimli yüksek lisans tez çalışmasında ise on dokuz eser ismi listelenmiş ayrıca beş eser ismi ilave edilmiştir.¹⁸⁷ İlyas ibn İsa'nın kendi eserinin modern basımı olan *Şeyh Mecdüddin Bayrami Menakıbı ve Salıkların Adabı - Nutk-i Şerifleri* isimli eserde müellife ait on sekiz eser listelenmektedir.¹⁸⁸ *İbn İsa ve Fusûl-i Aşere Adlı Eseri: (İnceleme ve Metin)* isimli yüksek lisans tez çalışması İlyas ibn İsa'ya ait olduğu düşünülen yirmi iki esere ilave olarak dokuz yeni eserin tepitinin de kendilerince yapıldığı belirtilmiştir. Söz konusu tezin kitaba dönüşmüş formu *On Fasılda İnsan Olmak* ismi ile yayınlanmış, aynı bilgiler yazar tarafından orada da tekrar edilmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Yılmaz, "Esmâ-i Hüsnâ Şârihi", ss. 25-26.

¹⁸⁶ Akbay, *Manzum Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi*.

¹⁸⁷ Özgül, *Rumûzü'l-Künûz*, ss. 22-24.

¹⁸⁸ Akhisari, *Şeyh Mecdüddin Bayrami*, ss. 14-43.

¹⁸⁹ Özbay, *İbn İsa ve Fusûl-i Aşere*, ss. 23-35; Akhisari, *On Fasılda İnsan Olmak*, ss. 31-46.

Kütüphane kataloglarındaki bilgilerde, isim benzerliği vb. sebeplerden kaynaklanan karışıklığa sahiptir. Başkalarına ait olması mümkün olan eserler, müellif veya eser isimlerindeki benzerlikler nedeni ile ona ait olarak gösterilmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla kütüphanelerde mevcut olan ve içinde İlyas ibn İsa'nın künye bilgilerinin açıkça ifade edildiği risâleler dışında hangi eserlerin kendisine ait olduğu veya eserlerinden hangilerinin günümüze ulaştığı konusu bir problem olarak ortadadır.

Elimizdeki bilgilere göre İlyas ibn İsa'nın hiçbir eserinin, Osmanlı dönemine ait matbu baskısı bulunmamaktadır. İlyas ibn İsa'nın eserlerini tespit konusunda yol gösterici birkaç başvuru kaynağından biri İlyas ibn İsa'nın kendi yazdığı eserlerdir. Kitaplarında zaman zaman bir kısım eserlerini ismen zikretmiştir. İbn İsa ve eserleri hakkında bilgi veren diğer kaynaklardan bu çalışmada esas alınan öncelikli eserler şunlardır: Bursalı Mehmet Tahir; *Osmanlı Müellifleri ile Aydın Vilâyetine Mensûb, Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihin Ve Etibbânın Terâcim-i Ahvali*, Kâtip Çelebi; *Keşfü'z- zunûn*, Bağdatlı İsmail; *Hediyyet el- Ârifîn, Esmâ el-Muellifîn ve Asar el Musannifîn*, Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı; *İslam Ansiklopedisi*, “İbn İsa” maddesi.

İlyas ibn İsa kitaplarında eserlerinden bir kısmını zikretmiştir;¹⁹⁰ *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ, Fusûl-i Aşere, Fusûl-i Seba', Fusûl-i Sitte, Menâkıb-ı Şeyh İsa, Dilgûşa*.¹⁹¹ Bu kitap isimleri havas ilmini iyice anlamak, bu ilimde derinleşmek isteyenler için konu ile irtibatı dolayısıyla zikredilmişlerdir.

İlyas ibn İsa'nın kütüphanelerde birçok nüshası bulunan *Rumûzü'l-kûnûz* ve *Tabiatnâme* isimleri İlyas ibn İsa'nın kendi kitap listesi içinde yer almamaktadır. Burada

¹⁹⁰ “Bu İbn İsa'nın *Şerh-i Esmâ*'sı vardır. Ânı görelere ki havass(-ı esmâ) tamamı anda ma'lum olur. Ve *Fusûl-i Aşere*'si vardır. Ânı görelere ki dört bu kitapça tafsil verdurur. Ânda gayrı fenn-i cüzî'yyâtdan tahrîr itmişdir. Ânı bulub nazar ideler. Ve *Fusûl-i Seb'a*'sı vardır. Ânı gören tamam ilm-i sâhuru bilir. Ve ekseri tâlibe *Fusûl-i Sitte*'si vardır. Ana nazar edeler. *Menâkıb-ı Şeyh İsa*'yı tahrîr etmiştir. Yüz menkıbedur (aslında 150) anı dahi görelere”. Bkz: İlyas İbn İsa Saruhânî, *Tabiatnâme-i Muhtasar*, Atatürk Kitaplığı, No: AESRY572, vr. 93b; İlyas İbn İsa Saruhânî, *Tabiatnâme-i İbn İsa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No: 6945, vr. 87a.

¹⁹¹ İlyas İbn İsa bir başka eserinde şu isimleri zikretmiştir; “Tazelîği zamanında teshirata müteallık bir kitap demiştir ki ismi ânın *Fusûl-i Aşere*'dir. Ve bir *Fusûl-i Seb'a*'sı vardır ve bir *Fusûl-i Sitte*'si vardır ve bir *Ferecnâme*'si vardır ve bir *Manzum Esmâ Şerhi* vardır. Bu(n)lar cümle kavaid-i teshirat semtindedir. “Ma'rifete müteallık heman bir *Dilgûşa*'sı vardır. Talibler işbu kavaid ile kanaat itmezler ise zikr olunan müellifat bi'l-cümle Saruhan Akhisar'ında Şeyh İsa kaddesallahu Teâlâ sırrahu hangâhında bulunur. Bkz.: İlyas İbn İsa Saruhânî, *Kavâ'id-i Teshîrât*, Atatürk Kitaplığı No. OE_Yz_0645. vr. 115a-115b.

ismi geçen kitaplar ilm-i sihir ile irtibatları nedeni ile zikredilmişlerdir. En son yazdığı eser olması sözkonusu olan *Kavâ'id-i Teshîrât*'ta *Menâkıbnâme*'den de bahsedilmemiştir. Zikri geçen kaynaklarda İlyas ibn İsa'ya atfedilen eser isimleri aşağıda tablo olarak ifade edilmiştir.

Tablo 1. İlyas ibn İsa Saruhânî'ye Atfedilen Eserler

İbn-İ İsa'ya Atfedilen Eserler	Kaynaklar					Kütüphanelerde Nüshası Bulunan Eserleri
	İlyas İbn İsa	B. Mehmet Tahir	Kâtip Çelebi	Bağdatlı İsmail	İslam Ansiklopedisi	
Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ	✓	✓	✓		✓	✓
Fusûl-i Aşere	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Kıyâmetnâme	✓				✓	
Fusûl-i Seb'a	✓	✓	✓	✓	✓	
Fusûl-i Sitte	✓	✓	✓	✓		
Menâkıb-ı Şeyh İsa	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Kıyâfetnâme	✓	✓		✓	✓	
Tabiatnâme		✓	✓	✓	✓	✓
Ferahnâme		✓	✓	✓	✓	✓
Nûriyye		✓		✓	✓	
Rumûz-u Dilgûşa	✓	✓	✓	✓	✓	
Rumûzü'l-Künûz		✓		✓	✓	✓
Kavâ'id-i Teshîrât		✓		✓	✓	✓
Kenzü'l Esrâr-ı Seb'a,		✓				
Kenzü'l Esrâr				✓	✓	
Talikât-ı a'îlâ şerh-i Âdabı'l-Bahsi el Mesudî Şirvanî				✓		
Rumûzu'l-Künûz fi'l-Cifr			✓			✓
et-Teshîrû'l Ekber			✓			
Nutk-ı İbn İsa					✓	✓
Risâle-i Mukantarât					✓	
Tercüme-i Müfredât-ı İbn İsa					✓	
Etvâr-ı Seb'a					✓	✓
On Bin İlâhi Gazeli	✓					

Listede yer alan kitap isimlerinden bir kısmı aynı esere ait, farklı isimlendirmelerdir. Kâtip Çelebi *Ferahnâme*'nin aynı zamanda *et-Teshîru'l-ekber* olarak

isimlendirildiğini belirtmiştir.¹⁹² Bağdatlı İsmail’de de aynı bilgi biraz daha detaylı olarak mevcuttur.¹⁹³ *Ferahnâme* yerine *Ferecnâme* isminin kullanıldığı da kaynaklarda mevcuttur.¹⁹⁴ *Sefîne-i evliyâ*’da Şeyh İsa’nın İbn İsa olarak tanınan bir oğlu olduğu 958/1551 yılında Âdab-ı Esrâr-ı Tarîkat’a dâir bir eser yazıp Sultân II. Selîm’e hediye ettiği ve eserin Manisa’da bulunduğu bilgisi verilmiştir.¹⁹⁵

İlyas ibn İsa’nın eserleri hakkında en derli toplu bilgi, Akhisar’daki dergâhta eserlerden bazılarını bizzat incelediğini belirten Bursalı Mehmet Tahir’in¹⁹⁶ eserlerinde bulunmaktadır. *Osmanlı Müellifleri*’nde ismi verilen eserler şunlardır: *Nûriyye*, *Rumûz-i Dilgûşâ*, *Rumûzü’l-kûnûz*, *Tabîatnâme*, *Ferahnâme*, *Kıyâfetnâme*, *Fusûl-i Seb’a*, *Fusûl-i Aşere*, *Manzum Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, *Kavâidü’t-Teshîr*, *Ebvâb-ı Sitte*, *Kenzü’l-Esrâr*, *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddin İsa*.¹⁹⁷ Mehmet Tahir ne yazık ki *Menâkıbnâme* dışında ismini verdiği kitaplardan hangilerini gördüğünü belirtmemiştir.¹⁹⁸ İsmi geçen eserlerden *Nûriyye*, *Rumûz-i Dilgûşâ* ve *Kıyâfetnâme*, *Ebvâb-ı Sitte* ve *Fusûl-i Seb’a* günümüzde kütüphane kayıtlarında bulunmamaktadır.

Kâtip Çelebi de eserlerinde İlyas ibn İsa ve te’lifatına yer vermiştir. Tabloda gösterildiği gibi bu eserler; *Şerh-i esmâ-i hüsnâ*, *Fusûl-i aşere*, *Fusûl-i seb’a*, *Ferahnâme* (*et-Teshîru’l-ekber*) *Rumûz-i dilgûşâ*, *Rumûzü’l-kûnûz fî’l-cifr*, *Tabîatnâme*, *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddin İsa*, *Fusûl-i sitte*’dir.¹⁹⁹

¹⁹² Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, 2017, c. 3, s. 1001.

¹⁹³ “*Teshîrü’l-ekber fî İlmî’l-Hurûf* aynı şekilde *Ferahnâme* olarak da isimlendirilir. Bkz.: Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyet el-Ârifîn*, c. 1, s. 226.

¹⁹⁴ Saruhani, *Ferah-Name Metin-Sözlük Dizini-İnceleme*, ss. 13, 99.

¹⁹⁵ Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, c. 2, s. 467.

¹⁹⁶ 1861 yılında isminden anlaşılacağı üzere Bursa’da doğan Mehmet Tahir, öğrencilik yıllarından itibaren edebiyat, tarih ve tasavvuf kültürünü aldığı özel derslerle geliştirdi. Harbiye’de ki öğrencilik yıllarında Haririzâde vesilesi ile Melâmîliğe intisap etti. Daha sonra Nuru’l-Arabî’ye intisab eden Mehmet Tahir ondan icazet aldı. Devletin çeşitli kademelerinde görev aldı, hocalık yaptı ve Bursa mebusu olarak meclis-i Mebusan’a girdi. Bu vazifeler esnasında ilmî faaliyetlerine devam etti. Aynı zamanda Divan-ı Harb üyesi olan Mehmet Tahir, Kilisli Rıfat ve Hüseyin Hüsameddin’in de dâhil olduğu bir heyete başkanlık ve İstanbul’daki vakıf kütüphanelerini teftiş ile görevlendirildi. Bu kütüphanelerdeki nadir eserlerin tespiti de vazifeleri arasında idi. Daha sonra Topkapı Sarayı Kütüphanesi müdürlüğü yaptı.

¹⁹⁷ *Osmanlı Müellifleri*, 2016, c. 1, s. 15; *Aydın Vilayetine Mahsus Meşayih*, s. 6.

¹⁹⁸ Bursalı Mehmet Tahir, “âsâr-ı sâirelerinden bazılarıyla bir nüshası Akhisar’da mütâlaa-güzârım oldu” şeklinde gördüğünü ifade ettiği eser *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddin İsa*’dır.

¹⁹⁹ Kâtip Çelebi, *Süllemü’l-Vüsûl*, c. 1, s. 340,341; Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, 2017, c. 2, ss. 543-741; Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, 2017, c. 3, s. 887, 1014, 1472.

Bağdatlı İsmail'in verdiği isimler ise şöyledir: *Ebvab-ı sitte*, *Teshiru'l-ekber fi ilmi'l-hurûf* (*Ferahnâme* olarak ta isimlendirilmektedir.), *Talikat ala şerhi âdabi'l-bahsi'l-Mesudî Şirvanî*, *Rumûz-i dilgûşa* (Türkçe manzum eserdir.), *Rumûzü'l-Künûz fi'l-cifr*, *Tabiatnâme* (Türkçe) *Fusûl-i seb'a*, *Fusûl-i aşere*, *Kavaid-i teshir*, *Kıyâfetnâme*, *Kenzü'l-esrâr*, *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddin*, *Nûriyye fi'l-ulûmi garîbe*.²⁰⁰

Modern basımda İlyas ibn İsa ve eserlerinden ilk bahis açan Mehmed Emin Müderrisoğlu olmuştur. Akhisar'da yaşayan kültürden de istifade eden yazar özel kütüphanesinde ki yazma *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddin İsa'yı* kaynak olarak kullanmıştır. *Akhisar'lı Türk Büyükleri ve Eserleri*²⁰¹ isimli kitap 1956 yılında basılmıştır. *Akhisarda Bahar Bayramı ve (Çağlak Mesiresi)* isimli eser ise tarihsiz olmakla birlikte yazar tarafından 1956'dan daha önce yazıldığı ifade edilmiştir.²⁰²

İlyas ibn İsa'nın eserlerine atıf yapan ilk modern çalışma Amil Çelebioğlu'na aittir. İlyas ibn İsa'yı Kanuni Sultan Süleyman devrinde yaşamış, tasavvufî, ahlâkî ve nasihatnâme türünden manzumeleri bulunan mesnevî şairleri arasında zikrederek onbeş civarında manzum ve mensur eseri bulunduğu dikkat çekmiştir.²⁰³ The Ottoman Empire İn The Reign Of Süleyman The Magnificent isimli çalışmada bilhassa *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*'dan övgü ile söz edilmektedir.²⁰⁴ Amil Çelebioğlu'nun çalışmalarında,²⁰⁵ tespiti yapılmış eserler şunlardır: *Esmâ-i Hüsnâ*, *Kıyâfetnâme*, *Rumûzü'l-Künûz*, *Cami'ü'l-Esrâr li-Ehlullahi'l-mukarrebî ve'l-Ebrâr*, *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddin*.²⁰⁶ Bu eser isimlerini günümüzde yapılmış başka çalışmalarda Çelebioğlu'na atfen aktarmışlardır.²⁰⁷

²⁰⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, Hediye el- Ârifin, c. 1, s. 226.

²⁰¹ Müderrisoğlu, Akhisar'lı Türk Büyükleri, s. 43.

²⁰² Müderrisoğlu, Akhisarda Bahar Bayramı ve (Çağlak Mesiresi), s. 7.

²⁰³ Âmil Çelebioğlu, Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1994, ss. 90, 113.

²⁰⁴ "This Mesnevi which was a well known piece of poetry starting whith the time it was written into the following centuries was by İlyas ibn Saruhânî". [İlyas İbn Saruhânî tarafından yazılmış olan mesnevi, zamanının ve sonraki yüzyılların tanınmış eserlerindedir.]

²⁰⁵ Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı ismi ile Amil Çelebioğlu tarafından 1988 de kitap bölümü olarak yazılıp, 1994 te kitaba dönüşen çalışma 2017 de dergi makalesi olarak yayınlanmıştır.

²⁰⁶ Âmil Çelebioğlu, "Turkish Literature of The Period of Sultan Süleyman The Magnificent II", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 19 (2017), ss. 452, 477.

²⁰⁷ Amil Çelebioğlu'na atıfla Sadık Armutlu, *Zâtî'nin Şem ü Pervâne'si* hakkında yapılmış doktora tezinde şu bilgilere yer vermektedir: Bayramiyye meşayihinde İsa-yı Saruhani (ölüm 1560)'nin

Sadece Osmanlı Devleti hinterlandında değil Batı’da da kendisinin eserleri kütüphane kataloglarında ve bibliyografya eserlerinde mevcuttur. Aynı şekilde *Encyclopaedia of Islam*, Hammer ve ona atfen Babinger de İlyas ibn İsa’nın eserlerinden bahsetmişlerdir.²⁰⁸ British Museum’un Kataloğu’nda İlyas ibn İsa ve eserlerinden “*Esmâ-i Hüsnâ, Ferahnâme, Rumûzü’l-Künûz* ve diğer kabalistic çalışmalar” olarak zikredilmektedir.²⁰⁹

2.1. ESERLERİ

İlyas ibn İsa eserlerini genellikle babasının tavsiyesi veya yârenlerinin talebi üzerine²¹⁰ yazmıştır. Bu durumu izah için babasının ismini kitaplarında pîrim, azîzim, şeyhim, pederim gibi saygı ifadelerinden bir veya bir kaç ile birlikte Şeyh İsa ve/veya Şeyh Mecdüddin İsa ismi ile birlikte kullanmıştır. Bazen de babasından gördüğü ilme atıf yapmıştır.²¹¹ Kendi ismini ise daima babasının ismine izafetle İbn İsa şeklinde kullanmıştır. Ayrıca eserlerinden faydalanarak havas ile meşgul olmak isteyenlere “İbn İsa’dan mucâzem diyeler” şeklinde icazet vermektedir.²¹² Bu sebeplerle günümüze ulaşan eserlerinin tespiti şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde mümkün olmaktadır.²¹³

Tabiatnâme-i Muhtasar olarak isimlendirdiği eserinde bu risâleyi yarenlerinin talebi ile yazdığını şöyle ifade etmiştir: “Ve ba’dehu İbn İsa ki Bayramîlerdendir.

Kıyâfetnâme’sini...) bu yüzyılda yazılan bu tür eserlere örnek verebiliriz. İlyas İbn İsa’yı Saruhânî (öl. 1560) ’nin Cami’ü’l-Esrâr adlı mesnevî etvâr-ı seb’a (yedi nefis) ile ilgili tasavvufi eseri 1555 yılında yazılıp Kanunî’nin şehzâdesi Sultan Mustafa’ya sunulmuştur.

²⁰⁸ Hammer, *Osmanischen Reiches*; Kehhale, *Mu’cemü’l- Müellifin*; Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyet el- Ârifin*; Müstakimzâde, Süleyman Sâdeddin Efendi, *Mecelletü’n-nisâb*; Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Tuhfe-i Hattatin*; Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Devhatü’l Meşayih maa zeyl*; *Osmanlı Müellifleri*, 2016; *Aydın Vilayetine Mahsus Meşayih*; Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*; Ritter, *Karagös Türkische Schattenspiele*.

²⁰⁹ Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, s. 240.

²¹⁰ Saruhânî, *Tabiatnâme*, AK, vr. 75a-75b.

²¹¹ İlyas İbn İsa Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No: 6945, vr. 1b.; Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, HM., vr. 1b.

²¹² İlyas ibn İsa Saruhânî, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, vr. 34b, Süleymaniye Kütüphanesi Dr. Ali Sevil Akay, No: 436; İlyas ibn İsa Saruhani, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, Uşşaki Tekkesi: 1307, vr. 22a; Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, vr. 1b.

²¹³ “Dedi pîrim azîzim Şeyh İsa”, “Şayet rehberleri yoğ ise İbn İsa’dan mucâzem diyeler.” “Ba’dehu Şeyh ibn İsa eydur; Pîrim Şeyh Mecudiddin-i Akhisârî’den Kaddese Allahu Sırrahu hazretlerinden gördüğüm ulûmden bâtına ve zâhire muteallık afâk ve enfüs itibârınca on fasıl yazub *Fusûl-i Aşere* didikte ümidir ki bu kitabı görüb istifâde idenler ruhuma hayr duâ ile yâd ideler.” İlyas ibn İsa Saruhânî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, Dr Ali Sevil Akay No. 436, vr. 34b; İlyas ibn İsa Saruhânî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, vr. 22a, Uşşaki Tekkesi No. 307.

Saruhan Akhisar’ında hangâhı vardır. Bir gün yârenlerinden ba’zısı meclise gelub didiler ki; Her kişinin tabi’atı ve kevkebi ne ile ma’lum olur. Beyan itsen mestur yer kalmayub Türkî lisan ile ‘ayân itsen dedüklerinde bu *Tabî’at-nâme-i Muhtasar* tahrîr olundu. Tarih Hicret dokuz yüz elli yedi sene Zilhicce evâilinde idi.”²¹⁴

İlyas ibn İsa ile aynı yüzyılı paylaşan Ahmed Şemseddin-i Marmaravî 839/1435’de Saruhan’a bağlı Marmara kasabasında doğmuş, 910/1505 yılında Manisa’da vefat etmiştir. Bu nedenle Saruhânî nisbesi ile anılmaktadır. Babasının adı İsa ve dolayısıyla künyesi de ibn İsa’dır. Nitekim *Keşfü’l-Esrâr* isimli eserinde kendisini “Bu fakir Ahmed ki İsa Halife oğlidur ve Marmaravîdür”²¹⁵ şeklinde tanıtmaktadır.²¹⁶ O yıllarda Marmara karyesi Akhisar’a bağlı bir beldedir ve bu nedenle kendisi de Akhisârî’dir Ahmed Şemseddin-i Marmaravî bir Halvetî şeyhi olup pek çok eseri olan tanınmış bir zattır. Dolayısıyla “Şeyh ibn İsa Akhisârî Saruhânî” kendisi için de kullanılabilir bir kalıptır. Ayrıca tasavvuf ehli olmaları hasebiyle derviş isimlendirmesi de her iki müellif için söz konusu olacaktır. Bu isim benzerliği nedeniyle İlyas ibn İsa, “Derviş Ahmed İbn-i İsa Akhisârî Saruhânî yani Ahmed Şemseddin-i Marmaravî ile isim karışıklığına meydan vermemek için eserlerinde kendisini tanıtırken, babasından bilhassa Mecdüddin ismi ile birlikte bahsetmeye özen göstermiş olmalıdır.

İlyas ibn İsa’nın eserlerinin tespitinde genel olarak bir zorluk olmadığı düşünülmektedir. Eserlerin tespitindeki problemlerin her bir eserin tek tek incelenmemiş olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi İlyas ibn İsa ve eserleri üzerinde bütüncül bir inceleme yapılmamıştır. Daha önce yapılmış çalışmalarda müellifin tek bir eserine yoğunlaşmıştır. Burada eserler tek tek ele alınarak incelenecek ve aidiyetleri tespit edilecektir. Böylece İlyas ibn İsa’nın eser profili daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır.

²¹⁴ Saruhânî, *Tabiatnâme*, A.K., vr. 75a-75b.

²¹⁵ Erkan Salan, *Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî Keşfü’l-Esrâr (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 1; Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, Halil Çeltik, “Türk Edebiyatında Miyar Geleneği İçinde Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî’nin Hurde-ı Tarikat’ı”, *Tasavvuf*, 2000, s. 50.

²¹⁶ Ahmed Şemseddin-i Marmaravî Cami’ü’l-Esrâr isimli eserinde ki bir beyitte kendisini şöyle tanıtmaktadır:

“Saruhanî İbn-i İsa derviş Ahmed ismimiz

Marmara’da vâki’ oldu mevlidimiz cismimiz” Bkz.: Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_K0500, vr. 5b

İlyas ibn İsa'nın eser mukaddimleri ve ferâğ kayıtları el yazmalarında belki fazla görülmeyecek bir düzen ve disiplin içinde yazılmışlardır. Belli bir kalıba oturtulabilecek bu düzen içinde İlyas ibn İsa'nın'nın kitaplarını yazarken şu hususlara özellikle yer verdiği görülmektedir: Allah'a hamd, senâ ve Peygamberin yaratılışın sebebi olduğuna, hakikat-ı Muhammediyye'ye vurgu yapılmaktadır. Te'lif tarihi her zaman vardır ve hicret-i nebî'ye izafe edilir. Baba ismi Şeyh İsa, Mecdüddin ilavesi ile birlikte kullanılırken, kendisi İbn İsa Saruhan Akhisar'ından olarak tavsîf edilerek Osmanlı coğrafyasında mevcut diğer Akhisar'lar dışarıda bırakılır. Eserlerinde bir iki yerde, içerik ile ilgili olarak (esma zikri, cifr, vefk) okuyanların ber murad olması dileği veya kendisine izafetle mücaz olduklarına dair bir ifade hemen daima kullanılmıştır. Kitabın babasının veya yarenlerinin arzusu üzerine yazıldığına dair bir sebab-i te'life atıf da genellikle bulunmaktadır. Eserlerinin dili yine babasının tavsiyesi üzere Türkçe'dir. Yalın ve sade bir üslup kullanılmaktadır.

Ferağ kayıtlarında eser yazmaktaki tek beklentinin, hayır dua ile yâd olunmak olduğu belirtilmiştir. Te'lif tarihi, müellif ismi, kimin arzusu üzerine yazıldığı ve zaman zaman da diğer eserlerinin adları zikredilmiştir. İlyas ibn İsa'nın eserlerinde müstensih veya kâtip sehvi olmadıkça bu ifadelerle karşılaşılacaktır. Akademik bir çıkarım olmadığı düşünülse de netekim kelimesinin kullanılmış olması da dikkat çekmektedir. Fikir vermesi açısından bir kitap mukaddimesi²¹⁷ ve hatimesi²¹⁸ aşağıya alınmıştır.

²¹⁷ Bismillahirrahmanirrahim. Hamd bî had ve senâ-yı bî aded ol Vedûd'e ki Âdem'i ademden güne getirüb "ve lekad keremnâ benî Âdem'e" buyurub mükerrem kıldı. Ve dahî vücûdun kemâlâtıyla mükemmel kılub "ve 'alleme 'Âdeme'l-esmâe küllehâ" buyurub kalbini ilmle memlû kıldı. Ve ba'dehû salat ve salam O'nun Habîb'i Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem üzerine olsun ki fahr-i âlem, zübde-i benî 'Âdem'dir. Ânın âl ve ve evlâdı ve ashâbı ve ezvâcı ve çehâr yâr-ı güzîn üzerine olsun, rıdvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmaîn. Ve dahî Hazreti Hasan ve Hüseyin üzerine olsun, radiyallahu anhuma. Ve bu mezkûrattan sonra, Şeyh İbn İsa diyâr-ı Rum'da vilâyet-i Anadolu'da Livâ-i Saruhan'da olan kasaba-i Akhisar'da pîri ve pederi Şeyh Meceddin kuddise sirruhu hazretlerinden gördüğüm ilim ki İdris Nebî aleyhisselam kavli üzerine ve Hazreti Ali radiyallahu anh kavli üzerine cedvel-i kebîrdan ve sağîrdan istihrâc edüp on iki fasıl üzerine işbu kitâbı te'lif edüb nâmına *Rumûz u Künûz* deyub âleme yâdigar kodi. Bu karndaki padişah ehl-i İslâm ol devirde Âli Osman'dan âdil ve ve 'âlim ve 'âkıl ve kâmil ve ehl-i sehâ sâhib-i vefâ Gâzi Sultan Süleyman Han idi. Ve tarih Hicret-i Nebevî dokuz yüz altmış beşe erub mübârek Receb görünmüş idi. İş bu seneden iki bin otuz beş yıla değin kimler gelur ve kimler gider bi iznillâh-i Teâlâ tebâbi'-i hurûf ve taksîmât-ı cedvel birle Türkî lisan üzerine zuhura geturdi. Mercû'dur ki hayr ile yâd oluna. Fasl-ı evvel; Evvel ki fasıl padişahlar ahvâlin beyân ider. Fasl-ı sâni; ... İlâ âhirihi. İlyas İbn İsa Saruhani, *Rumûzü'l-Künûz*, Atatürk Kitaplığı No: MC_Yz_K0449, vr. 1b, 2a.

²¹⁸ Tarih-i hicret-i nebevî dokuz yüz otuz yedi senesine erdikde bulardan Şeyh Mecediddin Akhisârî fenâdan bekâya rihlet alametleri zâhir ve bvtın oldukda vasiyetlerinde İbn İsa bendelerine buyurdu ki;

2.1.1. Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ

Orta Asya'da Ahmet Yesevî ile başlayan dînî-tasavvufî edebiyat Anadolu'da gelişimini devam ettirmiş ve bu düşüncenin yayılmasına hizmet etmiştir. Sade bir dil ile yazılıp söylenerek halkın teveccühünü kazanan dînî-tasavvufî edebiyat türlerinden biri de Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'lardır. Allah Teâlâ'nın isimlerinin açıklanması için yazılan Esmâ-i Hüsnâ şerhleri Anadolu'da bir tür oluşturan zenginliğe sahip olmuştur.²¹⁹ Türk Edebiyatında bu türün önemli ve en meşhur örneği olarak İlyas ibn İsa'nın *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ* isimli eseri kabul edilmektedir.²²⁰

Türk Edebiyatı'nda estetik amaçlı ürünlerin öğreticilik ve kolay öğrenme vasfı yanında ezberlenebilir ve hafızada kalabilir olması ile ön plana çıkan eserler de yer almaktadır. Nesir olarak yazılmışken öğrenim kolaylığı için daha sonra nazım olarak yeniden kaleme alınmış eserler de bulunmaktadır. Bu yöntem sadece avâma yönelik yazılmış eserlerde değil medreselerde okutulan ilmihâl ve akaid türü eserlerde de kullanılmıştır. İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1475) namazı anlattığı *Zâdü'l-fakir* adlı eserini öğrenim kolaylığı için manzum olarak kaleme aldığını ifade etmektedir.²²¹

Te'lif tarihi olarak Dr Ali Sevil Akay nüshası H. 944'ü göstermekle birlikte²²² Milli Kütüphane'de bulunan tüm nüshalar gibi bu çalışmada incelenen diğer nüshalar da

Ey benim pesîrim, evvel şubuhâtan geç bî keder ol, benden sonra yerime geç er ol. Bir kitap te'lif idüp keşf-i rümûz-i künûz eyle. Ve her fasıldan sözü uzatma. Az ve öz eyle. Eserden murad izhâr-ı kemâl değildir. Bil ki hemen hayr ile yâd edilmektir. Var imdi yerimden ayrılma. İlm-i ledünden çok haber verme. ilm-i marifetten çok söyleme. Ve ulûm-i eşbah Türki dille şerh eyle. Ve bildüğün bildim dime ve bulduğun buldum deme. El üstüne el ve il üstünde il vardır. Hak Subhânehu ve Teâlâ'nın kemâlâtı mazharlarına nihayet yoktur. Her kişi hâli değildir. Âlemde senden edna kimse görme. (yerdeki yüzi basmazlar) Yerdeki yüz basılan hâk ol rıf'at (yükseklik) bul. Özürler bast eyle makbul ol. deyup dar-ı bekâya rıhlet kıldılar. Rahmetullahi aleyhi rahmeten vâsia'. Merhum pîrden sonra kamu yirmi sene şuşul edüb Şeyh İbn İsa hurûf-i birle müddet zaman-ı karîb olduğu ecelden on iki bab üzere tertib idüb bu kitabı tarih-i hicretten dokuz yüz altmış beş Recebine irdikde Saruhan-i Akhisarda yazub zuhura getürdi. Mercûdur ki nazar edenler Şey Mecudiddin ve musannefîni zikr-i bi'l-hayırlar ile yâd edeler. Temmet el Kitâbu bi avnillahi'l-melîki'l-Vehhab fi şehri'l-Şevvâli'l Mükerrerem li senete seba' ve sebî'n bâde'l elf mine'l hicretîl nebeviyyeti aleyhi efdalu salavatillahi ve tahiyyati fi medînet-i... İlä âhirihi.

²¹⁹ Ünal, "Farsça Esmâü'l-Hüsnâ", s. 212; Şahin, "Edebî Bir Tür Olarak Klâsik Edebiyatımızda Esmâ-i Hüsnâ'lar", s. 58.

²²⁰ Yılmaz, "İbn-i İsa-yı Saruhânî", s. 26; Yılmaz, "İbn-i İsa-yı Saruhânî'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı", s. 7.

²²¹ Ahmet Aydın, "Manzum Fıkıh Metinleri II", sy. 27 (2017), s. 74; Ferdi Kiremitçi, "Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Mensur Eserleri Nazma Aktarma Çalışmaları Ve Sâdikî'nin Manzum Akaid-Nâme Örneği", *Turkish Studies*, c. 7, sy. 1 (2012), s. 1502.

²²² İlyas ibn İsa Sarunahî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, Dr Ali Sevil Akay No. 436;

da te'lif tarihi 948/1541'dir.²²³ Babasının tavsiyesi üzerine müellifin diğer tüm eserleri gibi Akhisar'da, yazılmıştır.²²⁴ İlyas ibn İsa'nın Esmâ-i Hüsnâ'sı duygu ifadesinin yanı sıra öğrenim kolaylığı yönü öncelenmiş bir eser görünümündedir. Böyle olmakla birlikte estetikten yoksun olmadığı kabul edilmektedir. Yazarın istiâre, cinâs ve tevriye gibi sanatları ustalıkla kullandığına dikkat çekilerek, dilin inceliklerine vakıf olduğu yorumu yapılmıştır.²²⁵ Dini eserlerde müstakil olarak yazılan besmele, hamdele ve salvele bölümleri *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*'da klasik şekilde yer almamaktadır. İlyas ibn İsa "Hâzâ Şerh-i Esmâ'i'llahi Teâlâ an İsmihî" ile başlayan bölümde besmele ile birlikte Allah (c.c.)'ı tenzih ederek övmektedir. Ona göre insan *mükerrem* bir varlık olarak yaratılmış, Hz. Peygamber nübüvvet tahtına oturtulmuştur. Dört halife ile birlikte Hz. Hasan ve Hüseyin sevgisi de bu bölümde övgü ile dile getirilmiştir. Eser sade bir Türkçe ile yazılmıştır. Allah isimlerinin öğrenilip mucibince amel edilmesi amaçlanmıştır. Esmâ-i Hüsnâ şerhi yazmaya teşvik eden ayet ve hadislere atıf yapılmıştır. Konunun gerektirdiği yerde başka ayet ve hadîs-i şeriflerde zikredilmiştir. Kitapta geçen astronomi, harf-sayı ilişkisi gibi bilgiler için kaynaklar belirtilmemiştir.

Yazma Eserler Kataloğu'nda yapılan basit aramada İlyas ibn İsa'nın *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ* adlı bu eserinin 32 adet kaydı görülmüştür. 19 adedi Ankara Milli Kütüphane olmak üzere çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunmaktadır.²²⁶ Ali Yılmaz tarafından yapılan araştırmada kütüphanelerde mevcut 32 nüshanın kaydı tespit edilmiştir.²²⁷ Bu çalışma esnasında incelenmiş olan Ankara Üniversitesi Kütüphanesi [Mustafa Con A 498/I], İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi'nde [UC898-5], [GE4389], [OR2081-6] numarada kayıtlı nüshalar ve Millet Kütüphanesi [1ea367] numaralı nüshalar bu listelerde

²²³ İlyas ibn İsa Saruhânî, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, No: 3629/1, vr. 20b; İlyas ibn İsa Saruhânî, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Uşşaki Tekkesi, No: 307, vr. 22b; Saruhânî, *Tertîb-i Esmâ* vr. 27a; İlyas ibn İsa Saruhânî, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, No: GE4389, vr. 35a.

²²⁴ *Tuş oldı çeşme sırr-ı Şeyh 'İsâ*
Didi nazm eyle turma şerh-i Esmâ
Yeterken kudretüñ söze çü bülbül
Bu gül-zâr içre eyle sen de gulgul

²²⁵ Kollektif, *Türk Dünyası Edebiyatçıları*, s. 122; Muslu, "İbn İsa Saruhani", s. 121.

²²⁶ Bu tez çalışması nedeniyle incelenmiş olan Esmâ-i hüsnâ şerhlerinden 06 Mil Yz A 7200'da kayıtlı eserin, *Şerhu'l-Esmâ'ü'l-Hüsnâ* değil İlyas İbn İsa'nın *Fusûl-i Aşere*'si olduğu, 06 Hk 297'da kayıtlı eserin ise İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî (ö. 956/1549)'ye ait *Gunyetü'l-mütemellî fi Şerhi Münyeti'l-musallî* olduğu görülmüştür.

²²⁷ Yılmaz, "İbn-i İsa-yı Saruhânî'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı", ss. 14-18.

yer almamaktadır. Ayrıca British Museum Kataloğu esere [İbn ‘İsa, d. 967. Sherh Esmâ il-Husna (948) 240 a.] isim ve Sloane 3033. de [II. Foil. 25 b—60 b.] koleksiyon ve varak numarası ile yer vermektedir.²²⁸ Ankara Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan nüsha *Hâzâ Esmâü’l-Hüsnâ el-Hâkânî* başlığına sahiptir. Bunun müstensih hatası olduğu düşünülmektedir. Sonradan farkına varılmış ve üzerine kurşun kalemle İbn İsa Saruhânî notu düşülmüştür. Bu nüsha, İnebey nüshasında bulunan Şehzâde Mustafa ve Nesli-i Osman ile ilgili bölümler hariç tam nüshadır.²²⁹ Sebeb-i te’lif ve diğer giriş kısımları bulunmaktadır. 06 Mil Yz A 7200’da *Şerhü’l-Esmâ’i’l-Hüsnâ* ismi ile kayıtlı eser ise aslında İlyas ibn İsa’nın *Fusûl-i Aşere*’sidir.

Yukarıda zikri geçen nüshaların mevcudiyeti, şayet kütüphane katalog numaralarının revize edilmesinden kaynaklanmıyorsa yeni tespit edilmiş nüshalar olmaları söz konusudur. Bunun gibi özel veya tüzel kütüphanelerde mevcut olup henüz kayda girmemiş veya henüz tespit edilmemiş nüshaların varlığı da mümkündür. Nüshaların çokluğu halkın esere teveccühünün bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.²³⁰ Araştırmalarda manzum Esmâ-i Hüsnâların en meşhurlarından²³¹ olduğunu belirtilmektedir.²³²

Kaynaklarda İlyas ibn İsa’nın *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*’sının varlığından haber verilmekle birlikte içeriği veya kaynakları hakkında herhangi bir açıklayıcı bilgi bulunmamaktadır.²³³ Mefâ’ilun mefâ’ilün feülün vezni ile mesnevi tarzında yazılmış olan eser 795 ile 950 arasında değişen beyit sayısına sahiptir. Bazı nüshalar sadece esmâ ve havassından bahseden şiir bölümünü ihtiva ederken, diğer bir kısım nüshada ise

²²⁸ Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, s. 240.

²²⁹ *Erişe dest-i Sultan Mustafa’ya*
Ki taht-ı heft kişver anâ hâk-i pâye

²³⁰ Yılmaz, “İbn-i İsa-yı Saruhânî’nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ’sı”, s. 9.

²³¹ Sadık Armutlu, *Zâtî’nin Şem ü Pervâne’si*, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, ss. 11-33; Seydi Kiraz, “Fezâyî’nin Çihil-nâm-ı Manzûm Adlı Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ Mesnevisi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, c. 22, sy. 2 (2018), s. 1003, ; Çelebioğlu, *Kanûnî Devri Türk Edebiyatı*, s. 85.

²³² Örnek olarak: Seydi Kiraz ve Sadık Armutlu’nun ifadeleri gösterilebilir. “Türk edebiyatında birçok esmâ-i hüsnâ (şerhi) yazılmıştır. Manzum olanlar arasında en meşhuru İbn İsa b. Mecdüddin İsa Saruhânî’nin (ö.967/1559) Şerhü’l-esmâ’i’l-hüsnâ’sıdır”. “1541 yılında te’lif edilmiş olan yaklaşık 800 beyit civarında ki Şerhü’l-Esmâ’ü’l-Hüsnâ adlı mesnevî, Allah’ın 99 ismini konu etmiştir. İlyas İbn İsa’yı Saruhânî (öl. 1559) tarafından yazılan bu eser devrinde ve daha sonraki devirlerde tanınmış eserlerdendir”.

²³³ Yılmaz, “İbn-i İsa-yı Saruhânî’nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ’sı”, s. 7.

mesneviye giriş için eklenmiş ilave şiirler de bulunmaktadır. İlyas ibn İsa'nın *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*'sının nüshaları çoğunlukla aşağıdaki dizelerle başlayıp hemen konuya girmektedir.²³⁴

*Zihi Sani 'ki açdı bab-ı in 'âm
Vücûda geldi âdem nice it 'âm.*

Bir diğer farklı nüsha Berlin İslam Elyazmaları Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Esasen burada ki farklılık daha sonra ilave edilmiş algısı oluşturmaktadır. 1905 tarihli nüsha, eldeki en yeni nüsha olmalıdır. Eserde her bir esmâ başlığının önünde “hamail” benzeri isimler yazılmış ve önüne farklı sayılar ilave edilmiştir ki her ismin tekabül ettiği melek isimleri gibi görünmektedir. Ne olduğu tam olarak anlaşılamayan bu ayrıntı diğer nüshalarda bulunmamaktadır.²³⁵

İlyas ibn İsa'ya ait *Esmâ-i Hüsnâ*'nın kitap adı nüshalarda farklılık arz etmektedir. Şöyle ki; *İbn İsa Kuddise Sirruhu Hazretlerinin Tertîb-i Esmâ'sı*²³⁶ *Türkçe Manzûm Tengri Adları Şerhi*,²³⁷ *Yâdigâr-ı Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, *Yâdigâr-ı İbn İsa*,²³⁸ *Şerâit-i Esmâ-i Hüsnâ*, *Havâssü'l-Esmâi'l-Hüsnâ*, *Hâzâ Şerh-i Esmâi'llahi Teâlâ an İsmihî*, *Manzûme-i Beyân-i Adâb-i Tilavet-i Esmâ-i Hüsnâ*, *Risâle-i Havâss-ı Esmâ* ve *Hurûf-i 'alâ Tarîkati Şeyh İbn İsa*.²³⁹

Örnek olarak İnebey nüshası ele alınacak olursa şöyle bir sıralama görülebilir. *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ* risâlesi Nesl-i Osman ve Sultan Süleyman'a övgü için yazılmış şiir ile başlamaktadır. Şiirin bir başlığı yoktur. Her dörtlükten sonra “Pâdişâh-ı Heft Kışver Nesl-i Osman Devridur” mısraı tekrar edilmektedir. Ardından “ve Lehû Eyzan و له ايضا” başlığı ile takip eden bir bend bulunmaktadır. Burada İlyas ibn İsa, *Esmâ-i Hüsnâ* şerhine başlamadan önce duygularını bir beyitte şöyle ifade etmiştir;

“İbn İsa külli şey'in hâlikun şânındadır

²³⁴ İlyas İbn İsa Saruhânî, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ T. 170*, t.y., Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman, No: 170.; İlyas İbn İsa Saruhânî, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ Şerâiti M.E. 3629*, t.y., Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, No: 3629.; Saruhânî, *Tertîb-İ Esmâ*.

²³⁵ İlyas İbn İsa Saruhani, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, t.y, digital.staatsbibliothek-berlin.de Ms. or. oct. No: 3222.

²³⁶ Saruhânî, *Tertîb-İ Esmâ*, vr. 1a.

²³⁷ Saruhânî, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ Şerâiti*.

²³⁸ Akbay, *Manzum Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi*, s. 3.

²³⁹ Son iki eser Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar kayıtlarında (m Mecâmi Türkî 41)'de bulunmaktadır.

Çok (Hakk?) sözi kovirmek gerek cânı bugün.”²⁴⁰ Takiben; “Hâzâ Şerh-i Esmâu’l-lahi Te’alâ an İsmihî” bölümü gelmektedir. Bu bölüm 49 beyitten oluşmaktadır ve yaratılış, âdem, nübüvvet, Hz. Peygamber, dört halifesi ile torunları Hasan ve Hüseyin de dâhil olmak üzere müellifin kendi zamanına kadar gelen süreci değerlendiren bir şiir yer almaktadır. Eserde ayrıca peygamber kıssalarına da yer verilmiştir. Allah’a dua ile beraber bu nazmı Türkî lisanda yazdığı, Sultan Mustafa’nın eline ulaşmasını dilediği ve her eline aldığında onun manevî fetihlere mazhar olması duası ile şiir sona ermektedir.²⁴¹ Bir sonraki şiir de ise Şehzâde Mustafa’ya sultan ifadesi ile birlikte aleyhisselam şeklinde hitap edilmiştir. Osmanlılar ve Sultan Mustafa için yazılmış şiirler diğer nüshalarda görülmemiştir.²⁴² Esmâ-i Hüsnâ’yı ithaf ettiği Şehzâde’nin (d.1515 Manisa, ö.1553 Konya)²⁴³ ölümünden sonra bu ilk bölümlerin diğer nüshalarda yer almadığı düşünülebilir.²⁴⁴ Eser bu nüshaya göre 948/1541de te’lif edilmiştir. İnebey nüshasının istinsah tarihi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, koleksiyonda mevcut bir sonra ki risâle olan ve yine İlyas ibn İsa’ya ait *Ferahnâme*’nin ferâğ kaydındaki tarih H. 1062 yılıdır.²⁴⁵ Şayet söz konusu şiirlerin bulunduğu *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ* nüshasının istinsahı da aynı tarih ise, bu nüshada Şehzâde Mustafa’dan sitayişle bahsedilmeye devam edilmiş olması eserin istinsah yeri olan Elbistan’ın idare merkezinden uzak olması ile açıklanabilir.

Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ’nın İnebey nüshasında; Medh-i Sultan Mustafa Aleyhisselam, Der Beyân-ı Sebeb-i Te’lif-i Kitab, Kavluhû Teâlâ İzâ Câe Eceluhum Lâ Yeste’hırûne Sâaten Ve Lâ Yestakdimûne, Der Beyân-ı Şerâit-i Esmâ²⁴⁶ başlıkları ile başlayan bölümlerle giriş devam etmektedir.²⁴⁷ Esmâ bahsi ise Allah lafz-ı celîli ile başlayarak 99 esmânın herbirinin ayrı ayrı başlık olduğu bölümler, değişik beyit sayısı ile devam etmektedir. Her bölümün sonu bahsi geçen ismin okunması gereken sayı ve hangi saatte okunması gerektiği bilgisi ile sona ermektedir. Müellif *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ* ‘da Allah’ın 99 ismini şerh etmiştir. Eserin ilk 5 beytinde Allah’ın insanı ve canlıları

²⁴⁰ Saruhânî, *Şerh-i Esmâi’llah* vr. 2a.

²⁴¹ Saruhânî, *Şerh-i Esmâi’llah*, vr. 2a-3b.

²⁴² Bkz. Saruhânî, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, Süleymaniye Kütüphanesi Dr. Ali Sevil Akay, No. 436.

²⁴³ Şerafettin Turan, “Mustafa Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, c. 31, s. 290.

²⁴⁴ Saruhânî, *Şerh-i Esmâi’llah*, vr. 2a-3b.

²⁴⁵ İlyas İbn İsa Saruhânî, *Ferahnâme*, İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, No. GE4398, vr. 41b

²⁴⁶ Saruhânî, *Şerh-i Esmâi’llah*, vr. 4b,5a.

²⁴⁷ Şiirlerden bir kısmı çalışmanın ekler bölümünde yer almaktadır

yarattıktan sonra insanoğlunu canlıların en seçkini yaparak ona idrak verip esmâyı bildirdiğini zikreder. Müteakiben bununla ilgili ayet-i kerimeyi yazarak esmâ ile meşgul olmanın önemi belirtilir.²⁴⁸ Esmâ-i Hüsnâ okumanın âdâbını anlatan beyitler de mevcuttur.²⁴⁹

Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'nın Hacı Mahmud Efendi nüshasının sonunda isimsiz bir risâle bulunmaktadır. *Risâle-yi Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ Şerâiti* olarak isimlendirilmiştir.²⁵⁰ Esmâ zikri çekmenin adâb, yöntem ve şartları anlatılmaktadır. Risâleye şöyle bir başlangıç yapılmıştır: “Evvelâ esmâ ile meşgul olan kişi pâk gerek, itikaden ve taamen ve libâsen.” Esmâ ile meşgul olmaktan murad teshîr için ve ya kahr için olur. Kahr için meşgul olanın mazlum olması gerekir. Zalimin zulmete tesiri olmaz. Matlûbun zalim veya tâlibin daha mazlum ve sebbâr olması gerekmektedir. Şöyle ki zalim kahriye okursa kendine dokunur. Bu müşkülü ehline havale etmek veya ehlerinden mücaz olmak gerekmektedir.²⁵¹

İlyas ibn İsa'nın *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*'sı hakkında müstakil çalışmalar yapıldığı gibi müstakil olmayan çalışmalarda da yer verilmiştir. Eser, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi* ismi ile Numan Külekçi tarafından transkripsiyon yapılarak kitap olarak yayınlanmıştır. Kitap üzerinde basım tarihi belirtilmemiş olmakla birlikte Akçağ Yayınları'nda basılan kitabın önsözü yazar tarafından Mayıs 1997'ye tarihlenmiştir.²⁵² Saruhânî'nin *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*'sı hakkında Ali Yılmaz tarafından profesörlük taktim tezi hazırlanmış ve iki makale yazılmıştır. Makaleleri; “Esmâ-i Hüsnâ Şârihi İbn-i İsa-yı Saruhânî”²⁵³ ve “Türk

²⁴⁸ Saruhani, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, vr. 31.

²⁴⁹ *Alup abdest iki rek'at namâzi*
Nevâfilden kalup itsun niyâzi

Yedi kere gerekdür nefy isbât
E'ûzu besmele seb'i salavât

Yüz İhlâs Fâtiha toksan tokuzdur
Hemân bir Âyet-el Kürsi'yle yüzdür

İlâh ol "kul hüva'llâhü Ehad'dür

Sanem bâtil Hak "Allâhü's-Samed"dür." (İhlas 112/ 1,2) Saruhani, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, vr. 32.

²⁵⁰ Saruhânî, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ Şerâiti*.

²⁵¹ Saruhânî, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ Şerâiti* vr. 21b.

²⁵² Saruhani, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, vr. 1-242.

²⁵³ Yılmaz, “Esmâ-i Hüsnâ Şârihi”, ss. 19-29.

Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn-i İsmâ-yı Saruhânî'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sıdır.”²⁵⁴ Yazar ilk makalede müellifi tanıtmış ve eserine dikkat çekmiştir. İkinci makale Esmâ-i Hüsnâ şerhi yazma geleneği ve bu gelenek içinde İlyas ibn İsa'nın *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*'sı tanıtılmıştır. Eser hakkında Sabahaddin Akbay tarafından 1996 yılında *Saruhanlı Şeyh İlyas ve Manzum Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi* isimli yüksek lisans tezi hazırlanmış, çalışmada eser transkribe edilmiştir.²⁵⁵ Mehmet Nâil Tuman'ın şairler tezkiresi *Tuhfe-i Nâilî*'de dîvan sahibi şairler arasına İlyas ibn İsa, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*'sı ile dâhil edilmiştir.²⁵⁶ Halil İbrahim Şener tarafından çalışılan *Türk Edebiyatında Manzum Esmâ-i Hüsnâlar*²⁵⁷ isimli doktora tezi ve Abdullah Şahin tarafından yazılan “Edebî Bir Tür Olarak Klasik Edebiyatımızda Esmâ-i Hüsnâ 'lar” isimli makalede de²⁵⁸ İlyas ibn İsa'nın eserine yer verilmiştir.

2.1.2. Etvâr-ı Seb'a

Kaynaklarda İlyas ibn İsa'ya ait *Etvâr-ı Seb'a* isimli bir kitabının mevcudiyetine dair net bir ifade bulunmamaktadır. *Osmanlı Müellifleri*'nde, *Kenzü'l-Esrâr* ismiyle *Etvâr-ı Seb'a*'ya işaret edilmiş olduğu düşünülmüştür. Ali Rıza Karabulut, İlyas ibn İsa'ya ait *Fusûl-i Seb'a* isimli eserin tasavvufa ait bir eser olduğundan bahisle Halet Efendi 820'deki nüshanın, İlyas ibn İsa'nın *Fusûl-i Seb'a*'sı olduğu düşüncesindedir. *İslam Ansiklopedisi* İbn İsa maddesinde ise *Fusûl-i Seb'a* adlı eserin, *Etvâr-ı Seb'a* olduğu ifade edilmiştir. Aynı düşünceyi paylaşan başka çalışmalar da bulunmaktadır.²⁵⁹

Etvâr-ı Seb'a'lar hakkında yapılmış modern araştırmalarda söz konusu eser, İlyas ibn İsa'ya nisbet edilerek,²⁶⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın eseri ile birlikte başka tarikat

²⁵⁴ Yılmaz, “İbn-i İsmâ-yı Saruhânî'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı”, ss. 1-34.

²⁵⁵ Akbay, *Manzum Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi*.

²⁵⁶ Harun Gündüz, *Mehmet Nâil Tuman Ve Tuhfe-i Nâilî'si (İnceleme-Metin-İndeks Sayfa 1-100)*, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 168.

²⁵⁷ Halil İbrahim Şener, *Türk Edebiyatında Manzûm Esmâü'l-Hüsnâlar*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985, ss. 27-33.

²⁵⁸ Abdullah Şahin, “Edebî Bir Tür Olarak Klâsik Edebiyatımızda Esmâ-i Hüsnâ'lar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 16 (2001), ss. 53-54.

²⁵⁹ Kurnaz, Tatcı, “İbn İsa”, s. 92; Akhisari, *Şeyh Mevdüddin Bayrami*, s. 31; Özbay, *İbn İsmâ ve Fusûl-i Aşere*, s. 23.

²⁶⁰ Halil Celep, *Sofyalı Bâlî Efendi'nin Hayatı, Eserleri Ve Tasavvuf Anlayışı*, (Doktora tezi Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 73; Ramazan Muslu, “Halvetiyye'de 'Atvâr-ı Seb'a' Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi”, *Tasavvuf:İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 18 (2007), s. 45.

mensuplarının yazdıkları etvâr-ı seb'alara örnek olarak zikredilmiştir.²⁶¹ Eser hakkında özel bir çalışma yapılmamıştır. Söz konusu risâle *XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Yazılan Atvâr-ı Seb'a Eserlerinin Mukayeseli Değerlendirilmesi* isimli tez çalışmasında, İlyas ibn İsa'nın eseri olarak mukayeseye konu edilmiştir.²⁶²

Kitabın içeriğinde müellif veya müstensih ismi, te'lif/istinsah tarihi belirtilmemiştir. Son sayfa, sol alt haşiyede, “Seyyid Yahya (Şirvanî)’den esmâ zikrinde hangi isimlerin olduğu, Hacı Bayrâm-ı Velî’nin yolunda hangi esmâ zikirlerin yapıldığı not edilmiştir. Eserde geçen diğer iki isimden biri Şeyh Abdullah el Ensârî, diğeri Hazreti Kaşanî’dir.

Etvâr-ı Seb'a’da her aşamanın ismi Kur’an-ı Kerîm ayetleriyle delillendirilmiştir. Eserde nefsin seyr-i sülûk esnasında geçeceği merhalelerin isimleri yanında makam, seyir, gün, gök cismi nev’inden karşılıkları, sıfat ve özelliklerine değinilmiştir. Halvetî gelenekten farklı olarak zikirlerine değinilmemiştir. Şayet her merhalenin hangi esmâ zikirini gerektirdiği belirtilmiş olsa idi buradan hareketle en azından müellifin tarikati anlaşılabilir, kimliği hakkında düşünceler daha netleşmiş olacaktır.

Ayrıca Halvetî geleneğinde olduğu gibi her aşamanın alameti olan peygamber, rüya ve rüyada remz olarak görülen hayvan -veya hayvanlar- da risâlede yer almamıştır. *Etvâr-ı Seb'a*’larda genellikle her tavra ait bir nûr ve o nûrun her tavra özel bir rengi zikredilmektedir. Halet Efendi 820’de ki eserde tavırlara ait nûr ve renkleri risâlede yer almamıştır. Fakat her tavrın bölüm başlığının yan tarafında haşiyeye olarak o tavrın zikri ve nurunun rengi ilave edilmiştir. Okuyucu, kâtip veya koleksiyon sahibi tarafından sonradan eklendiği izlenimi veren haşiyelerdeki bu bilgiler Halvetî gelenekle paralellik arz etmektedir.

Halvetîlerde sıralama; (La ilahe illallah, mavi), (Allah, kırmızı), (ya hû, yeşil), (Ya Hakk, beyaz) (Hayy, sarı) (Kayyum, Siyah) (Kahhar, renk yok) şeklinde dir. Haşiyede ki

²⁶¹ İlyas Kayaokay, “Bir Edebî Tür Olarak Atvâr-ı Seb'a ve Manzum İki Örneği”, *İslami İlimler Dergisi*, c. 14, sy. 2 (2019), s. 117; Muslu, “Halvetiyye’de ‘Atvâr-ı Seb'a’ Yazma Geleneği”, s. 45; Fatih Küçüktiryaki, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Yazılan Atvâr-ı Seb'a Eserlerinin Mukayeseli Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi Tezi), Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 12.

²⁶² Küçüktiryaki, *Atvâr-ı Seb'a Eserlerinin Mukayeseli Değerlendirilmesi*, ss. 1-82.

sıralamada Kahhar ism-i şerifi Halvetilerden farklı olarak 7. tavrıda değil, 6. tavrıda gelmiştir ki sehiv eseri olması da mümkündür. Metnin içeriğinde her tavrın miftahı olarak herhangi bir ism-i şerif ile sınırlamaksızın miftahı zikr-i hafidir, zikr-i cebridir gibi açıklamalara yer verilmiştir: “Birinci tavrı; Zikr-i cehrî ile darb zikri ile riyazet ve halvet ile. İkinci tavrı; Miftahı zikr-i hafidir. Evkât-ı m’alûmede zikr-i cehti olur sukûnetle” şeklinde devam etmektedir.

Eserde ayet-i kerîme ve hadîs-i şerîfler ve bunlara yapılan atıflarda Arapça kullanımıştır. “Ve kâle aleyhis-salavâtu ve’s-selam” gibi. Konu bağlantıları ve diğer açıklamalarda kullanılan dil Türkçe’dir. Türkçe’si İlyas ibn İsa’nın eserlerinde kullandığı sadeliktedir. Nesir yazıdaki anlatım, şiirsel bir akıcılıkta adeta kafiyeli olarak mısra ve beyitler halinde yazılmış gibidir. Aslı nesir şeklinde yazılmış olan bir paragrafı mısra halinde alt alta dizdiğimizde şöyle bir görünüm arz etmektedir:

“Bu tavr, efnâ-yı efa’l makâmıdır.
Bunun ehline tevâzu’ lâzımdır.
Zîrâ o fiili Haktan görür.
Mahbûbun fiili ona mahbûb olur.
Mahbûba tevâzu’ ile meskenet lâzımdır.
İlham ona dört kısma munkasımdır.
Zîrâ şol ilim ki kalbe tecellî ider,
Netîcesi kurbete vuslât ola
Yâ vuslâta sebeb ola.”²⁶³

Eserde vahdet-i vücûd ve hakikat-ı Muhammediye açısından dikkat çeken cümleler vardır. Bu cümleler İlyas ibn İsa’nın diğer eserlerinde de var olabilen ifadelerdir.²⁶⁴

Halet Efendi 820 de kayıtlı *Etvâr-ı Seb’a* adlı eserin başlığı *Risâle-i Etvâr-ı Seb’a eş-Şeyh İbn İsa Kuddise Sırruhû*’dur. İlyas ibn İsa, eserlerinde konunun gerektirdiği

²⁶³ İlyas ibn İsa Saruhânî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb’a*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, No: 820, vr. 20a.

²⁶⁴ “...burada Âyân-ı sâbitede esrâr-ı İlhâmiyedir. Ol munkeşif ola. Sebebi fenâ-i zatdır. Ânın tahtında akl-ı evveldir. ...dahi bu makam televvün makamıdır. Zîrâ esmâ mazharında Rab olmuştur. ... Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyurdu; Ben Allah’tanım, müminlerde bendendir.” Hatta mezâlîkadan halâs bulub kadem-i âle’l-Hak ve’s-sevab-ı sâbite olub cezbe-i Hakk’a ulaşub varlığı müstehlik ola. Ya’nî Allah Teâlâ vâhidiyyetle tecellî ide. Bu makâmın ahirîdir. Bu makâmda vahdet ve safiyye var. Ya’nî kul Hakke’l-yakîn olmağla Hak kulu sever. Ya’nî sıfatını giydirir. Kendi sıfatını üzerine kor. İltihâk-u bi ahlâkı’l-Allahî, terki’l-beşeriyeti. ...televvünden halâs olub temellün üzere ola. Teâlâ’nın olduğu cemi’ âleminden mustağni olduğu kemâ huve Hak bu tavr da zuhur ider. Ve hakâyık-ı eşya ra’e’l-ayn bu tavrıda zuhur olur. Ve hayat-ı bâkî bu makamda bulunur. Ve tecelli-i cemâl-i zat bu mertebede olur.” (Mezleka: Ayak kayacak yer (Mezâlîka cem’i).

yerlerde²⁶⁵ giriş veya mukaddimesinde kendisinden en azından künyesi ile babasını da ismen, hürmet ve saygı ifadeleri ile etmiştir.²⁶⁶ Daha önce de geçtiği gibi te'lif tarihi, mekânı, sebebi gibi bilgilerle birlikte kitapta nelerden bahsedildiği, kaç fasıl olduğu ve fasıl başlıkları da hemen daima bulunmaktadır. Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Halet Efendi 820'de, İbn İsa, Mecdüddin İlyas Saruhânî (ö. 937/1530), adına kayıtlı eser yukarıda geçen özelliklere sahip değildir. Kataloğda verilen tarih kendisinin değil babasının vefat tarihidir. Böyle olmakla birlikte yanlışlamak için de yeterli veri bulunmamaktadır. Milli Kütüphane ve Atatürk Kitaplığı'ndan çevrim içi olarak ulaşılan ondan fazla *Etvâr-ı Seb'a* ile yapılan karşılaştırmada hepsinden farklı olduğu, müellifi belli olan bu eserlerin hiç birisi ile çakışmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca İbn İsa künyesi ile meşhur olan müellif İlyas ibn İsa'dır. Kendisinin Halveti şeyhi Cemal Efendi'den mücâz olduğu bilgisi ile birlikte düşünüldüğünde Halvetî gelenekle kurulan bu bağ nedeni ile eserin kendisine aidiyeti daha anlaşılır olabilmektedir.²⁶⁷

2.1.3. Ferahnâme

Belli bir konu üzerine te'lif edilen manzum ve mensur örnekleri bulunan eserler vardır. Mevlid, hilye gibi eserler mesnevi nazım şeklinde veya seyahatnâme, gazavatnâme, siyasetnâme, sefâretnâme gibi eserler nesir şeklinde yazılırlar. Türk edebiyatında *Ferahnâme* ismi ile anılan mensur ve manzum eserler incelendiğinde ise bu ismin konu olarak veya yazım şekli olarak belli bir türü ifade etmediği görülür. Hatiboğlu Muhammed'in *Ferahnâme*'si, yüz hadis-i şerif ve yüz hikâyenin Arapçadan Türkçeye yapılmış bir tercümesidir. Hekim Mehmed Aşkî'nin *Ferahnâme*'sinde karanfil çeşitleri ve karanfil yetiştiriciliği hakkında geniş bilgiler yer almaktadır. Kemaloğlu tarafından yazılan *Ferahnâme*'de ise dinlediği pek çok dil ve kültür yanında Türk, Arap, Fars dillerinde de anlatılan nesir ve nazım şekillerinde ki hikâyeler yeniden yazılmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Hicrî 829 da yazılan Hatipoğlu'nun eserinden sonra yazılmış ikinci *Ferahnâme* İlyas ibn İsa'ya ait olandır.²⁶⁸

²⁶⁵ “İbn İsa mücerreblerindedir”

²⁶⁶ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, AESRY572, vr. 66a.

²⁶⁷ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, AESRY575, vr. 34b.

²⁶⁸ Raşit Çavuşoğlu, *Ferah-Nâmeler ve Kemaloğlu'nun Ferah-Nâmesi (İnceleme-Metin)*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 427.

Kütüphanelerde pek çok nüshası bulunan İlyas ibn İsa'nın *Ferahnâme*'si de farklılıklar arz etmektedir. İncelenmiş olan nüshaların birbirinden farklı içeriklere sahip oldukları görülmüştür. Birbiriyle eşleşen nüshalardan hareketle yapılan tasnifte nüshalarda dört farklı içerik aynı isim altında gözlemlenmiştir. *et-Teshîru'l-ekber fî ilmi'l-harf*²⁶⁹ adıyla da bilinmekte olan İlyas ibn İsa'nın *Ferahnâme*'si olarak kabul edebileceğimiz ilk grup metinden Carullah nüshasının başlığı, karışıklığı gidermek istemesine şöyle ifade edilmiştir: *Hâzâ Ferahnâme-i Şeyh İbn İsa rahmetullahi aleyh rahmeten vastâ*'. İlk cümlesi ise Saruhan Akhisâr'ında sâkin Tarîk-i Bayramiyye'den Şeyh İbn İsa, *Esmâ-i Hüsnâ*'dan yirmi ismi çıkardı, şeklinde başlamaktadır. Burada el-Câmi', el-Vedûd, el-Kâbız, el-Musavvir, el-Râfi', el-Vekîl, el-Mübdî', el-Kavî, el-Muktedir, el-Velî, el-Hafîz, el-Cebbar, el-Kahhâr, el-Muntakım, el-Yemût, el-Kerîm, el-Metîn, el-Bâsıt, el-Vehhâb el-Muğnî isimlerinin havassı anlatılmaktadır. Te'lif tarihi ve ferağ kaydı bulunmamaktadır. İki ayrı İnebey nüshası da aynı cümlelerle başlamakta ve aynı içeriğe sahiptir. GE4389'un ferağ kaydında istinsah tarihi olarak 1022 yılı görülmektedir.²⁷⁰ Bir araştırmada inceleme konusu olan Yazma Bağışlar nüshasının da aynı içeriğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca İlyas ibn İsa'nın doğum tarihi olarak ifade edilmiş olan 919, risâlenin te'lif tarihi olsa gerektir. Çünkü aynı araştırmada doğum tarihi olarak zaten 902 verilmektedir. Bu bilgi doğru ise risâleyi 17 yaşında yazmış olmalıdır.²⁷¹

06 Mil Yz A 4085'deki ikinci risâle de yukarıda ilk olarak tanıttığımız Carullah ve İnebey nüshaları ile aynı içeriğe sahiptir. "Saruhan Akhisâr'ında Tarîk-i Bayramiyye'den rahmetullahi aleyhten menkul Şeyh İbn İsa, *Esmâ-i Hüsnâ*'dan yigirmi ismi çıkardı" şeklinde başlamaktadır, te'lif tarihi ve ferağ kaydı bulunmamaktadır.²⁷² İçeriğinde esmâ zikirlerinin daha etkili olması için tavsiyeler de yer almaktadır.²⁷³

²⁶⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2017, c. 1, s. 1253; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyet el-Ârifin*, c. 1, s. 226; Kurnaz, Tatcı, "İbn İsa", s. 92.

²⁷⁰ İlyas İbn İsa Saruhânî, *Ferahnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah Efendi, No: 1539, vr. 12a; İlyas İbn İsa Saruhânî, *Ferahnâme*, İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, No: UC-989-5, vr. 36a; Saruhânî, *Ferahnâme*, GE4398, vr. 35a, 41b.

²⁷¹ Çavuşoğlu, *Ferah-Nâmeler*, ss. 10, 11.

²⁷² İlyas İbn İsa Saruhânî, *Ferahnâme*, Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz A 4085, vr. 7b.

²⁷³ "Halvet ile pak kılub isithrac olunan esmaya meşgul ola. İnşallah bir haftada kalmaz murad hâsıl ola. Amma insan ile çok söyleşmeye ve riyazet etmek gerektir. Et ve yağ ve yoğurt ve peynir gibi nesnelere"

İkinci gruptaki risâleler Milli Kütüphane Yazma Eserler Kütüphanesi 4085 ve 9031 numarada kayıtlıdır. Bu risâleler ilk gruptaki risâlelere hazırlık gibidir. Daha pratik konular içermektedirler. İçerikleri tamamen aynı olmamakla birlikte benzeşmektedirler. Milli Kütüphane 4085'te ki risâlede te'lif tarihi bulunmaktadır. 930 yılında Saruhan Akhisar'ında yazılmıştır.²⁷⁴ “Kim bu İbn İsa'nın kifayetine nazar ede, mefhumuna göre amel ede gamdan ve mülazemetten emin ola, ferahiyet galib ola güle güle yürüye. Her kim esma ve vefklerini öğrenmek isterse ...” diyerek başlayan cümleler ile risâlenin girişi yapılmıştır.²⁷⁵ Büyük ebced hesabı küçük ebced hesabı nasıl yapılır örnekler üzerinden tarif edilmiştir. Risâlenin 5a ilâ 7b varaklarında hastalık vb. için hangi isimlerin ne kadar ve hangi saatte okunacağına dair bilgiler bulunmaktadır. Risâlenin başında sade bir ser levhada *Ferahnâme* başlığı bulunmasına rağmen varak 7b de yeniden *Ferahnâme-i Şeyh İbn İsa Risâlesi* başlığı kullanılarak ana bölüme giriş yapılmıştır.

Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 9031'de *Ferahnâme* olarak kayıtlı eserin ilk sayfası *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*'nin girişinde ki şiirlerden oluşmaktadır. Diğer sayfalarda ise isimlerin havassı nesir ile yazılmış ve sadece şu isim şu saatte şu kadar okunur şeklinde ifadelerle devam etmektedir. *Ferahnâme* başlığına rağmen, *Esmâ Şerhi*'nde ki havas bilgileri, hangi isim ne için, ne zaman ve kaç defa okunur gibi bilgileri kısaca düz yazı ile yazmak tercih edilmiş gibidir. Derleme bir giriş bulunmakla birlikte, son sayfada cümle yarım kalmıştır. Sayfalarının kopmuş olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu risâlenin de hatime veya ferağ kaydından alınabilecek bilgilere ulaşamamıştır. Girişte ki bilgiler ise İlyas ibn İsa'ya aidiyetini inkâr edilemez kılmaktadır. Babasının ismi ayrıca kendisi ve babasının nisbeleri Saruhânî, Akhisârî olarak belirtilmiş pek çok yerde ismi ayrıca kullanılmıştır.²⁷⁶

Üçüncü bir metne sahip olan risâle ise, *Ferahnâme-i İbn İsa rahmetullahi aleyh* şeklinde başlığa sahip olmakla beraber tamamen farklılık arz etmektedir. Mukaddime bölümü olmaksızın konuya girilmiştir. Bir kişinin eczâ-i nâriyesi galip olursa tez tabiatlı olur. Eğer eczâ-i nâriyesi babası taraftan geldi ise ehl-i gayret ve ehl-i kemâl, anası

yemiye. Yalnız incir ve üzüm ve zeytin ve zeytinyağı gibi nesnelere yiye. Ve dahi doyuncaya kadar yemesun. Tesîrât olmaz. Bu minval üzere riyâzet etmek gerektir.” Saruhânî, *Ferahnâme*, vr. 19b.

²⁷⁴ Saruhânî, *Ferahnâme* vr. 1b.

²⁷⁵ Saruhânî, *Ferahnâme*, vr. 1b.

²⁷⁶ Saruhânî, *Ferahnâme*, vr. 1b, 2a.

tarafından geliyorsa nakıslık alameti kabul edilmekte ve kindar, gönül yakıcı, kişinin aybını yüzüne vurucu olacağına işaret sayılmaktadır. Böyle insanlarla musahabet olunmaması tavsiyesi de eklenmiştir. Şayet eczâ-i tabiiyesi babası taraftan ise işi hoş, seyahat ve hizmet edici, ehl-i kemâl olacağı ifade edilmiştir.²⁷⁷ Konu bu şekilde devam ederken risâlenin içinde *Fî Ma‘rifet-i li’t-tabiatî‘ Risâlet-i İbn İsa* denmiş ve yine mukaddimesiz olarak yeni bir risâle ve konu başlamıştır. Sık sık tabiat kelimesinden hareketle çıkarımlar yapılarak, kişilerin tabiatlarıyla isimleri ve esmâ arasında bağlantılar kurulmakta, çareler sunulmaktadır. Varak [31b-33a]’da Muhyiddin Arabî’den naklen alınmış vefkler vardır. Te’lif tarihi olmamakla birlikte istinsah tarihi olarak 27 Recep 1234 (22 Mayıs 1819) tarihi verilmiştir. Risâlenin pek çok yerinde müelliften İbn İsa olarak bahsedilmiştir. Yazı farkı dikkate alınmakla birlikte varak sayısı da diğer nüshalara göre fazladır. 06 Mil Yz A 169/2 numaralı risâlenin diğer *Ferahnâme*’lerden tamamen başka bir içeriğe sahip olduğu ve başka bir eser olabileceği düşünülmektedir.²⁷⁸

Ferahnâme, Ali Şeylan tarafından incelenerek kitap olarak yayımlanmıştır. Çalışmada kullanılan, Nazan Alioğlu’nun şahsi kütüphanesine ait nüsha görülmemiştir. Basılmış halinden anlaşıldığı kadarıyla en azından bir kısmı farklı bir içeriğe sahiptir.²⁷⁹ Söz konusu nüshanın te’lif tarihi 919/1513’dur. Genel olarak yukarıda zikri geçen gruplardaki metinlerin içeriklerinden bölümler içermekte ve Esmâ-i Hüsnâ havassından bahsedilmekle beraber kişilerin tabiatlarından karakter okuması yapılmaktadır. Günler içinde benzer düşünceler serdedilmiştir. Risâlenin son kısmı; “Her ayun otuz günü su‘ud ve nuhûsun bildurur. 1, mübârekdür her ne kim işlerse ve işlese rast gele, düş görse hayr ola. 2, Hak Teâlâ Havvâ’yı yarattı ol gün nikâh kılmak ve hâcet dilemek eyüdüdür. 3, nuhûsdur. Âdem’in oğli Kâbil o gün doğdı, her kim oğlan ki o gün doğa, fâsık olur hayr gelmez. Ve o gice düş göre kimseye demiye. 4, Hâbil Havvâ’dan doğdı. Ol gün doğan oğlan sâlih ve edeplu olur.” şeklinde devam etmektedir.²⁸⁰ Bu bölüm başka risâlelerde görülmemiştir. Şayet te’lif tarihi doğru ise müellifin en azından yazım tarihleri bilinen

²⁷⁷ İlyas İbn İsa Saruhânî, *Ferahnâme*, Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz A 169/2, vr. 33a.

²⁷⁸ Saruhânî, *Ferahnâme*, vr. 35a.

²⁷⁹ Saruhani, *Ferah-Name Metin-Sözlük Dizini-İnceleme*, s. 14.

²⁸⁰ Saruhani, *Ferah-Name Metin-Sözlük Dizini-İnceleme*, ss. 103-109.

eserleri arasında ilk olma özelliğine sahiptir. İlyas ibn İsa'nın doğum tarihinin H. 902 olduğu düşünülecek olursa 17 yaşında yazmış olmalıdır.

Sonuç olarak İlyas ibn İsa'nın *Ferahnâme* olarak isimlendirilmiş eserlerinin farklı versiyonları bulunduğu söylenebilir. Eserin ismi kaynaklarda ve araştırmaların hepsinde geçmektedir. *Ferahnâme* ismi kelime anlamından hareketle genel bir ifade olarak değişik içeriklere isim olmuş gibidir.

2.1.4. Fusûl-i Aşere

Fusûl-i Aşere isimli eser, müellifin müktesebatının her alanını kapsayan bir eserdir. Tasavvuf, tasavvuf tarihi, siyasetnâme, esmâ bilgisi, havas, vefk, cifr, vahdet-i vücûd, hakikat-i Muhammediyye'ye ait veriler içermektedir. Müellif eserini, İbn İsa'nın *Fusûl-i Aşere*'si vardır, dört bu kitapça tafsilat verir. Gayrı fenn-i cüzi'yyâtdan tahrîr edilmiştir²⁸¹ şeklinde tarif etmektedir. Eserin padişahlar, şeyhler, mürid, muhib ve dervişler için nasihatnâme özelliği belirgindir.

Kitap başlığı nüshalara göre çeşitlilik göstermekle birlikte *Fusûl-i Aşere* veya *Kitab-ı Nûriyye ve Fusûl-i Aşere (Li İbn İsa Kuddise Sırruhu)* olarak verilmiştir. Bir başka nüshanın başlığı ise *Hâzâ Kitab-ı İbn İsa Rahmetullah-i Aleyh Fusûl-i Aşere*'dir.²⁸² Müellif ise eserinden bahsederken te'lif sebebini de açıklamaktadır. “İşbu *Fusûl-i Aşere-i Akhisârî* İbn İsa kalbine ilhâm olduğu üzere ‘ilâm olundu. Ümîd olunur ki mefhumuna göre amel oluna ve iki cihan murâdı hâsıl ola. Bi iznillahi Teâlâ.”²⁸³ Sefîne-i Evliya'daki ifade, içeriği daha kapsayıcı durmaktadır. *Fusûl-i Aşere*'nin kastedilmiş olduğu düşünülen eser hakkında; “Şeyh İsa'nın da bir oğlu vardır ki İbn İsa diye meşhûrdur. *Âdâb-ı esrâr-ı tarîkata* dâir bir eser yazıp Sultân Selîm-i Sâniye ihdâ eylemiştir.” 958/1551 senesinde yazıldığı ve Manisa'da bulunduğu ifade edilmiştir.²⁸⁴

Fusûl-i Aşere'nin nüshaları arasında farklılık bulunmaktadır. Şöyle ki; *Fusûl-i Aşere ve Nûriyye* başlığını taşıyan nüshalar II. Selim'e ithaf edilmiş ve ikinci fasıllarında

²⁸¹ Saruhânî, *Tabiatnâme*, AK, vr. 93b; Saruhânî, *Tabiatnâme* vr. 87a; İlyas İbn İsa Saruhânî, *Kavâ'id-i Teshîrât*, Atatürk Kitaplığı No: OE_Yz_0645, vr. 115a.

²⁸² Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, YB, vr. 1b; İlyas İbn İsa Saruhânî, *Kitab-ı Nuriye ve Fusûl-i Aşere*, Atatürk Kitaplığı No: OE_Yz_0044, vr. 1b; Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, AESRY572, vr. 1b.

²⁸³ Saruhânî, *Nuriye ve Fusûl-i Aşere*, AESRY572, vr. 2b.

²⁸⁴ Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, c. 2, s. 467.

padişahların ve meşâyihın âdâbı yer almaktadır.²⁸⁵ İsminde *Nûriyye* ilavesi olmaksızın *Fusûl-i Aşere* başlığı taşıyan nüshalar ise bir kısmı, ikinci fasılda meşâyih ve padişahları ve bir kısmında meşâyih ve ehibbâya ta‘zîm²⁸⁶ veya âdâb²⁸⁷ anlatılmaktadır. Böyle olmakla birlikte ikinci gruptakilerden bir kısmı yine II. Selim’e ithaf edilmiş görülmektedir.²⁸⁸ Müellif hamd ve senadan sonra; afak ve enfuse dair yazılmış bu kitabın on fasıl üzere 958/1551 yılında Akhisar’da te’lif olduğunu bildirmektedir. Eser, “Hazreti Şehzâde-i civân baht ve sezâvâr-ı tâc u taht Sultan Selim tâle bekâhu ve nâle menâhu hâk-i pâyine îsâl idup mefhûmuna göre amel olunsun için ...” denilerek dualar ile başlamaktadır.²⁸⁹

Fusûl-i Aşere’nin fasıl başlıkları ve içeriği fasıllar halinde şu şekilde sıralanmaktadır: 1) Bayrâmî tarîkatı silsilesi, meşâyihî, 2) şeyh ve ehibbâya ta‘zîm, 3) ruhların, makamların, hallerin tâbîrâtı, 4) teveccüh, tasarruf, cezbe ve te’sîrâtı, 5) zikr-i tilâvet ve nûrâniyet edebleri, 6) riyâzetin salâh ve fesâdı, 7) hâvas esmâ ve sâa‘tleri, 8) tâlib ile matlûb isimlerin cerhedilmesi, 9) tâlib ve matlûbun tabiatlarını beyân, 10) âşık ile mâşuk isminin vefki anlatılmaktadır.²⁹⁰

Eser tasavvuf tarihi açısından Bayramî silsilede ki şahıslar hakkında verdiği bilgiler dışında sarık, destar, külâh gibi başlıkların gelişim süreci hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Nitekim Müstakimzâde Risâle-i Tâciyye’de bu eser ve müellifi İlyas ibn İsa’yı Bayrâmî tarîkatı başlıkları için kaynak olarak kullanmış, iki varak civarında alıntı yapmıştır. Ayrıca bu eserin bilhassa *Kitâb-ı Nûriyye ve Fusûl-i Aşere* isimli nüshaları padişahlar, şehzâdeler ve diğer devlet adamları için önemli tavsiyeler veren nasihatnâme-siyâsetnâme türünde bilgiler de içermektedir. *Fusûl-i Aşere*’nin bu açıları da kapsayacak şekilde çalışılmasının araştırmacıların dikkatine sunulması gerekmektedir.

Fusûl-i Aşere’nin Türkiye’de olduğu gibi yurtdışında da çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunmaktadır. Bosna-Hersek; Gazi Hüsrev Kütüphanesi, Kahire; Mısır Milli

²⁸⁵ Saruhânî, *Nuriye ve Fusûl-i Aşere*, AESRY572, vr.3a.

²⁸⁶ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, HM, vr. 1b.

²⁸⁷ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, AESRY572, vr. 1b; Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, YB, vr. 1b.

²⁸⁸ İlyas İbn İsa Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, Süleymaniye Kütüphanesi, Tahir Ağa Tekkesi No: 361.

²⁸⁹ Saruhânî, *Nuriye ve Fusûl-i Aşere*, AESRY572 vr. 1b.

²⁹⁰ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, HM, vr. 1b.

Kütüphanesi, Kazakistan Milli Kütüphanesi bunlardandır. *Fusûl-i Aşere, İbn İsa ve Fusûl-i Aşere Adlı Eseri (İnceleme ve Metin)* isimli tasavvuf alanında yapılmış Yüksek Lisans tezi ile transkribe edilmiştir.

2.1.5. Fusûl-i Sitte, Fusûl-i Seb'a, Dilgûşa ve Kıyametnâme

Bibliyografya kaynaklarında İlyas ibn İsa'ya ait eserler arasında *Fusûl-i Sitte, Fusûl-i Seb'a, Dilgûşa ve Kıyametnâme* isimleri de bulunmaktadır. Kendisi de bu bilgiyi teyit etmekte, *Fusûl-i Seb'a*'sını teshîr hakkında yazılmış eserler arasında zikretmektedir. "Ve *Fusûl-i Seb'a*'sı vardır. Ânı gören tamam ilm-i sâhuru bilir. Ve ekseri tâlibe *Fusûl-i Sitte*'si vardır. Âna nazar edeler."²⁹¹ Bir başka eserinde ise şu ifadeleri görmekteyiz: "Ve bir *Fusûl-i Seb'a*'sı vardır ve bir *Fusûl-i Sitte*'si vardır ve bunlar cümle kavâid-i teshirat semtindedir. "Ma'rifete müteallık heman bir *Dilgûşa*'sı vardır. Talibler işbu kavaid ile kanaat itmezler ise zikr olunan müellifat bi'l-cümle Saruhan Akhisar'ında Şeyh İsa kaddesallahu Teâlâ sırrahu hangâhında bulunur. (H.1183)²⁹² Dolayısıyla bu eserlerin varlığı müellif şهادetiyle bilinmektedir.

Osmanlı Müellifleri'nde *Fusûl-i Sitte* yerine *Ebvâb-ı Sitte* ismi kullanılmaktadır. *Fusûl-i Seb'a ve Kenzü'l- Esrâr*²⁹³ isimleri de İlyas ibn İsa'ya ait eserler arasında gösterilmişlerdir. Bazı araştırmalarda ise *Fusûl-i Seb'a*'nın *Etvâr-ı Seb'a* isimli eser olduğu düşünülmektedir.²⁹⁴ *İbn İsa ve Fusûl-i Aşere Adlı Eseri: (İnceleme ve Metin)* isimli çalışmada iki ayrı risâle İlyas ibn İsa'ya ait *Fusûl-i Seb'a* olarak referans gösterilmiştir. Atatürk Kitaplığında kayıtlı ve tıp ilmi ile alakalı risâle²⁹⁵ ile Halet Efendi Koleksiyonunda bulunan nefsin yedi aşamasının anlatıldığı tasavvufî eser olan *Etvâr-ı Seb'a*'nın²⁹⁶ aynı eser olduğu belirtilmiştir. İlyas ibn İsa'ya kayıtlı görülen eserin başka bir müellife ait olup olmadığı konusu kendi başlığı altında tartışılmıştır.

Dilgûşa veya *Rumûz-i Dilgûşa* ile *Fusûl-i Seb'a* isimli eserlerin varlığı konusunda tüm kaynaklar ittifak halindedir. *Kıyâfetnâme* ve *Kıyametnâme* isimli eserlerde de hemen

²⁹¹ Saruhânî, *Tabiatnâme*, AK, vr. 93b; Saruhânî, *Tabiatnâme* vr. 87a; Saruhânî, *Kavâ'id-i Teshîrât*, OEYZ0645, vr. 115a.

²⁹² Saruhânî, *Kavâ'id-i Teshîrât*, OEYZ0645, vr. 115b.

²⁹³ *Aydın Vilayetine Mahsus Meşayih*, s. 6.

²⁹⁴ Akhisari, *Şeyh Mecdüddin Bayrami*, s. 31; Özbay, , s. 23; Akhisari, *On Fasılda İnsan Olmak*, s. 31.

²⁹⁵ *Fusûl-i Seb'a*, Atatürk Kitaplığı, No: MC_Yz_K0462.

²⁹⁶ Saruhânî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a* .

hemen ittifak bulunmaktadır. *Fusûl-i Sitte* hakkında da tereddüt bulunmamaktadır. Fakat bu eserlerin hiç birisi şimdilik kütüphanelerde tespit edilememiştir.

İlyas ibn İsa, başlıkla ilgili olarak yukarıda ismi zikredilen eserler ile birlikte *Kıyâfetnâme*, *Fusûl-i Aşere*, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ ve Menâkıbnâme*'yi de eklemekte ve hepsini ilm-i sihir ile ilgili görmektedir. *Fusûl-i Aşere*'de üç bölüm havas ve benzeri konuları kapsamış olmakla birlikte padişah ve şehzâdelere tavsiye, mürid ve meşâyihın âdâbı, Bayramî-Şemsî silsile ve bu silsile içinde başa giyilen kıyafetlerin zaman içinde ki dönüşümü gibi konular ağırlıktadır. *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ* isimli eser de aynı şekilde isimlerin hangi saatte, hangi sayıda ve neler için okunması gerektiği konularını işlemekle birlikte duygu ve vahdet düşüncesi de işlenmektedir. *Menâkıbnâme*'nin konu ile alakası ise belki Şeyh İsa tarafından nerelerde kullanılmış olduğuna dair örnekler sunmuş olmasıdır. Dolayısıyla günümüze ulaşmamış olan diğer eserleri *Fusûl-i Sitte*, *Fusûl-i Seb'a*, *Dilgûşa*, *Kıyametnâme* ve *Kıyâfetnâme*'nin de sadece sihir ilmi / gizli ilim ile alakalı olmadığı varsayılabilir. Nitekim İlyas ibn İsa tarafından verilen listede ismi bulunmayan *Rumûzü'l-Künûz* isimli eser cifr türü hesaplama dayalı olması, yine *Tabiatnâme* isimli eser de içeriği itibarı ile gizli ilimlerle alakalı olmasına rağmen tamamen bu alana münhasır değildirler.

Rumûzü'l-Künûz'de müellif *Dilgûşa*'dan sitâyîşle bahsetmekte, padişah-ı zemân ve müfti-i devrân ehl-i irfân olup meşâyih risâleleri yürüye temennisi ile zikrettiği tasavvuf alanının klasikleri arasında kendi eserini de saymaktadır. “*Divan-ı Hâfiz, Câmî, Lema'a, Mesnevî-i Şerif, Zübde, Fusûs, Nusûs, Futûhat, Vâridât* ve musannefin *Kitab-ı Dilgûşa*'sı makbûl-i ulema olup zâhir ve bâtın tefsir ve te'vîl ve cem' olup halk, âlim bil cümle irfana düşeler.”²⁹⁷

2.1.6. Kavâ'id-i Teshîrât

967 Muharrem'inde yazıldığı belirtilen *Kavâ'id-i Teshîrât* isimli risâlenin İbn İsa Akhisârî mücerrebâtından olduğu ifade edilmiştir. Son eseri olduğu düşünülen risâlede kendisinden şeyh olarak babasına atıf yapılmaksızın künyesi ile bahsedilmektedir. Kullanılan isim tamlaması da diğer risâlelerinden farklılık arz etmektedir. Eserin yazıldığı

²⁹⁷ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, vr. 36a.

tarihte 65 yaşında olduğu belirtilmektedir. Risâlenin girişi bu farklılıklara rağmen İlyas ibn İsa'nın eserleri ile aynıdır. Gençlik zamanında yaptığı vefk bağlama gibi işleri artık yapamadığı gibi ifadeler başkasına aitmiş görünümü arzetmektedir. Artık ömrünün sonuna doğru hasta veya güçsüz olup, onun dilinden bir başkası tarafından yazılmış olmalıdır. Konu ile ilgili tecrübeleri bulunmakla beraber eğer mücerrebâtından bir miktar beyan eder ise keşf-i esrâr etmiş olacağı için onlara değinmemektedir. Aksi halde kitap tarihinden sonra zuhur iden azizlere hiç ihtiyaç kalmacaktır ki bu münasib görülmemektedir.²⁹⁸

Kitap on beş fasıl üzere yazılmıştır. İlk bölümlerde 28 harf, harflerin tabiatlarına göre tasnifi, saatler, yedi yıldız²⁹⁹ ve yıldızların saatlerinden bahsedilmektedir. Yedinci fasıl farklılık arzetmektedir. Zat, sıfat, ahlak ve efalden bahsedilmektedir. Sekizinci fasılda gerek dünyevî ve gerek uhrevî olsun hacet için okunacak esmâ ve diğer tilavetleri beyan etmektedir. Dokuzuncu fasıl, gerek ihlas, gerek in'am gerek havas için diyerek Kur'an-ı Kerîm ayetlerini, saatlerini ve adedlerini bildirdiği ifade edilmektedir. Onuncu fasıl, sahib-i kemalden veya sahib-i kitabdan mücaz olmayı anlatmaktadır.

Zat, sıfat, ahlak ve efalden bahsedilmesi, dünyevî hacet yanında uhrevî hacetlerin, ihlasın amaçlanması, sahib-i kemâlden mücaz olmanın konu edilmesi ilginçtir. Kitap başlığı *Kavâ'id-i Teshîrât* olmakla birlikte yöntem olarak günümüzde sihir denildiğinde akla gelen kara büyü tarzı şeyler olmadığı açıktır. Aslında murad, tâlib, matlûb gibi kelimelerle günümüzdeki anlamıyla sevdiğini alma, murada erme gibi manaların kastedilmediği düşünülmektedir. Bu tür uygulamaların sülûk hali içinde geçerli olması, sülûk içinde amaç edinilmiş olması bu çıkarıma neden olmaktadır. Nitekim *Menâkıbnâme*'de rumûzlar ile yapılmış bir konuşma, sayfanın der-kenarında kadıncıktan murad kalptir, karıdan murad sıfat-ı nefis, ve ere varmaktan murad mürşid-i kâmil huzuruna varıp, kendisini ona nikahlı bilip teslim olmaktır, şeklinde te'vil edilmiştir.³⁰⁰

Kitapta uyarılar da bulunmaktadır. Bir kişi düşmanı için esmâ okumak istemiş, yıllar geçtiği halde okumak müyesser olmamıştır. Okuması mümkün olduğunda, düşmanı

²⁹⁸ Saruhânî, *Kavâ'id-i Teshîrât*, OE_Yz_0645, vr. 115a.

²⁹⁹ Yıldız ile kastedilen aslında gezegenlerdir.

³⁰⁰ Akhisari, *Şeyh Mecdüddin Bayrami*, s. 57.

hayvandan düşüp kötürüm kalır, üç yıl sonra da helak olur. O kişi Şeyh İsa'ya gelip neden okuduğum zaman ölmedi, diye sorduğunda, senin okuman eceli değiştirmez. Öyle olsa kaç yıl önce okumak istediğinde okurdun. Oysa okumak nasib olmadı. Eğer ben okudum ondan öldü dersin küfre düşersin, sakın öyle söyleme, diye tenbihlemiştir.³⁰¹

Kitapta ilginç bir de der-kenar haşiye bulunmaktadır. “Sultan Süleyman devrinde bir oğlan var idi. el-Câmi‘ ismiyle meşgul olurdu. Ağa oldu, mîr oldu, vezîr-i âzam oldu. Sonra özre düşüp, (virdi terk edince) başını yedi. Buna başlayınca bırakmamak gerek.”³⁰² Eldeki risâlenin istinsah tarihi 14 Şaban 1123 (27 Eylül 1711) olmasından hareketle kim olduğu tahmin edilebilir. Nitekim bir diğer risâledeki haşiye bu konuyu açmaktadır. Maktul İbrahim Paşa, Sultan Süleyman Han'a bu isimle teshîr etmiştir. Baba Ahmed derler birisi İbrahim için el-Câmi‘ meşgul olduğu, Baba Ahmet vefat edince İbrahim de vazifesinden tenzîl etmiştir.³⁰³

2.1.7. Kıyâfetnâme

Kıyâfetnâmeler hakkında günümüzde pek çok araştırma yapılmıştır. Bu makale, tez ve kitapların hemen hepsinde İlyas ibn İsa ve *Kıyâfetnâme*'sine atıf yapıldığı görülmüştür. İlyas ibn İsa ve eserlerinden bahis açan bibliyografya eserlerinde, ansiklopedi maddelerinde,³⁰⁴ tez, makale³⁰⁵ ve araştırmalarda da İlyas b. İsa'nın *Kıyâfetnâme*'si zikredilmektedir. Henüz kütüphanelere intikal etmemiş olmakla birlikte

³⁰¹ İlyas İbn İsa Saruhânî, *Kavâ'id-i Teshîrât*, Atatürk Kitaplığı, No: OE_Yz_0857, vr. 17b-18b.

³⁰² Saruhânî, *Kavâ'id-i Teshîrât*, OE_Yz_0857, vr. 23a.

³⁰³ Saruhânî, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ Şerâti* vr. 26a.

³⁰⁴ Mine Mengi, “Kıyâfetnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, c. 25, ss. 513-514; Kurnaz, Tatçı, “İbn İsa”, ss. 91-92.

³⁰⁵ Bilal Elbir, “Yazarı Bilinmeyen Bir Kıyâfetnâme Üzerine”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 19 (2017), s. 40; Ayşe Yılmaz, “Kıyâfet İlmiyle Oluşturulan Eserler: Ve Bu Eserlerden Seçilmiş Örnekler”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 10, sy. 1 (2012), s. 133; Abdülkadir Erkal, “Kıyâfetnâmeler Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 13 (1999), ss. 217-225; Mehmet Kırbıyık, “Kıyâfet-Nâme-i Cedîde Hakkında”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 39 (2009).

gerek tarihi kaynaklar gerekse günümüz çalışmaları varlığını kabul etmektedir.³⁰⁶ Esere dikkat çeken³⁰⁷ ilk modern çalışmayı Amil Çelebioğlu tarafından yapmıştır.³⁰⁸

Günümüze ulaşan ve genellikle II. Selim ve III. Murad dönemlerine tarihlenen bu eserleri incelendiğinde bazı ortak noktalar tespit edilmektedir. Bu ortak noktalar müellifin genel profiliyle birlikte değerlendirildiğinde İlyas b. İsa'nın *Kıyâfetnâme*'sinin içeriğine dair bazı tahminler yapmak mümkün görünmektedir. Günümüze ulaşmış *Kıyâfetnâme*'ler üzerine yapılmış araştırmalar ve Atatürk Kitaplığı³⁰⁹ ve Milli Kütüphane³¹⁰ kayıtlı olup yazarları bilinmeyen *Kıyâfetnâmeler* üzerinde yapılan incelemede tespit edebilen ortak özellikler şunlardır:

- 1) Eski Anadolu Türkçesi özelliklerine sahiptirler.³¹¹
- 2) Eserlerde kaynak olarak Fahreddîn-i Râzî (H. 544-606/ M 1149-1209)'nin *Kitâbü'l-Firâset* ve Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (H.560-638/ M.1164-1240)'nin *et-Tedbirâtü İlâhiyye fî-İslâhi'l-Memleketi'l-İnsâniyye*'si ve *Fütûhât-ı Mekkiyye*' si temel alınmıştır. Bu durum eserlerde belirtilmiştir.³¹²
- 3) Ayet-i Kerîme ve Hadîs-i Şerîflerden delil getirerek şer'î zemine oturtulur.
- 4) Hamdullah Hamdi'nin *Kıyâfetnâme*'si Anadolu coğrafyasının ilk örneğidir ve daha sonra yazılmış olan *kıyâfetnâmeler*de bu esere atıf yapılmıştır.³¹³
- 5) Vücut organları üzerinde yapılan yorumlardan sonra boyutlarının itidâl üzere olması ile güzel ahlâk arasında bağ kurulur.³¹⁴
- 6) Dönemin padişahına ithaf edilir. Hamdele ve salveleden sonra onun adaleti, iyi yönetimi övülür ve daim olması için dua edilir.³¹⁵

³⁰⁶ Elbir, "Bir Kıyâfetnâme", s. 40; Şahin, "Edebî Bir Tür Olarak Klâsik Edebiyatımızda Esmâ-i Hüsnâ'lar", s. 341,343,345,347; Yılmaz, "Kıyâfet İlmiyle Oluşturulan Eserler", s. 133.

³⁰⁷ "...Bayramiyye meşayihından İsa-yı Saruhani (ölüm 1560)'nin Kıyâfetnâme'sini.... (...) ...bu yüzyılda yazılan bu tür eserlere örnek verebiliriz".

³⁰⁸ Çelebioğlu, "Turkish Literature of The Period of Sultan Süleyman The Magnificent II", ss. 472-473; Çelebioğlu, *Kanûnî Devri Türk Edebiyatı*, s. 106; Armutlu, *Zâtî'nin Şem ü Pervâne'si*, s. 39.

³⁰⁹ *Kıyâfetnâme*, Atatürk Kitaplığı, No: CP_Yz_041.

³¹⁰ *Kıyâfetnâme*, Milli Kütüphane, No: 06_Hk_3287.

³¹¹ Ramazan Sarıççek, "Mustafa Bin Bâlî ve İlm-i Firâset'i", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c. 7, sy. 4 (2012), s. 2727.

³¹² Sarıççek, "Firaset", s. 2729.

³¹³ Melike Gökcan Türkdöğân, "İlm-i Kıyâfet ve Firâset Bağlamında Mustafa Bin Evrenos'un: 'Hâzâ Kitab-ı Firâsetnâme Ve Kıyâfetnâme' si", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 7, sy. 14 (t.y.), s. 175.

³¹⁴ Türkdöğân, "Evrenos'un İlm-i Kıyâfet ve Firâset'i", s. 176.

7) İyi ve adil yönetimin iyi insanlarla çalışmakla mümkün olacağına vurgu yapılır. Bunun için de kıyâfet ilmine ihtiyaç vardır ve sadece padişah değil diğer yöneticilerin de bunu bilmeleri gerekmektedir.³¹⁶

8) Yazarları Arapça ve Farsça eserlerden tercüme ve alıntılar yapmakla birlikte kendi bilgi ve tecrübelerini de ilave etmişlerdir.³¹⁷

9) Eserler edebiyat kaygısı ile yazılmamışlardır. Yazarların iyi eğitim aldıkları Arapça ve Farsça'ya hâkim oldukları anlaşılmaktadır.³¹⁸

2.1.8. Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddîn ve Âdâb-ı Sâlikîn

İlyas ibn İsa'nın en önemli eseri sayılabilecek *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddîn ve Âdâb-ı Sâlikîn* isimli eser ilk elden yazılmış bir biyografik eserdir. Babasının vefatında yanında hazır bulunan halife, mürid, muhib, dost ve âşıklar oğlu İlyas ibn İsa'ya gelerek bir kitap te'lif etmesini istemeleri üzerine yazıldığı ifade edilmiştir. Kitabın içeriğinde Şeyh İsa'nın dünyaya geldiği günden vefatına kadar hayatının her safhası, silsilesi, halifeleri menâkıbı, rumûz ve tevilâtı, adâbı, halvet nasıl yaptığı gibi konuların hepsini içermesi istenmiştir.³¹⁹ Eserin Şeyh İsa'nın vefatından sonra yazıldığı anlaşılmakta ise de te'lif tarihi tespit edilememiştir. Şeyh İsa'nın vefat tarihi 11 Zilkade 937/ 26 Haziran 1531'dir. Son üç menkıbenin ise, İlyas ibn İsa'nın vefatından sonra eklendiği belirtilmişse de³²⁰ başka düşünceler de vardır.³²¹ Eserin peyder pey yazıldığı da düşünülebilir. *Rumûzü'l-Künûz*'de *Menâkıbnâme*'den bahsedilirken 100 menkıbe içerdiği yazılmaktadır. Şayet kâtip hatası değilse, *Rumûzü'l-Künûz*'ün yazıldığı Recep 965'e kadar 100 menkıbe yazılmış, diğer menkıbeler ise daha sonra ilave edilmiş olmalıdır.

XVI. yüzyılda yaşamış bir şeyhin hayatı, oğlu olan bir başka şeyh tarafından yazılmıştır. Tarihe kaynaklığı yanı sıra Bayramî tarikatının düşünce yapısı ve tarihi gelişimi açısından da pek çok önemli bilgiler sunmaktadır. Eserin değişik kütüphanelerde

³¹⁵ Sarıççek, "Firaset", s. 2729; Türkdogan, "Evrenos'un İlm-i Kıyâfet ve Firâset'i", s. 175.

³¹⁶ Kırbıyık, "Kıyâfet-Nâme-i Cedide", s. 806; Türkdogan, "Evrenos'un İlm-i Kıyâfet ve Firâset'i", s. 175.

³¹⁷ Kırbıyık, "Kıyâfet-Nâme-i Cedide", s. 797; Türkdogan, "Evrenos'un İlm-i Kıyâfet ve Firâset'i", s. 175; Sarıççek, "Firaset", s. 2726.

³¹⁸ Türkdogan, "Evrenos'un İlm-i Kıyâfet ve Firâset'i", s. 174; Sarıççek, "Firaset", s. 2728; Kırbıyık, "Kıyâfet-Nâme-i Cedide", s. 793.

³¹⁹ Saruhânî, *Menâkıbnâme* vr. 1a.

³²⁰ *Aydın Vilayetine Mahsus Meşayih*, s. 6.

³²¹ Küçük, Muslu, *Akhisarlı Şeyh İsa Menakıbnamesi XVI. Yüzyıl*, s. 22.

farklı nüshaları vardır. Kolay ulaşılabilirliği açısından örnek olarak Atatürk Kitaplığı'nda ki nüsha gösterilebilir.³²² Eserin bu nüshası 74 varak ve 150 menkıbeden oluşmaktadır. Tam nüsha olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar Mehmed Tahir 153 menkıbe içerdiğini yazmış olsa da hata olmalıdır.³²³ Manisa ve Kastamonu İlk Halk Kütüphanesi'nde, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonun'da³²⁴ nüshaları bulunmaktadır. Ankara Milli Kütüphane'de de bir nüsha kayıtlı olmakla birlikte metnin sadece bir sayfası mevcut görünmektedir. Eser Şeyh İsa'nın *Menâkıbnâme*'si olduğu kırmızı harflerle ifade edilmiş olmakla birlikte üst kısma sonradan ilave edilmiş "İbn" ilavesi nedeniyle kayıtlara *Menâkıb-ı Şeyh İbn İsa Sârûhânî* olarak geçmiştir.³²⁵

Atatürk Kitaplığındaki nüsha, besmele üzerinde *Menâkıb-ı Şeyh İsa Kuddisehu Sırrahu Akhisârî* başlığına sahiptir. Mukaddimenin ilk sayfasında ise eserinin orijinal ismi *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddin ve Âdab-ı Sâlikîn* olarak belirtilmiştir. Müellif *Menâkıbnâme*'ye klasik giriş ve dua ile birlikte babasını tanıtarak başlamıştır. "Ümidir ki ehl-i hal katında makbul ola, ve tâlib-i Hak olanlar faideler bula, ve bizler gidersek bu cihanda yadigâr kala. Evvelâ Şeyh Hazretleri Tarih-i Hicret-i Nebeviyye'nin 851 Muharrem'inin dokuzunda Düşenbe gicesi dünyaya geldi, atasına Şücâ' Halife ve dedesine Taşgun Efendi dirler idi. Saruhan Akhisar'ında mütemekkinler idi ve Şeyh Hazretleri cümle seksen yedi yıl ömr sürüb, elli beş yıl hilafet seccâdesinde oturmuştur."³²⁶

Menâkıbnâme, müellif babasının yaşamının hemen her kesitinden bilgi aktarmaktadır: Eğitimi, tasavvufa yönelmesi, seyr-i sülûkü, evlenmesi, Eşrefoğlu Rumî ve Şeyh Kasım ile irtibatı, seyahatleri, bu seyahatlerde edindiği ilimler vb. Eserin sonunda müellifin vefatından sonra eklendiği anlaşılan üç menkıbeden birisi kendisinin sîreti hakkında bilgi vermektedir. İlyas ibn İsa'nın hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmadığı dikkate alındığında bu kısım özel önem arz etmektedir.

³²² İlyas ibn İsa Saruhânî, *Menâkıb-ı Şeyh İsa Sârûhânî*, Milli Kütüphane-Ankara, 06 Mil Yz A 9031

³²³ *Aydın Vilayetine Mahsus Meşayih*, s. 6.

³²⁴ Hamarat, *Bayramî-Şemsî Tarikatı Menâkıpnameleri*, s. 124.

³²⁵ Saruhânî, *Menâkıb-ı Şeyh İsa Sârûhânî*, Milli Kütüphane-Ankara, 06 Mil Yz A 9031

³²⁶ Saruhânî, *Menâkıbnâme* vr. 1a.

Eser her ne kadar biyografik menâkıb olarak vafedilmiş olsa da eserin tasavvufî içeriği yoğunluk arz etmektedir. Zahirî bilginin yetersizliğine dikkat çekilmiş ve tasavvufî eserleri, içinde ki mecazlara dikkat etmeden yapılacak bir okumanın normal insanı ilhada düşereceğine dikkat çekilmiştir. Eserde bu anlamda zaman zaman mecazlı ifadeler başvurulmuştur. *Akhisarlı Şeyh İsa Menâkıbnâmesi*'nin yayınlanması hakkında kaleme alınmış bir eleştiri yazısında Şeyh İsa ile namazda kendisinin imametine tabi olmayan kadın arasında geçen diyalogdaki ifadeler tasavvufî terimlere mecaz olarak işaret sayılmıştır. Şöyle ki; Tasavvuf ehli olan hanım, namazda Şeyh'e tabii olmamasını üç sebeple izah etmiştir. Bu izahta ki karıcaktan murad kalp, karından murad nefis ve ere varmaktan murad da mürşid-i kâmil huzuruna çıkmak olarak değerlendirilmiştir.³²⁷

Dil yönünden yapılacak bir inceleme Türkçemiz açısından eşsiz bir kaynak sunacaktır. İlyas ibn İsa'nın diğer eserlerinde olduğu gibi *Menâkıbnâme*'nin dili sade ve yalın Türkçedir. Bazı arkaik kelimeler kullanılmış olmakla birlikte anlaşılması zor değildir. Anlatımlar kısa ve sade, özlü ve şiirseldir. İlk baskısı için yazılmış bir tanıtım yazısında *Akhisarlı Şeyh İsa Menakıbnamesi*'nin yalın ve sade bir dilde yazıldığına dikkat çekilerek dönemin sosyal ve kültürel yapısı, gelenek ve görenekleri, tarihi, fikrî hayatı, dil ve edebiyatı ile ilgilenenlerin bu eseri mutlaka okuması gerektiği belirtilmiştir.³²⁸ Eser, ayrıca Manisa ve çevresindeki yer isimleri ve ağız özellikleri açısından da kaynak özelliği taşımaktadır.

İlyas ibn İsa'nın babasına ait menâkıbı derlediği *Şeyh İsa'nın Menâkıbnâmesi* isimli eser, günümüz araştırmalarınca yeterince tanınmamaktadır. Eserin günümüzde kullandığımız yazıya dönüştürülüp yayınlanma tarihinin henüz yeni olması -ilk baskısı 2003'te- ilim camiasında yeterince tanınmama sebeplerinden biri olarak düşünülebilir. Özel Kütüphanesinde bulunan *Şeyh İsa Menâkıbnâmesi*'nden istifade ile Şeyh İsa ve İlyas ibn İsa'nın hayatını modern basımda ilk kez yazıya döken Mehmet Müderrisoğlu olmuştur. *Akhisar'lı Türk Büyükleri ve Eserleri*³²⁹ isimli kitap 1956 yılında yayınlanmıştır. Yazar yine *Menâkıbnâme*'den istifade ile *Akhisarda Bahar Bayramı ve (*

³²⁷ Küçük, Muslu, *Akhisarlı Şeyh İsa Menakıbnamesi XVI. Yüzyıl*, s. 35; Erdoğan, “Şeyh İsâ Menâkıbnâmesi”, s. 90.

³²⁸ Erdoğan, “Şeyh İsâ Menâkıbnâmesi”, s. 94.

³²⁹ Müderrisoğlu, *Akhisar'lı Türk Büyükleri*, s. 43.

Çağlak Mesiresi)³³⁰ isimli tarihsiz eserini³³¹ yazmıştır. Müderrisoğlundan sonra *Menâkıb-ı Şeyh İsa* isimli esere dikkat çeken ilk çalışma Amil Çelebioğlu tarafından yapılmıştır. Orijinali 1988 yılında bir kitap bölümü³³² olarak yayınlanmış olan makalesinde İbn İsa'nın eserleri arasında *Menâkıbnâme*'yi de zikretmiştir.³³³

Şeyh İsa Menâkıbnâme'sinin modern basımı 2003 yılında Sezai Küçük ve Ramazan Muslu tarafından üç nüsha karşılaştırılarak yapılmıştır. Sezai Küçük ve Ramazan Muslu tarafından yayınlanan kitap Kenan Erdoğan tarafından yazılan bir makalede tartışılmıştır. “*Akhisarlı Şeyh İsa Menakıbnamesi*”nin Neşri Münâsebetiyle başlıklı yazı 2005 tarihli dir.³³⁴ Yazar makalede, kitabın modern basımı üzerinden dil ve okuma hatalarına dikkat çekmiş, yazarlara muhtemel yeni baskısında, tasavvufi terimlere dipnotlarla açıklık getirmeleri hususunda yol gösterici olmuştur.

Menâkıb-ı Şeyh İsa'yı konu edinmiş bir tez çalışması bulunmamaktadır. *Menâkıb-ı Şeyh İsa* 2015 yılında yapılmış bir çalışmada değerler ilmi açısından diğer iki Bayrâmî menâkıbı ile mukayeseli olarak incelenmiştir. Zehra Hamarat tarafından doktora tezi olarak yapılan çalışma *Bayramî-Şemsî Tarikatı Menakıbnamelerinin Toplum Hayatına Etkileri Bağlamında Değerler Bakımından İncelenmesi* ismini taşımaktadır.³³⁵ Teze konu olan menâkıblar yazarın isimlendirmesi ile şunlardır: Akşemseddin Menâkıbı, Şeyh İsa Menâkıbı, Hacı Bayram Veli ve Akşemseddin Menâkıbı. Ayrıca *Bayramiye Tarikat-ı Menakıbı* ismiyle Zehra Hamarat tarafından yayına hazırlanmış olan ve *Hacı Bayram Veli ve Halifeleri* alt başlıklı eser Şeyh İsa'nın kendi menâkıbında bulunmayan bir menkıbesini içermektedir. Şeyh Kasım ve Şeyh Hüsam'ı konu edinen menkâbelerde de Şeyh İsa'nın bahsi geçmektedir.³³⁶

³³⁰ Müderrisoğlu, *Akhisarda Bahar Bayramı ve (Çağlak Mesiresi)*.

³³¹ Yazar bu eserinde *Akhisar'lı Türk Büyükleri* isimli eseri yazmakta olduğundan bahsetmektedir. Dolayısıyla *Akhisarda Bahar Bayramı ve (Çağlak Mesiresi)* isimli eser 1956'dan önce yazılmış olmalıdır.

³³² Âmil Çelebioğlu, “Turkish Literature of the Period of Sultan Suleyman the Magnificent”, *The Ottoman Empire in the reign of Süleyman the magnificent II*, ed. Tülay Duran, İstanbul: The Foundation for Establishing and Promoting Centers for Historical Research and Documentation, 1988, ss. 119-163.

³³³ Âmil Çelebioğlu, “Turkish Literature of The Period of Sultan Süleyman The Magnificent II”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 19 (2017), s. 477.

³³⁴ Erdoğan, “Şeyh İsa Menâkıbnâmesi”, ss. 89-99.

³³⁵ Hamarat, *Bayramî-Şemsî Tarikatı Menakıbnameleri*.

³³⁶ Hamarat, *Bayramiye Tarikatı Menakıbı*, ss. 49-70.

Şeyh İsa'nın Vasiyeti ve Edep başlığı altında 2011 yılında düzenlenen “Muhteşem Yüzyılda Akhisarlı Şeyh İsa” Paneli için Vahit Göktaş tarafından sunum hazırlanmıştır. Daha sonra kitap bölümü olarak yayınlanan çalışmada Şeyh İsa'nın tasvıfta edep anlayışı konu olarak ele alınmıştır.³³⁷ *Akhisarlı Şeyh İsa Menakıbnamesi ve Bazı Menakıbnâmelerdeki Benzer Menkıbelerin Mukayesesi*, sempozyum bildirisi olarak İsmail Hakkı Mercan tarafından hazırlanmıştır. Şeyh İsa ile daha önce yaşamış Evhadüddin Kirmani, Şeyh Alaaddin Ali es-Semerkandi menâkıbları ve başkaları arasındaki ortak yönler ve benzerliklerin mukayesi yapılmıştır. Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu IV' te yayınlanmıştır.³³⁸

2.1.9. Nûriyye

Bursalı Mehmet Tahir'e göre İbn İsa'nın Sultan II. Selim namına yazdığı *Nûriyye* isimli kitabı eserlerinin en büyüklerindedir. Bağdatlı İsmail Paşa'nın aktarımıyla tam ismi *Nûriyye tu fi'l ulûm-i Garîbeti'* dir II. Sultan Selim adına te'lif edilmiştir.³³⁹

İBB Atatürk Kitaplığı OE_Yz_0044 no ile kayıtlı koleksiyonda mevcut olan kitabın ismi varak [1b] de şöyle ifade edilmiştir: *Kitab-ı Nûriyye ve Fusûl-i Aşere Li İbn İsa Kuddise Sırruhu...*. Yine aynı kütüphane OE_Yz_1304 no ile kayıtlı olan eser birbiriyle aynıdır. Fakat *Fusûl-i Aşere* ismiyle kayıtlı diğer kitaplarda isimde ki *Kitab-ı Nûriyye* ilavesi yoktur. Mesela Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Koleksiyonundaki kitap sadece *Fusûl-i Aşere* olarak ifade edilmiştir. Ayrıca İBB Atatürk Kitaplığı OE_Yz_0044 ve OE_Yz_1304 no.lu kitapların mukaddimelerinde fasl-ı sâni'nin içeriği için “Padişahların ve Meşâyihın Ahvalini Bildirir” şeklinde açıklama yapılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshada ise fasl-ı sâninin içeriği “Meşâyihın ve ehıbbânın (ahyânın) ve müridlerin edeblerin beyân ider” şeklinde ifade edilmiş, padişahlar kelimesi zikredilmemiştir. Atatürk Kitaplığı nüshaları ikinci fasıllarında padişahların adâbının nasıl olması ve nelere dikkat edilmesi gereği üzerinde

³³⁷ Vahit Göktaş, “Şeyh İsa'nın Vasiyeti Ve Edep”, *Tasavvuf Yazıları*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2014, ss. 407-411.

³³⁸ İbrahim Hakkı Mercan, “Akhisarlı Şeyh İsa Menakıbnamesi Ve Bazı Menakıbnâmelerdeki Benzer Menkıbelerin Mukayesesi”, *Saruhanoğulları Beyliği*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, 2015.

³³⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyet el- Ârifin*, c. 1, s. 226.

durulmuştur. Müellife nisbet edilen bir eser de *Nûriye ve'n-Nârîye*'dir. Bu kitap kendi ismini taşıyan bölümde incelenmiştir.

Varak [4a-4b] de Fatih Sultan Mehmed'in Akşemseddin'den kitap talep etmesi konu edilmektedir. "...emr edücek Hazreti Şeyh bir risâle yazdı adını Nûriyye kodu." Akşemseddin'in Şemsî kolunun pîri olması nedeniyle, isim benzerliği dikkat çekicidir. Fatih Sultan Mehmed'in talep ettiği söz konusu kitap, toplumun değişik kesimleri tarafından farklı başlıklar kullanılıyor olması hasebiyle bu farklılıkların kaynağını ve Hz. Peygamber'in sünnetinin nasıl olduğu ile alakalıdır. Nitekim İlyas ibn İsa *Fusûl-i Aşere*'de bu konuya temas etmektedir.

2.1.10. Nutk-ı İbn İsa ve Diğer Şiirleri

Menâkıbnâme'de İlyas ibn İsa'nın çokça şiir söylediği, bazen günde yüz gazel nazm ettiği belirtilmektedir.³⁴⁰ Yine *Menâkıbnâme*'ye göre, on bin ilahî gazeli ve üç bin beyitlik *Kıyâmetnâme*'si, ayrıca *Şerh-i Esmâ*'sı vardır. Zikri geçen eserlerden *Şerh-Esmâ-i Hüsnâ*'nın nüshaları kütüphanelerde mevcuttur. *Kıyâmetnâme* ve *İlahî Gazelleri* ise günümüze ulaşmamıştır. Değişik koleksiyonların içinde başka şiirlerine rast gelinmektedir. *Nutk-ı İbn İsa* bunlardan biridir.

İlyas ibn İsa'ya ait 20 kadar şiir Milli Kütüphane [A3664-6] numara ile kayıtlı koleksiyon içinde mevcuttur. Varak [84b] ile [87a] arasında ki bu şiirler *Nutk-ı İbn İsa Rahmetullahi Aleyh* başlığını taşımaktadır. Ayrıca kitap kapağının iç kısmında "*Divançe-i İbn İsa*" yazısı latin harfleriyle yazılmıştır. Şiirler Mustafa Tıtcı ve Cemal Kurnaz tarafından *İlyas ibn İsa'nın Şiirleri* başlığı ile "Journal of Turkish Studies" te 1997 yılında yayınlanmıştır. Bu yayını görme şansı olmamıştır.³⁴¹

Şiirler, ayrıca Mustafa Tıtcı tarafından *Şeyh Mecdüddin Bayrami Menakıbı ve Saliklerin Adabı - Nutk-i Şerifler* ismi ile bir kez de kitap olarak yayınlamıştır.³⁴² Kitapta

³⁴⁰ "gâh gâh harâret galebe ederdi. Bir günde yüz gazel dirdi. Yanında iki kâtip hazır olsalar ancak yazarlardı. Ve gâh gâh olur ki altı ay geçerdi bir mısra' dimezdi." Bkz.: Saruhânî, *Menâkıbnâme*, vr. 73b.

³⁴¹ Kurnaz, Tıtcı, "İlyas İbn İsa'nın Şiirleri", ss. 187-220.

³⁴² Akhisari, *Şeyh Mecdüddin Bayrami*, s. 285 299.

ayrıca Perde Gazeli’de yer almıştır. Perde Gazeli, İlyas ibn İsa’ya ait olup *Nutk-ı İbn İsa*’da yer almayan bir şiiridir.

Sûfî şairlerin perde gazelleri yazmalarının sebebi, şiirlerdeki hikemî faydalar olarak açıklanmıştır.³⁴³ Şairlerin sahneyi dünya ile özdeşleştirip perde gibi gelip geçiciliğinin metafora uygunluğu nedeniyle kullanmış oldukları görünmektedir. Evliya Çelebi de konuya böyle yaklaşmaktadır. “Bir kere dinleyen mahabbet edüp elbette irşâd olması mukarrer idi. Netîce-i kelâmları cümle tasavvuf idi, yine böyle iken âdem gülmeden bayılırdı.”³⁴⁴

İbn İsa’nın da konuyla alakası, sahnenin dünya hayatının geçiciliğine telmih olmasından ve perdede ki kuklayı oynatan sahne arkasında ki asıl oyuncuyu işaret etmesinden kaynaklanmaktadır. Dünya sahnesine ibretle bakabilen göz perdedeki görüntülerin gelip geçiciliği ve renkli görüntülerin ardındaki gerçeği görebilir. Işık sönüp usta oyuna son verdiğinde herşey yalan olacaktır.”³⁴⁵

Perde gazelleri üzerine yapılmış bir çalışma da tespit edilmiş kesişim noktalarından olarak, şairlerin sanat veya hüner göstermek gibi gayretlerinin olmadığı belirtilmiştir. Diğer bir tespit ise perde gazellerinin -biri hariç-, şiire perdeyi tariflemeleri başlamaları olmuştur.³⁴⁶ İlyas ibn İsa’da şiirine perdenin tarifi ile başlamış ve Şeyh Tüsteri’nin ehl-i hâl ibret alsınlar diye bu gölge oyununu te’lif ettiğini de belirtmiştir:

*Hayme-i zillum kurup fennümde geçdüm çok hayâl
Ehl-i zill anlar hayâlüm gayrılar bilmek muhâl*

*Hazret-i Şeyh Tüsterî bu zıllı te’lif eyleyüp
İbret alsunlar diyü fânî cihânda ehl-i hâl*

*Sûretâ irşâd idüp dirgürdün ey cân çok bizi
Her kımıldı vâhidündür kesret ansız bî-mecâl*

³⁴³ Erdoğan, Aydoğan, “Manisalı İki Sufi Şair”, s. 263.

³⁴⁴ Aydın Öncü, “Karagözle İlgili Araştırmalarda Bir Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 46 (2012), s. 118.

³⁴⁵ Özer Şenödeyici, “Klasik Şiire Akseden Karagöz”, *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sy. 13 (2013), s. 115.

³⁴⁶ Süleyman Solmaz, “Klasik Türk Edebiyatı İle Halk Edebiyatının Kesişme Noktalarından Biri: Perde Gazelleri”, c. 9, sy. 43 (2016), s. 445.

*Gök direksiz hayme oldu yerde sûret gösterüp
Hayme ıssı gizlenüp gösterdi sûretde kemâl*

*İbn-i İsa Akhisârî' dir bu sûretler kamu
Kahr u lutfun mazharıdur geh celâl ü geh cemâl*

Perde Gazeli olarak yazılmış bu şiir Karagöz oyunlarında perde açılacağı zaman okunmaktadır. İlyas ibn İsa'nın bu şiiri günümüze ulaşan perde gazellerinin en eskisi olarak kabul edilmektedir. İlyas ibn İsa'nın şiirinden sonra en eski perde gazeli, Nailî'nin XVII. yüzyılın ilk yarısında yazdığı tahmin edilen şiiridir ki, buna göre İlyas ibn İsa gazelinin uzun süre sahasında tek olduğu düşünülmektedir.³⁴⁷ Ayrıca gazelin Şeyh Tüsterî'nin varlığı ve bu oyunun kurucusu olduğuna dair en eski belge olduğu yorumu yapılmıştır.³⁴⁸ İlyas ibn İsa'nın şiirine Manisa'lı Mevlevî dervişi Birrî Mehmed Dede (d. 1080/1699 ö. 1715-1716) tarafından nazîre yazılmıştır. İlyas ibn İsa'nın bu şiiri ile birlikte Birrî Mehmed Dede'nin Divan'ında mevcuttur.³⁴⁹ Birrî Dede, İlyas ibn İsa'dan 130 yıl kadar sonra doğmuş olduğu göz önüne alındığında, şiirin XVIII. yüzyılda da gündemde olduğu anlaşılmaktadır. İlk olarak Helmut Ritter tarafından perde gazelleri içinde 1943, Cevdet Kudret tarafından ise 1968 yılında yayınlanmıştır.³⁵⁰

Birrî Mehmed Efendi'nin divanında İlyas ibn İsa'ya ait bir başka şiir *Fersûd* فِرْصُود başlığı ile yer almaktadır.³⁵¹ Bu şiire modern araştırmalarda rast gelinmemiştir. Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün vezninde yazılmış olduğu düşünülen şiir aşağıya alınmıştır.

*Kahr-ı lütfün mazharıdır anladınsa cân u ten
Âb u bâdın gâlib olmuş nâr u hâkin yer kılasın*

*İkişerdir âh u hâkin dokuzdur yed(r)i nar
Ol ikişerdir seni her yerde mevzuna tab' ider*

*Zâyi' etme ömri ki kala? kuri el-fâzıla
Râz (sır) yâ şi'r-i ilâhi dimek olsun sana fen*

³⁴⁷ Özer Şenödeyici, "Karagöz Perde Gazellerine Nâilî'den Bir İlâve", *Millî Folklor*, sy. 90 (2011), s. 94.

³⁴⁸ Cevdet Kudret (ed.), *Karagöz*, 2. bs., Yapı Kredi Yayınları, 1968, s. 272.

³⁴⁹ Birrî Mehmed Dede, *Birrî Mehmed Dede Divanı*, t.y., Manisa İl Halk Kütüphanesi, No: 45 Hk 5181-3, vr. 154b, 155a.

³⁵⁰ Solmaz, "Perde Gazelleri", s. 444.

³⁵¹ Birrî Mehmed Dede, *Birrî Mehmed Dede Divanı* vr. 154a.

*Bildiğin bildim dime açma cifirden kimseye
Kader ki bilmez katında keşf u râz etmek neden*

*Bu şitânın şiddetin(d)e eyledik bi-vakt sefer
Bilmezem kastın nedir zannın nedir tarih bu zan.
958*

Yazım tarihi olabilecek ibare 958 olarak ilave edilmiştir. Şiirin yazıldığı tarih kastedilmiş olabilir. Sol haşiyede; “Hurrira fi’l-yevmi’s-sâlis aşere, min Şevvâli’l-Mükerrem li senete seb’a ve hamsîn ve miete...” ifadesi yazılmıştır. Sayfa kenarı yıpranmış olduğu için yazılar eksik kalmış olmakla birlikte, elli yedi senesine tarihlendiği görülebilmektedir. Farklı kalem ile düzeltme amaçlı olarak sonradan yazıldığı izlenimi vermektedir. Söz konusu dîvanın yazıldığı tarih ise, haşiyenin üst kısmında tarih düşürme yöntemiyle ilave edilmiştir. Ayrıca rakam ile “sene 1110” ifadesi eklenmiştir.

2.1.11. Rumûzü’l-Künûz

Rumûzü’l-Künûz isimli eser Receb 965/Nisan-Mayıs 1558’de Akhisar’ında yazılmıştır. İlk bakışta bir kehânet kitabı gibi değerlendirilmiş olsa da siyâsetnâme yönüne dikkat çekilmiştir. *Rumûzü’l-Künûz*, harflerden mânâ çıkarma yolu ile Hicret’in 965’inci yılından 3000 yılına kadar 2035 yıl içinde olacaklardan da haber veren bir eserdir.³⁵² Müellif kitabın yazılma sebebi olarak babasının vasiyetini göstermektedir. Şeyh Mecdüddin İsa, fenâdan bekâya rihlet alametleri ortaya çıkınca; Ey benim pesîrim oğul! Şüphemlilerden geç bî keder ol. Benden sonra benim yerime geç. Bir kitap te’lif edip ismini *Keşf-i Rumûzü’l-Künûz* et, diye emretmiştir.³⁵³

*Tarîkatnâme-i İbn İsa*³⁵⁴ olarak da isimlendirilmiş olan eser 12 bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm Padişahlar hakkında, 2. Vezirler, 3. Sancağa çıkmış ve çıkacak şehzâdeler, 4. Şehzâde lalaları, 5. Müftüler, 6. Kazaskerler, 7. Kadılar, 8. Beylerbeyi ve Sancakbeyleri, 9. Padişahın yakınındaki görevliler, 10. 2035 yılına kadar âlemde olacaklar, 11. Şeyhlerin durumu, 12. Tarîkatlar hakkında görüş ve nasihatler beyan edilmiştir. Kitapta idarenin değişik seviyelerindeki devlet adamlarına tavsiyeler yanında

³⁵² Saruhânî, *Rumûzü’l-Künûz*, vr. 25a; İlyas ibn İsa Saruhânî, *Rumûzü’l-Künûz*, Atatürk Kitaplığı No: MC_Yz_K0449, vr. 26b; Saruhânî, *Rumûzü’l-Künûz*, vr. 27b; Saruhânî, *Rumûzü’l-Künûz*, vr. 18b.

³⁵³ İlyas ibn İsa Saruhânî, *Rumûzü’l-Künûz* OE_Yz_0645, Atatürk Kitaplığı No: OE_Yz_0645, vr. 60a.

³⁵⁴ Saruhânî, *Rumûzü’l-Künûz*, vr. 7a.

yönetimle ilgili önerilerde bulunmaktadır. Agâh Sırrı Levend eserin, başlıklarda zikri geçen devlet görevlilerine öğütler içermesi hususuna dikkat çekerek *Rumûzü'l-Künûz*'ü siyâsetnâmeler arasında listelemiştir.³⁵⁵ Dolayısıyla kitabın nasihatnâme özelliğine vurgu yapıldığı da söylenebilir.

Kitap ayrıca İlyas ibn İsa'nın eserlerinin en tanınmışları olarak nitelendirilmiştir.³⁵⁶ Tanınırlığı, konusunun ilgi çekmesi ile alakalı olmalıdır. Kitap incelendiğinde sadece bir kehanet kitabı olarak görülmesinin âdil olmadığı farkedilecektir. Siyâsetnâme ve nasihatnâme türü eserlerde, geçmiş hükümdar ve olaylardan hareketle tavsiyelere zemin hazırlanmıştır. Bu tavsiyelerde, geleceği var sayılan idareciler ve onların yapacaklarından hareket edilmiştir. Kehanet âdeti nasihatlarla zemin oluşturmaktadır. Esasen varsayımdan hareket edilen bu yöntem Ebu Hanife'nin fıkıh metodunu hatırlatmaktadır.³⁵⁷

Eserin Osmanlı toplumunda da ilgi çektiği tahmin edilebilir. Esad Efendi Koleksiyonu'ndaki nüshanın hatimesinde müellif hattıyla yazılmış nüshadan istinsah edilmiş eserin ikinci istinsahı olduğu kaydedilmiştir. Te'lif tarihi; Recep 965, ilk nüshanın yazılış tarihi; Şevval 1032 ve söz konusu nüshanın yazılma tarihi; Cemâziyelevvel 1132. Müstensihlerin isimleri, istinsah yerleri ve yazımlarının bittiği tarih yıl, ay, gün ve vakit olarak da açık bir şekilde ifade edilmiştir ki bu pek sık raslanan bir durum değildir.³⁵⁸

Avrupa'da esere ilgi duyulduğu söylenebilir. Onların dikkatini çeken kitabın Hicrî 965 yılından 3000 yılına kadar olacak olaylar hakkında bilgi içermesidir. Kanûnî döneminde yazılmış olması ayrıca dikkatleri çekmiş görünmektedir. Aynı dönemde geleceğe dair okumaya yönelik bir literatür bilhassa Türklerden kurtuluşu müjdeleyen eserler Avrupa'da da yazılmıştır. Eser 1988 basım yılına sahip Berlin Kraliyet Elyazmaları Kütüphanesi Kataloğu'nda (*Rumûzü'l-Künûz* no. 137-167) kayıtlı görülmektedir. Eserin müellifi olarak İlyas ibn İsa yerine babasının ismi "Scheich Majd al-

³⁵⁵ Agâh Sırrı Levend, "Siyaset-nameler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, c. 10 (1963), s. 185.

³⁵⁶ Çelebioğlu, *Kanûnî Devri Türk Edebiyatı*, s. 113.

³⁵⁷ Ebu Hanife, henüz vukû bulmamış farazi meselelerin hükümlerini içtihadına konu edinmiştir. Bkz.: DİA. Ebu Hanife maddesi.

³⁵⁸ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, vr. 39a.

dîn aqhisârî” kaydedilmiştir.³⁵⁹ *Encyclopaedia of Islam*’da ise “İmparatorluklarının kıyamete kadar süreceğini haber verdiğine”³⁶⁰ vurgu yapılmaktadır.³⁶¹

Hammer, *Rumûzü’l-Künûz*’den hareketle İlyas ibn İsa için Osmanlıların Michel de Notredame’ı benzetmesi yapmaktadır. İsmi *Hazinelerin Sırrı* olarak tercüme edilen eserin 12 bölüm başlığı verilmiş ve içerik hakkında şu ifadeler kullanılmıştır; “... inançsızlar Belgrad’dan gelecek, padişah Halep’te yaşıyacak,³⁶² Hicri 3000’de Persler Rum sultanına tabii olacak vb. Türk Nostradamus’unun 6. bölümünde Sultan Süleyman dönemi yöneticilerinden pek çok isme yer verildiği, ondan sonra gelecek 11 padişahın idareleri 390 yıl sürecek diye haber verildiği, 1557 de yazılan kitaptan sonra henüz 300 yıl geçtiği ve 20. padişahın geldiği ilave edilmiştir.³⁶³ Hammer’in yazdıklarını Babinger’de kitabına taşıyarak şu ifadeleri kullanmaktadır: “Şeyh İlyas’ın bu katalistik tarihi eserinde Süleyman ile ondan sonraki zamanların olaylarına isimleri tertip eden harflerin ebced ile tekabül ettiği rakam kıymetlerine göre manalar verilmiş ve bu suretle Türk devletinin istikbaline dair kehânetler gösterilmiştir.”³⁶⁴ Zikri geçen bu iki eserin *Rumûzü’l-Künûz*’u tarih kitabı olarak konu edinmeleri dikkat çekmektedir.

2.1.12. Tabîatnâme

Hâzâ Risâle-i Tabîatnâme-i İbn İsa Rahmetullahi Aleyh olarak başlık verilmiş olan eser 957 Zilhicce/Aralık 1550’de Akhisar’da yazılmıştır. İsmi müellif tarafından *Tabîatnâme-i Muhtasar* olarak ifade edilmiştir. Babasının vefatının üzerinden 20 yıl geçtiği belirtilmektedir. Yarenlerin isteği üzerine yazıldığı ifade edilmiştir.³⁶⁵ Risâle dua kılınması dileği ile yazılmıştır.

³⁵⁹ Wilhelm Pertsch, *Die Handschriften- Verzeichnisse Der Königlichen Bibliothek Zu Berlin Verzeichniss Der Türkischen Handschriften*, Berlin: A. Ascher Co, 1889, c. 6, s. 88.

³⁶⁰ Süsseim, Schacht, “Ak Hisari”.

³⁶¹ [...foretold the continuation of their empire until the end of the World...].

³⁶² Esasen İlyas İbn İsa’nın vefat ettiği yıl (H.961/1553-1554) Sultan Süleyman Halep’te 5 ay konaklamıştır. Daha önce de 1548’de 6 ay kışı geçirmek için kalmıştır. Bkz. DİA. Süleyman I maddesi.

³⁶³ Hammer, *Osmanischen Reiches*, ss. 200-201.

³⁶⁴ Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, s. 19.

³⁶⁵ “Bu İbn İsa ki Bayrâmîlerdendir, Saruhan Akhisar’ında hangâhı vardır. Bir gün yârenlerinden ba’zısı meclise gelub didiler ki; Her kişinin tabia’tı ve kevkebi ne ile ma’lum olur, Beyan itsen mestur yer kalmayub Türkî lisan ile ‘ayân itsen dedüklerinde bu *Tabîatnâme-i Muhtasar* tahrîr olunmuştur. Bkz: Saruhânî, *Tabiatnâme*, vr. 75a, 75b.

Kitap on fasıl üzere yazılmıştır. Mukaddimede fasılların içeriğinden bahsedilmektedir. Yıldızlar ve hangi saatlerde hangi zikirler çekileceği ile başlanan risâlede, ebced harfleri tanıtılıp nasıl hesap edileceği, kişilerin isimleri ve anne isimlerinden hareketle hangi yıldız ve saatin seçileceği gibi konular işlenmektedir. İlyas ibn İsa'nın eserlerinden içeriği en rafine bir şekilde cifr türü bilgilere ayrılmış risâle bu olmalıdır. Derin tasavvufi anlamlar yüklü bir giriş yapılmış olmakla beraber devamı gizli ilimlere mahsustur. Göklerin yaratılışından ve insan tabiatına etkilerinden bahsedilmektedir. İlyas ibn İsa'ya göre Hak Teâlâ ilk olarak yedinci göğü halk edip Zühal'i oraya yerleştirdi. Müşteri'yi altıncı gök, Merih'i beş, Şems'i dört, Zühre'yi üç, Utarid'i iki ve Kamer'i birinci gökte halk etmiş, her birine bir tabiat vermiştir. Zuhhal'in tabiatı sert, kuru ve soğuktur. Âdem'e soğukluk ve kuruluk fayda eder. Müşteri yumuşak ve sıcaktır, mu'tedil olur, hayat verir. Meşgul oldukça talib ve matlub ferah tabiatlı olurlar, gam yok olur, hicranı giderir, vuslat getirir. Merih sıcak ve kurudur, demir tabiatlıdır. Şems âleme ziyâ verir. Yıldızlar onun nûru ile aydınlanır.³⁶⁶

2.1.13. Risâle-i Vefk veya Risâle-i İbn İsa

Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde *Risâle-i İbn İsa* başlığına sahip bir risâle bulunmaktadır ki durumu biraz farklıdır. Kütüphanede *Risâle-i Vefk* adı ile kayıtlı olmakla beraber bu isim risâlede bulunmamaktadır. İlyas ibn İsa'nın *Ferahnâme*'sinin bazı bölümleri ile aynıdır ve sıralama farklılığı ile birlikte büyük benzerlik bulunmaktadır. Risâleyi kâtip *Ferahnâme*'den istediği bölümleri seçerek yazmış ve sıralamaya dikkat etmemiş olması mümkündür. *Ferahnâme* konulu başlıkta verilen bilgiler ışığında düşünüldüğünde aslında bir *Ferahnâme* olduğu da söylenebilir. Risâle de İlyas ibn İsa'nın kimlik bilgilerine başlıktaki İbn İsa ifadesi dışında yer verilmemiştir.³⁶⁷

Eserin bağımsız bir risâle olup olmadığı zikr olunan sebepler nedeniyle anlaşılamamıştır. *Risâle-i Vefk* ismi ile kayıtlı eser besmele, hamdeleden oluşan klasik bir giriş, hatime veya ferağ kaydına sahip değildir. Buna rağmen müellifin eserlerinden bölümlerle örtüşmesi³⁶⁸ ve başlıkta bulunan İbn İsa ifadesi nedeniyle kendisine aidiyeti

³⁶⁶ İlyas İbn İsa Saruhânî, *Tabiatnâme-i Muhtasar*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, No: 5427, vr. 212b.

³⁶⁷ İlyas ibn İsa Saruhânî, *Risâle-i vefk*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, No: 19 Hk 561/12.

³⁶⁸ Karşılaştırma için örnek olarak bkz. *Risâle-i Vefk*, vr. 95b, 96a ile *Ferahnâme*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Carullah Efendi 1539 vr. 15b, 16a.

mümkündür. Şayet bağımsız bir risâle olarak kabul edilirse Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda *Risâle-i İbn İsa* ismi ile kayıtlı eser ile aynı olması da söz konusu olabilecektir.³⁶⁹

2.2. İLYAS İBN İSA'YA NİSBET EDİLEN ESERLER

XV. ve XVI. yüzyılı kapsayan bir araştırmada o günkü adı ile Saruhan sancağında yaşamış İlyas ibn İsa dâhil 22 divan şairi tespit edilmiştir.³⁷⁰ Söz konusu şairlerden 6'sı Akhisar doğumludur. Şair olmayan müelliflerin varlığı da dikkate alındığında sayının artacağı tahmin edilebilir. Dönemin münevverlerinin genellikle bir tarikat bağlantıları olacağı da muhtemeldir ve derviş sıfatı pek çoğu için geçerli olacaktır. Esasen İlyas ibn İsa'ya daha çok çelebi olarak hitap edildiği derviş sıfatlamasının kullanılmadığı görülmüştür. Ayrıca Menteşeoğlu İlyas Bey, Aydınoglu İsa Bey, Saruhanoğlu İlyas Bey gibi Türk yerleşimine katkısı olan beylere duyulan sevgi yanında Hızır-İlyas inancında etkisiyle olsa gerek İlyas ve İsa isimleri bölgede çok kullanılmaktadır. Bu listeye Baba İlyâs Horasânî'yi de eklemek gerekebilir. Aynı tarihlerde Manisa, Yitilmişoğlu köyünde Şeyh İsa zaviyesi bulunduğu ve başında kendisine vakıflar verilmiş Şeyh İsa evlâdından Mehmed isimli bir şeyh bulunduğu bilgisi 1570 tarihli Manisa Evkaf Defteri'nden anlaşılmaktadır ki bu çalışmada konu edilen Şeyh İsa ve ailesi değildir. Ayrıca Palamut nahiyesinde Notacı İlyas zaviyesi bulunmaktadır.³⁷¹ Daha önce bahsi geçtiği gibi, Ahmed Şemseddin Marmaravî de mutasavvıf, şair, müellif olarak babasının ismi İsa olması nedeniyle karıştırılması mümkün müelliflerdendir. Nitekim aşağıda zikri geleceği üzere günümüz araştırmacıları ona ait bir eserin İlyas ibn İsa'nın olduğunu düşünmüşlerdir. Osmanlı topraklarında mevcut üç Akhisar'dan biri Bolu ve biri de Bosna Akhisar'ıdır. Bu nedenle Akhisârî ismi de karışıklığa sebep olmaktadır. İlyâs b. İsa Nûrbahşî (ö. 869/1464) ismi ile anılan bir mutasavvıf da bulunmaktadır ki *Risâle-i Vird-i Tarikât-ı Nakşebendî* isimli eseri Yazma Eserler Kataloğu'nda görülmektedir.³⁷² Dolayısıyla soy isim kullanımının olmadığı bir dönem için isim yanında pek çok noktayı göz önüne almak gerekmektedir.

³⁶⁹ İlyâs b. isâ Sârûhânî, *Risâle-i İbn İsa*, Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms.or.oct.1930.

³⁷⁰ Sadık Erdem, "XV ve XVI. Yüzyılda Yaşamış Manisalı Divan Şairleri", *Türkbiliğ*, 2004, ss. 74-107.

³⁷¹ Erdoğan, Bıyık, *Defter-i Evkaf-ı Liva-i Saruhan*, s. 29; Gökçen, *Saruhan Zaviye ve Yatırları*, ss. 85, 86.

³⁷² Necdet Tosun, "Nurbahşiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, c. 33, ss. 248, 249.

Aşağıda konu edinilen eserlerde kimlik, tarih, mekân ve hikâye açısından İlyas ibn İsa ile örtüşmediği düşünülen noktalar tespit edilmiştir. Bu tespitler doğrultusunda kendisine ait olma ihtimali az görülen eserlerdir. Kesin bir dille yanlışlamak söz konusu olmamakla birlikte eldeki veriler bu eserlerin İlyas ibn İsa'ya ait olamayacağı kanaati oluşturmaktadır. Söz konusu eserlerin kendisine ait olduğunu ifade eden veya olmasını mümkün gören çalışmaların, tüm eserlerini kapsayan bir çalışma olmaması nedeniyle farklı sonuçlara ulaşmış olmaları tabiidir.

Bu bölümde incelenen kitaplar genellikle birden fazla araştırmada ismi geçen eserlerden oluşmaktadır. İsimleri bir şekilde İlyas ibn İsa'nın eserleri ile benzeşen eserler olabildiği gibi, bir kısmı biyografi veya bibliyografik eserlere de en azından isim olarak konu olmaları nedeni ile dikkate alınmayı gerektiren eserlerdir. Araştırmalarda ismi geçen tüm eserlerin incelenmesi konu edilmemiştir.

2.2.1. Câmi'ü'l-Esrâr li Ehlillahi'l-Mukarrabi ve'l-Ebrâr

Yukarıda Ahmed Şemseddin Marmaravî ile İlyas İbn. İsa'nın İbn İsa künyesine sahip olduğu belirtilmişti. Her iki müellif arasında ki meslek benzerliği ve doğum yerlerinin Saruhan sancağı, Akhisar kazası olması nedeniyle aynı nisbeye sahip oldukları belirtilmiştir. Zira Marmara karyesi o tarihte Akhisar kazasına bağlıdır.

Amil Çelebioğlu İlyas ibn İsa'ya ait *Etvâr-ı Seb'a* hakkında şu bilgileri aktarmaktadır; *Câmi'ü'l-Esrâr li Ehlillahi'l-Mukarrabi ve'l-Ebrâr* adlı Türkçe mesnevîsi *etvâr-ı seb'a* (yedi tavır, yedi nefis) ile ilgili tasavvufî bir eserdir. Kanûnî'nin oğlu Şehzâde Mustafa Manisa'da iken onun adına (962/1554-1555)'te te'lif olunmuştur.³⁷³ Başka çalışmalarda da buraya atıfla aynı bilgi tekrarlanmıştır.³⁷⁴

Çelebioğlu'nun bu esere adres olarak belirttiği Ali Emiri Koleksiyonu, Manzum Eserler 923 ve 924'te kayıtlı nüshalar, *Câmi'ü'l-Esrâr fi Tasavvuf* ismini taşımaktadır.³⁷⁵ İlyas ibn İsa Saruhânî ile İbn İsa Derviş Ahmed Saruhânî Marmaravî; künyelerinin İbn

³⁷³ Çelebioğlu, *Kanûnî Devri Türk Edebiyatı*, s. 92.

³⁷⁴ Akbay, *Manzum Esmâü'l-Hüsna Şerhi*, s. 5; Özbay, *İbn İsa ve Fusûl-i Aşere*, s. 34; Armutlu, *Zâtî'nin Şem ü Pervâne'si*, s. 36.

³⁷⁵ İbn İsa, Derviş Ahmed Saruhânî, *Câmi'ü'l-Esrâr*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, No: 34. Ae Manzum 923; İbn İsa, Derviş Ahmed Saruhânî, *Câmi'ü'l-Esrâr*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, No: 34 Ae Manzum 924.

İsa ve ve memleketlerinin Saruhânî olması nedeniyle karışıklık olduğu düşünülmektedir. Nitekim Millet Kütüphanesi 923 ve no.lu nüshada³⁷⁶ müellif ismi açık bir şekilde ifade edilmiştir. 924 no.lu³⁷⁷ diğer nüshada da aynı ibareler mevcuttur. İsmi bu kadar net ifade edilmiş olması bu risâleler için tartışmayı gereksiz kılmaktadır. Marmara’da doğmuş Manisa’da yaşamış bu isme sahip bir kişi olduğu açıktır. Esasen Yazma Eserler Kataloğu’nda da eserlerin müellifi, İbn İsa, Derviş Ahmed Saruhânî olarak görünmektedir. Eseri İlyas İbn İsa’nın eserleri arasında gösteren araştırmada da isim bu şekilde yazılıdır.³⁷⁸

Yukarıdaki mısraları takiben silsiledeki isimler sayılmaktadır. Bu isimler arasında şairin kendi pîri olarak Germiyânî Şeyh-i Kamil-i a’lâ meşhur Uşşâkî Veli gösterilmiştir. Silsilede sayılan diğer isimler İbrâhim Kayserî, Pîr-i Erzincânî, Tarîkat-i Halvetî’den Seyyid Yahya, Fahr-ı ‘Acemî’dir. Ahmed Şemseddin Marmaravî’nin feyz alıp sülûkünü tamamladığı kişi Uşak’ın Kabaklı köyünden Halvetî şeyhi Alaaddin Uşşâkî olarak gösterilmektedir ki bu bilgilerinde örtüştüğü görülmektedir.³⁷⁹ Ahmed Şemseddin Marmaravî’nin *Câmi’ü’l-Esrâr* isimli eseri ile içerik olarak da örtüşmektedir.³⁸⁰ Söz konusu Millet Kütüphanesi nüshalarında Sıfâtullah, mürşid-i kâmil, muhabbetullah ve na’t-ı Rasûlullah (s.a.v.) ehl-i irşad ve silsile, vücûd-ı vâcib ve’l-hakâyık ve’l-mümkinât, ruh ve nefsin beyanı, âlem-i zâhir, âlem-i berzah, vb. konuları işlenmiştir. Risâle nefsin yedi aşamasının ayrı başlıklar altında işlendiği manzum bir eserdir. İlgili maddede *Câmi’ü’l-esrâr*’ın nüshaları arasında Millet Kütüphanesindeki söz konusu nüshalar görünmemektedir.³⁸¹

Eser hakkında cevap arayan bir diğer soru hangi tarihte, kim için yazıldığıdır. Araştırmalarda mesnevi formunda yazılmış ve etvâr-ı seb‘a ile ilgili tasavvufî bir eser

³⁷⁶ “Kimdir anlar bir anı tertib ile fikr edelim.
Evvelâ biz kendimizi özürlü zikr edelim.

Saruhânî İbn İsa Derviş Ahmed ismimiz,

Marmara’da vâk’i olmuş mevlidimiz cismimiz.” İbn İsa, Derviş Ahmed Saruhânî, Câmi’ü’l-Esrâr, vr. 6b.

³⁷⁷ İbn İsa, Derviş Ahmed Saruhânî, *Câmi’ü’l-Esrâr*, vr. 6a.

³⁷⁸ Özbay, *İbn İsa ve Fusûl-i Aşere*, s. 34.

³⁷⁹ Süleyman Uludağ, “Ahmediyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, c. 2, s. 171.

³⁸⁰ Süleyman Uludağ, “Ahmed Şemseddin, Yiğitbaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, c. 2, s. 135,136.

³⁸¹ Uludağ, “A. Ş. Yiğitbaşı”, s. 135,136.

olan *Câmi'ü'l-Esrâr*'ın İlyas ibn İsa Saruhânî tarafından 1555'te yazılıp Kanunî'nin şehzâdesi Sultan Mustafa'ya sunulduğu ifade edilmiştir.³⁸² İlyas ibn İsa (öl.1560)'nin yazmış olması düşünülebilse de Şehzâde'nin vefat tarihinin 1553 olması, ithaf edilmiş olma seçeneğini dışarıda bırakmaktadır. Eserin Derviş Ahmed Saruhânî tarafından Şehzâde Mustafa'ya ithaf edilmiş olması da bir çelişki sebebidir. Zira Derviş Ahmed Saruhânî vefat ettiğiinde (ö.910/1504) Şehzâde Mustafa henüz doğmamıştır. (d.1515, Manisa. ö.1553, Konya)³⁸³ Eserde te'lif veya istinsah tarihi görülmemiştir. Şehzâde Mustafa'dan bahsedilen son bölümün, esere istinsah edilirken eklenmiş olması mümkündür. İlgili mısralar seçilerek aşağıya alınmıştır.³⁸⁴ Şiirin Akhisar'da değil Manisa'da yazılmış olması da esasen bu başlık altında savunulan tezi desteklemektedir. İlyas ibn İsa tüm eserlerini Akhisar'da kaleme almıştır. Çoğunlukla Manisa'da yaşayıp, orada vefat eden ve türbesi de orada bulunan müellif tüm isimleri ile birlikte zikredilecek olursa İbn İsa Yiğitbaşı Derviş Ahmed Şemseddin Marmaravî Akhisârî Saruhânî'dir.³⁸⁵

2.2.2. Cevâhirü'l-Müşkilat

Milli Kütüphane Yazma Eserler Kataloğu'nda 06_Hk_3287 no ile kayıtlı *Cevâhirü'l-Müşkilat* isimli risâlenin müellif adı İlyas ibn İsa'dır. Kitap kütüphane künyesi [26b-96b] varaklar arası gösterilmiştir.³⁸⁶ Üzerinde değişik numaralandırmalar bulunmaktadır. Esere dikkat çeken araştırmalar da vardır.³⁸⁷ İlk sayfalarında müellif ismi olmayan bir *Kıyâfetnâme* bulunmaktadır. Varak [100a] de başlamakta ve [111a]'de sona ermektedir. Dört sayfalık bu bölüm *Kıyâfetnâme*'nin tamamı olup olmadığı

³⁸² Armutlu, *Zâtî'nin Şem ü Pervâne'si*, s. 36.

³⁸³ Turan, "Mustafa Çelebi", s. 290.

³⁸⁴ *Şehr-i Manisa'da hatm oldu kitabın ahiri,
Hoş binâ oldu velâkin bâtını ve zâhiri*

*Bil bu şehr-i Şâh-ı Sultan Mustafa'nın tahtudur.
Cami olan taht-ı âzam atasının tahtudur.*

*Şah-ı Sultan Mustafa, Sultan Süleyman oğludur,
İbni ibni hanla bu nesl-i Osman oğludur*

Nesl-i Osman ola dest-i velâyetten dua,

Tâc-i devlet tâ ebed evlâdına ola bekâ. Bkz.: İbn İsa, Derviş Ahmed Saruhânî, *Câmi'ü'l-esrâr*, vr. 27a.

³⁸⁵ Uludağ, "A. Ş. Yiğitbaşı", s. 135.

³⁸⁶ *Cevâhirü'l-Müşkilât*, Milli Kütüphane- Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, No: 06_Hk_3287.

³⁸⁷ Özbay, *İbn İsa ve Fusûl-i Aşere*, s. 34.

anlaşılmaktadır. İlerleyen sayfalar risâle sahibinin not defteri görünümündedir. Fayda umduğu dua, vefk, havas bildiren kesitler değişik eserlerden alınmış gibidir. Bu parçalar İlyas ibn İsa'nın ihtisas alanına ait gizli ilimlerle ilgili konuları içermekle birlikte, incelendiğinde onun eserlerinin bölümleri olmadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu benzerlik nedeniyle defterin ona ait bir eser olacağı düşünülmüş olmalıdır. *Kıyâfetnâme*, dil itibarı ile İlyas ibn İsa'ya uygun görünmekle beraber bunu söylemek için elimizde veri bulunmamaktadır. Esasen defterin dijital kopyasında görülmeyen cilt kapağı gibi kısımlarında İlyas ibn İsa'ya atfen bir ifade olmadıkça eserin ona aidiyetini söylemek mümkün görünmemektedir.

2.2.3. Fasl fîmâ Yete'allaku bi Havâdisi Müteferrika fî'l-Cihâti Kable Husûli'l-Mîkât

İlyas ibn İsa'ya ait olduğu düşünülen bir eser de *Fasl fîmâ Yete'allaku bi Havâdisi Müteferrika fî'l-Cihâti Kable Husûli'l-Mîkât* ismi ile Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 4425/2 no. ile kayıtlı olan eserdir. Eserin İlyas ibn İsa'ya ait olduğuna işaret eden günümüz çalışmaları bulunmaktadır.³⁸⁸ Hatîmesinde eserin yazımı hakkında 13 Ramazan 1059/20 Eylül 1649 tarihi verilmiştir. Eserde bazı harfler rumûz olarak kullanılmakta ve o harflerin işaret ettikleri isimlerin yönetim veya kumandası altında olacağı zamanlarda âlem-i islamda olacakların haber verilmesi konu edilmektedir. Beytü'l Makdis'in kurtuluş haberinin alınması üzerine Rumi'l Kübra'ya doğru yürüyüşe geçilmesi, Benî İsrail ile yapılacak savaş, altın kilise, Rum'a varınca yapılacak savaş, büyük ganimet elde edilmesi konu edilmektedir. Sonra Şam'a dönerek mahall-i kürsüsünde, hatip fisk minberine çıkmadan Doğu Dımaşk'ta beyaz minareden Ayn'ı indirecek, yakacak. Yerine yeni minber yükseltip Mim gelerek imam olarak namaz kıldırarak, Cemaatten biat alacak, idari görevlendirme ve siyaseten gerekli tedbirler alınarak, şeriat-i nebî (s.a.v.) yani şeriat-i Muhammedî ikâme edilerek dünya devam ettiği müddetçe devam edecektir.³⁸⁹ Risâlede yecüc ve mecücün çıkışı da konu edilmiştir.³⁹⁰

³⁸⁸ Özbay, *İbn İsa ve Fusûl-i Aşere*, s. 35.

³⁸⁹ *Fasl fîmâ Yeteallaku bi Havâdis-i Müteferrika fî'l-Cihâti Kabli Husuli'l-Mîkât*, t.y., Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz A 4425/2 vr. 54b.

³⁹⁰ *Havâdis-i Müteferrika* vr. 62a.

Yazan veya istinsah eden bilgisi mukaddime veya hatimede bildirilmemiş olmakla beraber risâlenin ilk satırında kırmızı renkle “Kâle Sâhib-i Şerh-i Miftâh” ifadesi bulunmaktadır ve esasen başlık olarak değerlendirilmesi gereken satırdır. Devamında “Faslun fimâ Yeteallaku bi Havâdis-i Müteferrikatü fi’l-Cihâti Kable Husûli’l-Mikât” olarak okunabilen kısmın ise bölüm içeriğini ifade etmekte olduğu düşünülmektedir. Sâhib-i Şerh-i Miftâh olarak bahsedilen isme metin içinde bir iki kez daha atıf yapılmaktadır. Risâlenin, *eş-Şeceretü’n-Nu’mâniyye*³⁹¹ isimli eserle karşılaştırma yapıldığında yöntem ve içerik benzerliğinden dolayı farklı kişilerce yapılmış şerhlerinden biri olabileceği düşünülmektedir

Söz konusu risâle, içinde bulunduğu koleksiyonun ikinci kitabıdır. İlk kitap en azından ilk yaprağı eksik olmakla birlikte, Sadreddin Konevî’nin *el-Lema‘ en-Nuraniyye fi halli Müşkilâti Şecere en-Numâniyye* isimli eseri olduğu cilt kapağı içinde ifade edilmektedir. Risâlenin iç sayfalarında metin içinde *eş-Şeceretü’n-numaniyye fi’d-Devleti Osmaniyye* ismi kırmızı kalemle yazılmıştır. Ayrıca eserin asıl müellifi olarak Muhyiddîn-i Arabî tam isim olarak belirtilmiştir. İki risâle birlikte düşünüldüğünde, ikinci risâlenin de ilki gibi *Şecere en-Numâniyye*’den en azından bir bölümünün şerhi olduğu tahmin edilmektedir.

Metnin içinde geçen “...ve yaksidu Kostantiniyyeti’l-azîm ... fe izâ vasale Konya min arz-ı Rum³⁹² ...ilâ diyâr-i Rum³⁹³, ifadeleri risâlenin İstanbul’un fethinden önce ve Anadolu dışında bir yerde yazılmış olduğunu düşündürmektedir. Gerçi Anadolu için Rum, İstanbul için Konstantiniyye isimlendirmesi fetihten sonraki yıllarda da kullanımı görülmekle birlikte yukarıdaki ifadelerde Anadolu dışından bir yönelme anlaşılmaktadır. “...fela hacete ilâ zıkr-i hafiyete denilerek rumûzları biraz açmaya karar verilmiş, mim harfinin, bu harfle başlayan Muhammed, Musa, Mahmud, Mustafa, Mehdi gibi isimlere, sin harfinin ise Süleyman, Selim gibi isimlere işaret olduğu belirtilmiştir. İsimler verildikten sonra “kıs ‘alâ Hâzâ bakiyyeti hurûf” denilerek açıklama noktalanmıştır.³⁹⁴ Bu ifadeler ise risâlenin şerhinin Sultan Selim ve Süleyman dönemlerinde yazılmış

³⁹¹ Halîl es-Safadî, *Şerhü Şecereti’n-Numaniyye li’d-Devleti’l-Osmaniyye*, t.y., Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, No: 06 Hk 2774.

³⁹² *Havadis-i Müteferrika* vr. 54a.

³⁹³ *Havadis-i Müteferrika* vr. 54b.

³⁹⁴ *Havadis-i Müteferrika* vr. 55a.

olabileceği izlenimi vermektedir. Bu anlamda İlyas ibn İsa ile örtüşmekte ise de Sâhib-i Şerh-i Miftâh olarak şöhretinin olmaması ve Anadolu’da yaşamış olması kendisini bu risâlenin herhangi bir aşamasına yerleştirmemektedir. Ayrıca İlyas ibn İsa ile bağlantı kuracak herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

İlyas ibn İsa’nın böyle bir eseri bilinmediği için şimdilik konu dışında kalacaktır. Eser, cifr ilmi ile alakalı görüldüğü için İlyas ibn İsa’ya ait olduğu düşünülmüş olmalıdır. Gerçi kendisine kütüphane kaydında *Miftâh-ı Hisab* olarak adlandırılmış risâle nispet edilmişse de bu eserin orijinal isminin *Kavâid-i defter-i Risâle-i Dervîş Saruhânî* olduğu aşağıda konusu içinde izah olunmuştur. Burada bahsi geçen *Miftâh*’tan kasıt Sadreddin Konevî’nin *Miftâhu’l-gayb* isimli eseri olmalıdır ki şarih olarak müellifin kendisi de kastedilmiş olabilir.³⁹⁵

2.2.4. Fusûl-i Seb’a

İlyas ibn İsa’nın eserleri hakkında bilgi sağlayan tüm eserlerde *Fusûl-i Seb’a* yer almaktadır. Kendisi de bu eserine atfen ilm-i teshirden bahsettiğini zikretmektedir.³⁹⁶ Dolayısıyla ona ait bu isimde bir risâlenin mevcudiyeti kesin görünmektedir. Atatürk Kitaplığı Kataloğu’nda İlyas ibn İsa adına kayıtlı risâlede³⁹⁷ besmele üzerinde Osmanlı harfleri ile *Fusûl-i Seb’a* yazılmıştır. Risâlenin hattına benzemeyen, kurşun kalemle yazılmış bir ifadedir. İçeriğinde müellifin isimlendirmesinin de bu şekilde olduğu görülmektedir. Söz konusu risâle günümüz çalışmalarında İlyas ibn İsa’nın eserleri arasında listelenmiştir.³⁹⁸

Risâlede kimya, tıp ve belki biraz simyadan bahsedilmektedir. “Bu risâlenin nâmına Fusûl-i Seb’a kodum. Gayet ihtisâr eyledim. Mübâlağa virmedim ki her kişi görüp tumu’ edip hıfz eylemeye. Tâ ki evlâdına musahhar olup ber murâd ola. Ve bu

³⁹⁵ *Şerhu’ş-Şecereti’n-Nu’mâniyye fi’d-Devleti’l-Osmaniyye* ismi ile yapılmış bir şerh Şemseddin Konevî’ye ait görünmektedir. Kendisi *Şerhu Telhîsi’l-Miftâh*’ın şârihi olarak tarife uymaktadır. Risâlenin içinde Şemseddin Hanefîyyu olarak açık olmamakla beraber isim de geçmekte fakat şârihin Selim ve Süleyman’ı görmüş bir kişi olması gereği bu ihtimali azaltmaktadır.

³⁹⁶ Saruhânî, *Tabiatnâme*, vr. 93b; Saruhânî, *Tabiatnâme*, vr. 87a; Saruhânî, *Kavâ’id-i Teshîrât*, OE_YYZ_0645, vr. 115a.

³⁹⁷ *Fusûl-i Seb’a*.

³⁹⁸ Özbay, *İbn İsa ve Fusûl-i Aşere*, s. 24.

kitab dört rükün ve ye”di bab üzerine beyan eyledim.”³⁹⁹ Bu açıklamayı takiben mukaddime kısmında rükün ve bölümlerin içeriği anlatılırken, dört rükün ve yedi değil sekiz bab zikredilmiştir.

Fusûl-i Seb’a’nın müellifi 37 yıl İdris Nebi ilmine sahip olmak için vatanından uzakta yaşamış bir kişidir. Mağrip’den Hindistan’a kadar seyahat edip buralarda ilmi üstadından aldığını, vatan hasreti ve akrabalarının firâkinin galebe gelmesi ile geri döndüğünü belirtmektedir. Zamanla bir hastalığa tutulur, evrâkının kaybolması ve öğrendiklerini unutma korkusu içine düşer. Şayet öğrendiklerini yazarsa bu kez de, “sahip olduğu ilim nâ-ehil kişiler eline düşer endişesi içindeyken vâkıada emir alıp yazmaya karar” verir. Yine de ehil olmayanlar kolay ezberlemesin diye bazı bilgileri rumûzla ifade edeceğini ilave ederek yazmaya karar vermiştir.

Kitapta bazı macun karışımlarının nasıl hazırlanacağı, hastalıkların nasıl tedavi edileceği anlatılmaktadır. Müellifin ismi, eserin hangi tarihte ve nerede yazıldığı belli değildir. Kitapta ferağ ve istinsah kayıtları da yoktur. Bu kadar gizlemeye özenilen bir kitap olduğundan hareketle istinsah edilmiş bir eser değil, müellif hattı olması da mümkündür. Kitap müellif hattı ise bu yüzden kimlik bilgilerine ihtiyaç duyulmamış olması düşünülebilir. Eserde bazen harfler yerine remizler kullanılmıştır. Dil olarak İlyas ibn İsa ile örtüşmektedir. Ona yakın bir dönem de yazılmış olması mümkündür. Gezdiği yerler sözkonusu olmasa onun olması mümkün görülebilecektir.⁴⁰⁰

İlyas ibn İsa eserlerinden bahisle *Fusûl-i Seb’a*’yı şöyle tanıtmaktadır: “*Fusûl-i Seba’sı vardır. Ânu gören tamam ilm-i sâhuru bilir*”.⁴⁰¹ Bu ifade ye göre İbn İsa’nın *Fusûl-i Seb’a*’sının kimya veya tıp hakkında olmadığı açıktır. Ayrıca İlyas ibn İsa memleketinden hiç ayrılmamıştır. Çıktığı seyahatlerde gizli ilimler tahsil eden babası Şeyh İsa Mecdüddin’dir. Fakat kendisinin yazdığı bir kitap bilinmemektedir. Ayrıca Şeyh

³⁹⁹ *Fusûl-i Seb’a* vr. 3a.

⁴⁰⁰ “... tamam oldukça bir dirhem on dirhem kamere tarh idesun. Hâlis şems olur bi iznillahi Teâlâ. Ameli Abdulcebbar Hemedani...” Konu şifreli remizlerle devam etmektedir. Bkz: *Fusûl-i Seb’a*, Atatürk Kitaplığı, No: MC_Yz_K0462 vr. 35a.

⁴⁰¹ İlyas ibn İsa Saruhani, *Tabia’t Nâme-i Muhtasar*, Atatürk Kitaplığı, No: AESRY572 vr. 93b; İlyas ibn İsa Saruhani, *Tabiatname-i İbn İsa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No: 6945, vr. 87a; İlyas ibn İsa Saruhani, *Kavâ’id-i Teshîrât*, Atatürk Kitaplığı No: OE_Yz_0645, vr. 115a.

İsa seyahatlerinde ailesinden kırk yıl ayrı kalmamıştır. Dolayısı ile risâlenin İlyas ibn İsa'ya ait olma ihtimali zayıf görülmektedir.

2.2.5. Miftâhu'l-Hisâb

İslam Ansiklopedisi İbn İsa maddesi ve orayı kaynak gösteren bazı çalışmalarda şüpheli notu ile Millî Kütüphane, 4077/2 numarada kayıtlı *Miftahu'l-Hisap* isimli risâlenin İlyas ibn İsa'ya ait olabileceği ifade edilmektedir.⁴⁰² İslam Ansiklopedisi “Hesap” maddesinde ise eser, “*İlyâs b. İsâ el-Akhisârî Miftâhu'l-hisâb* (Millî Kütüphane, nr. 4077/2)” şeklinde şüphe kaydı olmaksızın, XVI. yüzyılda yazılmış *hisap* isimli eserler arasında İlyas İbni İsa'ya ait gösterilmiştir. Yazma Eserler Kataloğu'nda eser İlyas ibn İsa adına kayıtlıdır. Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi, İslam Ansiklopedisi İbn İsa maddesi ve günümüz araştırmaları da aynı bilgiyi şüphe kaydı olmaksızın kullanmışlardır.⁴⁰³

Kitabın ilk sayfası sağ derkenar haşiyede farklı bir kalem ve yazı ve Osmanlı harfleri ile sonradan ilave edilmiş görünümlü ilave not vardır: “İbn İsa Saruhânî. Vefatı 967”. Risâle başlığının üst kısmına da “*Miftâhu'l-hisâb*” ibaresi eklenmiştir. Mürekkep ve yazı farklılığı bu notların sonradan yazıldığı izlenimini vermektedir. Risâlenin kendi orijinal ismi ise başlıkta “*Kavâid-i Defter-i Risâle-i Derviş Saruhânî*” olarak altın tozu ile yazılmıştır.⁴⁰⁴

Risâle, divânî hat ile yazılmıştır. İlk sayfalarında bazı listeler ve hesaplamalar yapılmış, rakamlar yazılmış olduğu görülmektedir. “Fî Eyyâmî'l Hasat”⁴⁰⁵ ara başlığı vardır. Fasl-ı Sani başlığı altında “ikinci fasıl budur ki” diye başlanmış ve rakamın Türkçe ifadesi de yazılmıştır. İlk cümle: “... ve hadler ve bahalar ve... ve cemaatler ve melbusâtlar ve me'kulâtlar ve mürebbâtlar ve teslimâtlar ve zimmetler beyanındadır ki

⁴⁰² Yılmaz, “Esmâ-i Hüsnâ Şârihi”, s. 26; Muhammed Süveysi, “Hesap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, c. 17, ss. 268-271; Akhisari, *Şeyh Mevdüddin Bayramî*, s. 34; Özgül, *Rumûzü'l-Künûz*, s. 24; Özbay, *İbn İsâ ve Fusûl-i Aşere*, s. 32.

⁴⁰³ Ekmeleddin İhsanoğlu v.d., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: İslam Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi IRCICA, 1997, c. 1, s. 325; Kurnaz, Tatcı, “İlyas İbn İsa'nın Şiirleri”, s. 92; Süveysi, “Hesap”, ss. 268, 271; Akbay, *Manzum Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi*, s. 4; Özgül, *Rumûzü'l-Künûz*, s. 24; Özbay, *İbn İsâ ve Fusûl-i Aşere*, ss. 24, 163.

⁴⁰⁴ *Miftâhu'l-hisâb*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz A 4077/2, vr. 41b.

⁴⁰⁵ *Miftâhu'l-hisâb* vr. 42a.

zıkr olunur ve terfi‘ kılınur...” şeklinde devam etmektedir. Kırmızı mürekkep ile yazılan “suver-i defter kavaidlerinin gereklulerini beyan eder” cümlesini devam eden satır, siyah renkle; Kalemlle yazınca defter yazmağa neler gerektir kim kâğıdı defter aletince kesub tamam mühürledikten sonra çar kenarları kesilenden ortasından yukarı iki şakk eyleye. ... ve kitâbete sağından başlaya” şeklinde devam etmektedir.⁴⁰⁶ İçerikte bulunan ifadeler, defter tutma işlemine defteri hazırlamaktan başlayarak, büyük ve küçük ebced hesabını tarif ve anlatmaya yönelik anlatımlar gibi durmaktadır.⁴⁰⁷

Yukarıda verilen örnek ifadelerden hareketle bu risâlenin ticaret erbabına veya devletin kayıt sistemine ait defter ve/veya hesapların nasıl tutulması gerektiği ile ilgili, eğitim amaçlı olarak yazılmış bir risâle gibi görünmektedir. Defter tutma disiplininin konu edildiği ifadeler resmî görevde bulunmuş, -Defterhâne emîni gibi- siyakat yazısını kullanabilen birisi tarafından hazırlanmış olma ihtimalini de hatıra getirmektedir. Saruhânî diye okunabilen kısım sarbanî şeklinde okunabilirse Osmanlı Devletinin deve kervanlarını idare eden birisi de olabilir. Kâğıdın nasıl mühürlenip hazırlanması gerektiğinden başlayarak nasıl kesilip defter haline getirileceği, kenar çizgilerinin nasıl çizilmesi gerektiği ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. İçeriğinde elbiseler, yiyecek ve tatlılar, teslimat ve zimmetlerin, cemaatlerin nasıl kayıt edileceği izah edilmektedir. Kayıt işlemlerinden sonra hesaplamalara geçilmektedir. Dört işlem gibi matematik hesaplarının, büyük ve küçük ebced hesabının nasıl yapılabileceği de ayrıntıları ile izah edilmiştir. Hint rakamları ve siyakat kullanımından da bahsedilmektedir.

Catalogue of the Turkish manuscripts in the British Museum’da yapılan taramada *Index of Subjects*, Arithmetic bölümünde Miftah ul-Hisâb, by Bihisht Sarukhani, 252 b. şeklinde bir kayıt mevcuttur. *Index of Persons’ Names*’de ise aynı numarada kayıtlı eser için iki farklı kayıt aynı numaraya işaret etmektedir: Sarukhani (Dervish), Miftah ul-Hisâb (953) 252 b. ve Bihisht Sarukhani. Miftah ul-Hisab (973) 252 b. Kitap ismi bir kez

⁴⁰⁶ *Miftâhu’l-hisâb* vr. 47a.

⁴⁰⁷ Kırmızı mürekkeple yazılı bir “Hesab-ı kebir beyan eder ki ebced hesabıdır” yazısını devam eden sayfanın son iki satırı yine kırmızı mürekkeple, “...Ve kıs a’lâ hâzâ sūrati siyakat ahiye erkâmu hindî dokuz ...” siyah mürekkeple yazılmış ve birtakım rakamlardan sonra gelen bölüm “(...işbu hevâsıb üzere kıyas olunub hisâb oluna diğêr hisab-ı ebcedi bildurur ki sağîri ...)” Bkz.: *Miftâhu’l-hisâb* vr. 44b, 45a.

geçtiği halde aynı numarada iki farklı kişi gibi görünen müellif ismi aslında tek kişiyi işaret etmekte olmalıdır.

Sonuç olarak yukarıda ki anlatımlardan hareketle devletin kayıt sistemi ile ilgili, öğretim eksenli bir risâle izlenimi vermektedir. Risâlede elbise, giyecek, tatlı, teslimat ve zimmetlerin yanısıra cemaatlerin de zikri geçtiğinden hareketle vergilerin kaydedildiği cizye veya tahrir defterlerinden avâriz defterlerine, gümrük veya ayniyat defterlerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsayan devletin kayıt sistemine dâhil pek çok defter cinsinin kastedilmiş olması mümkündür.

Bu delillerden hareketle ticaret, kervan vb. işler yapmamış veya devlet vazifesi almamış olan İlyas b. İsa Saruhânî ile yukarıda anlaşılmaya çalışılan müellif profili örtüşmemektedir. Kitabın başlığındaki Saruhânî ismi ile İlyas ibn İsa dışında bir Saruhânî kastedilmiş olmalıdır. İlyas ibn İsa olması durumunda çokça insanın yaşadığı büyük bir tekke, hangâh ve vakıf arazileri idare eden bir kişi ile karşı karşıya bulunmak söz konusu olmalıdır. Mevcut bilgiler bunun söylenebilmesi için yeterli değildir.

2.2.6. Risâle-i Mukantarât

İlyas ibn İsa'nın yazmış olduğu düşünülen bir eser de *Rubu' Mukantarât* isimli risâledir. İslam Ansiklopedisi İbn İsa maddesi bu bilgi için Osmanlı Astronomi Literatürü'nü kaynak göstermiştir. Osmanlı Astronomi Literatürü ise kaynak göstermemiş “Sâhib-i Risâle Yalânî Mustafa Paşa kölelerinden Selim Ağa. Sene 1258” ibâresi bulunduğu belirtilmiştir.⁴⁰⁸ Söz konusu risâlenin ilk sayfasında kırmızı mürekkeble öylesine yazılmış bu notta 1258 tarihi miladî 1842/1843'e tekabül eden tarih, Selim Ağa'nın vefatından⁴⁰⁹ sonraki bir tarihe işaret etmektedir.⁴¹⁰ Aynı sayfada daha belirgin olarak, siyah mürekkeple “vakafe hâze'l-kitab...el-Hac Muhammed Efendi ... bin İbrahim ğafferallahu lehu” ifadesi de bulunmaktadır.⁴¹¹ Yazının bir kısmı kitap

⁴⁰⁸ İhsanoğlu v.dğr., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, c. 1, s. 137.

⁴⁰⁹ İsmail E. Erünsal, “Hacı Selim Ağa Kütüphanesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, c. 14, s. 498.

⁴¹⁰ Kendisi devlette çeşitli görevlerde bulunduktan sonra mezar taşındaki kitabeye göre 15 Şaban 1203 (11 Mayıs 1789)'te vefât etmiştir. Bir sıbyan mektebi ve kütüphane yaptırmış, sahip olduğu kitapları buraya bağışlamıştır. Başka kütüphanelerin de ilavesi ile günümüzde Türkiye Yazma Eserler Kurumu'na bağlı olarak Üsküdar'da hizmet vermektedir. Mektep ise yıktırılmıştır.

⁴¹¹ *Mukantarât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi, No: 1698-1, vr. 1a.

kapağının ortasında kapanmış olduğundan okunamamıştır. Yine de İbrahim oğlu veya torunu Hacı Muhammed Efendi tarafından vakfedildiği anlaşılmaktadır. Kitap kütüphaneye vakfedilmiş, Selim Ağa'nın vefatından sonra gittiği adreste kendi ismine kayıt düşmüş olabilir. Varsayımlar gerçek olsa dahi kitabın müellifi, yazım tarihi veya kaynağı hakkında malumat vermemektedir.

Eserde müellif / müstensih ismi veya te'lif / istinsah tarihi bulunmamaktadır. Kitap içeriğinde de herhangi bir isme atıf yapılmamıştır. Atıf Efendi Koleksiyonu 1 numarada kayıtlı bulunan bu risâle incelendiğinde sade bir Türkçe ile yazılmış olduğu görülmektedir. Sadelik açısından İlyas ibn İsa'nın dili ile uyumlu görünmektedir. İlyas ibn İsa'nın havas, vefk, cifr gibi uygulamalar için yıldızları ve onların eşref saatlerini bilmek amacıyla burçları takip etmesi nedeniyle ilm-i ahkâm-ı nücûm yani astroloji ile ilgili olduğu düşünülebilir.⁴¹²

Atatürk Kitaplığında mukantarât ve rubu' dairesi hakkında yazılmış 13 kadar risâle ve Atıf Efendi koleksiyonunda ki her iki risâle tarandığında konunun farklı açılardan sistematize edilmiş oldukları görülmektedir. Öğrenme kolaylığı için yazılmış gibi görünen rubu' tahtası kullanım kılavuzu görünümündeki risâleler iki konuyu ele almışlardır. 1- *Risâle-i Mukantarât*; Rubu' tahtası üzerinde ölçüm ve hesaplamaların nasıl yapılacağı konusu ele alınmaktadır. 2- *Risâle-i Rubu' Müceyyeb* veya *Risâle-i li'l-Ceyb*; Rubu' tahtasının alet ve materyal tanıtımı, matematik ve astronomi özellikleri anlatılmaktadır. Bu eserler başka isimler altında da yazılmışlardır. Bizim bu başlıkta mukayese için kullanacağımız Muvakkit Mustafa'ya ait mukantarât risâlesinin adı

⁴¹² İslam kültüründe astronomi ile astroloji erken dönemlerde birbirinden ayrılmıştır. Farabî yıldızların hareketlerinden olmuş, olacak hadiseler hakkında yorum yapılmasını İlm-i ahkâm-ı nücûm, gök cisimlerinin hareketlerinin matematiksel hesaplarla tespitini ise İlm-i nücûm-i ta'limî diye ayırmıştır. "İlm-i ahkâm-ı nücûmun matematiksel ilimlerden astronomiyle farkı, yıldızların konum ve hareketlerinin bir işaret sistemi oluşturduğuna ve bu sistem sayesinde gelecek, şimdiki durum ve geçmişe dair bilgi elde etmenin mümkün olduğuna inanılmasıdır; bu anlamda astroloji astronominin metafiziğidir.

Namaz, oruç hac gibi ibadetlerin vakit tayini, kible yönü tespiti gibi ihtiyaçlar, müslümanların erken dönemde astronomiye yönelmelerini gerektirmiştir. Batlamyus'tan ilham alınarak yapılan dev usturlablar XI, XII. yüzyıldan itibaren yerini küçük ve taşınır olanlara bırakmıştır. Mısırlı adı bilinmeyen bir âlim tarafından yapılan bu pratik usturlabın yerini yine Mısırlı bir âlim olan Muhammed b. Ahmed el-Mızzî'nin yaptığı ve daha pratik olan rubu' tahtası almıştır. Sayılan bu ihtiyaçlar, rubu' tahtası kullanımı hakkında risâleler yazılmasını gerekli kılmıştır. Mukantarât risâleleri yazımının XV ve XVI. yüzyılda yaygınlaştığı görülmektedir. Osmanlı Devletinin astronomide önemli iki ismi Mustafa b. Ali el-Muvakkit (ö. 979/1571) ve Takıyüddin er-Râsîd (ö.993/1583) bu dönemde yaşamışlardır. Daha fazla bilgi için bkz. İslam Ans. İlm-i Ahkâm-ı Nücûm ve Rubu' Tahtası.

*Kifâyetü'l-Vakt*⁴¹³ olarak ifade edilmiştir.⁴¹⁴ Trigonometrik ve astronomik hesaplamaların yapılabildiği bu aletler üzerinde bazı matematik hesaplar da pratik şekilde ölçülebilmektedir.

Söz konusu risâlelerde konular bir mukaddime ve on ilâ otuz beş arası değişen sayılarda bâblar şeklinde tasnif edilmişlerdir. Halet Efendi Koleksiyonunda bulunan *Rubu' Mukantarât* isimli eser on beş babdan müteşekkildir.⁴¹⁵

Sıralamada farklılıklar olsa da diğer eserlerin konu başlıkları ve içeriklerinin benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Örnek olarak Mustafa b. Ali el-Muvakkıt'a ait *Kifâyetü'l-Vakt* isimli risâle gösterilebilir.⁴¹⁶

İki risâle arasında ki benzerlikler, Atatürk Kitaplığındaki *Tercüme-i Gedusî li'l-Mukantarât*⁴¹⁷ isimli eserle karşılaştırıldığında da farkedilmektedir. Bu eserin yaprak kenarı haşiyesinde eserin aslı olduğu düşünülen metnin Arapça'sı, sayfa içinde ise Türkçe'si bulunmaktadır. Dikkat çeken bir husus da mukantarât ve ceyb risâleleri genellikle aynı koleksiyon içinde peşpeşe bulunmalarıdır. Mukantarât risâlesi rubu' tahtasının nasıl kullanılacağını anlatırken ceyb risâleleri aletin aksamını isim ve materyal olarak tanıtmaktadır. Gediz'li Muvakkıt Süleyman Murad Efendi'nin eseri de iki risâle

⁴¹³ Kitabın tam adı *Kifâyet el-vakt bi ma'rifet el-dâir ve fazlihi ve el-semt 935/1529 tarihinde te'lif edilen, Risâle-i Mukantarât* olarak bilinen risâlenin günümüzde yüz yirmiye yakın nüshası bulunmaktadır.

⁴¹⁴ Mustafa b. Ali el-Muvakkıt, *Kifâyetü'l-Vakt*, Atatürk Kitaplığı No: MC_Yz_K0159/4, vr. 26b.

⁴¹⁵ Bazı konu başlıkları ise şöyledir:

Bab-1 Evvel: Ahz-1 irtifâ' ma'rifeti beyanındadır. İrtifâ' deyu şemsin ufuktan bu'dudur.

Bab-1 Sâni: Takrîb ve ta'lîm ile derece-i şemsin ma'rifeti beyanındadır.

Bâb-1 Sâlis: Şemsin meylî ki ana meyl-i evvel dirler. Ve ğayet meyl-i şemsin medâr-1 i'tidalden bu'dudur. Ğayet irtifâ' deyu Şems'in daire-i nısıf-n-nehâr üzerine olduğu irtifâ'dır.

Bâb-1 Râbi': İrtifâ'-1 ellezi lâ semte lehû ki Şems'in daire-i evvel semût üzerinde iken irtifâ'dır. (...) Fazl-1 daire-i doksandır. Bunların ma'rifeti beyanındadır.

Bâb-1 Hâmis: Nısf-1 kavs-i nehâr ki mâ beyne's-ş-şurûk-i ve'z-zevâli ve mâ beyne'z-zevâl ve'l-gurûbdur.

Bâb-1 Sâni aşera: Semt-i kible ve cihât-1 erbea'nın istihracı beyanındadır.

⁴¹⁶ Bkz.: el-Muvakkıt, *Kifâyetü'l-Vakt*, vr. 26b. "Mustafa b. Ali el-Muvakkıt bi'l-Câmi-i Hâkânî es-Selimî eydür: Diledim ki Mukantarât dinmekle müteâ'rif olan alet ki rubu' dâiredir. Ana tâlib ve râgıb olanlar için Türkçe bir muhtasar risâle cem' eyledum."

"Bir mukaddime ve on iki bâb üzere tertîb eyledüm, bu risâleye *Kifâyetü'l-Vakt* tesmiye eyledum. Mukaddime işbu rubu' dâirenin resimlerinin adları beyanındadır.

Bab-1 Sâni; Fî ma'rifeti Ahz-1 irtifâ'.

Bab-1 Sâlis; Fî ma'rifeti va'd'u'l-merîa'lâ derecetiş'Şemsî.

Bab-1 Erbea'; Fî ma'rifeti meylî's-ş-şemsi ve ğayeti'l-irtifâ'1 ve cihet-i külli minhâ.

Bâb-1 Hâdi aşera; Fî ma'rifeti semti'l-kible. On ikinci bâb başlığı: Fî ma'rifeti ihrâcî'l-çihât-1-erbea ve nasb-1-kible."

⁴¹⁷ Süleyman Murad b. Ömer b. Ahmed Said el-Gedusî (çev.), *Tercüme-i Gedusî li'l-Mukantarât*, İstanbul, t.y., s. 2.

halinde yazılmıştır. *Tercüme-i Gedusî li'l-Mukantarât ve Tercüme-i Gedusî li'l-Ceyb*.⁴¹⁸ Halet Efendi Koleksiyonu'ndaki iki risâle de aynı özelliktedirler.

Tüm bunlardan hareketle söz konusu eserler aynı kalemden çıkmamış olsalar dahi aynı eserin tercüme veya Türkçe şerhi olabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla mevcut verilerden hareketle Halet Efendi Koleksiyonu'nda ki eserin müellifi hakkında fikir yürütmek mümkün görünmemektedir.

2.2.7. Nûriye ve'n-Nâriye

Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 9279 no ile kayıtlı bulunan *Nûriye ve'n-Nâriye* isimli eserin müellifi İlyâs b. İsa Akhisârî (öl. 967/1560) olarak kayıtlıdır. Kitabın en azından ilk yaprağı kopmuş görünmektedir. Dolayısıyla giriş bölümü eksiktir. Hafîmede ferağ kaydı da bulunmamaktadır. Bu nedenle kitabın kim tarafından, nerede ve ne zaman yazıldığı bilinmemektedir.

Kitabın içeriğine bakıldığında; hamdele ve salvele bölümünde hakikat-i Muhammediye'ye ve vahdet-i vücûda işaret eden ifadelerin yer aldığı görülmektedir ki bunlar İlyas ibn İsa'nın düşünce dünyasında karşılığı olan kavramlardır.⁴¹⁹

Kitaba ilmin kadın erkek her Müslüman'a farz oluşu açıklanarak başlanmış ve öğrenilmesi gereken ilk ilmin, Allah Teâlâ'nın esmâ ve sıfatını talim olduğu, keyfiyet bilinmeden kulluk olamayacağı, dolayısıyla önce akaid ilmi ve daha sonra ahlak ilminin öğrenilmesi gereği ifade edilmiştir. Muamelat ilminden de ihtiyacı kadar öğrenilmelidir. Ulûm-i şer'î beşe ayrılmıştır: İlm-i Kelâm, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh. Kitabın

⁴¹⁸ Süleyman Murad b. Ömer b. Ahmed Said el-Gedusî, *Tercüme-i Gedusî li'l-Ceyb*, İstanbul, t.y., s. 20.

⁴¹⁹ “Hakikat-i Muhammedi'ye cemî' kâ'inâtın mebne-i aleyhi olduğundan Cenâb-ı Hakka vuslat ve ru'yet-i âyine olduğundan sâlik ola(n) bu hakîkate vâsıl olub da ol âyineden âlem-i kudsâ tayerân ve seyerân temâşa etse gerekdir. Ey tâlib esrâr-ı hakikate külli vücudun şehrinde gör var fikreyle ki Hakk'ın sıfatından sende ne var. Meselâ (Halîm ve Rahîm ve Gaffâr ve Settâr) ve emsâli ne kadar sıfât-ı müştereke varsa cümlesi senin vücûd şehrinde vardır. Cümle avâlim sendedir. Sen bu avâlimden bir numunesin. Ahsen-i takvim budur. Hakikatde (evvel) senin surette, (âhir) senin ten ile, (zâhir) can ile, (bâtın'ın) ten taallukâtını terk ider isen cânâna vusul bulursun.” Küçük paragraf işaretleri orijinal metine aittir. Bkz.: *Nûriye ve'n-Nâriye*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu No: 06 Mil Yz A 9279, 9279 vr. 1b, 2a.

son bölümünde ise; dünyanın ehl-i ahirete, ahiretin ise ehl-i dünyaya haramlığı konusu işlenmiştir.⁴²⁰ Eser tasavvufî tefsir görünümündedir.

Eser *Muhteşem Yüzyılda Akhisarlı Şeyh İsa* panelinde Süleyman Akkuş tarafından bir bildiri ile tanıtılmıştır. İlyas ibn İsa'ya ait bazı eserlerin kayıtlarının henüz bulunmadığı, son olarak *Nûriye ve 'n-Nârîye* isimli eserinin bulunduğu işaret edilmiştir. 101 bölüm içeren kitabın Nûriye ve Nârîye olarak iki ana bölümden oluştuğu, Nûriye kısmında 66 bölümde güzellikler ve iyiliklerden bahsedildiği, Nârîye kısmındaki 34 bölümde ise kötülüklerin anlatıldığı ifade edilmiştir.⁴²¹ Panel bildirileri yayınlanmamıştır. Söz konusu eserin İlyas ibn İsa'nın kaynaklarda ismi geçen II. Selim'e ithaf ettiği *Nûriyye* isimli eseri olduğu da belirtilmiştir.⁴²²

Eserin yazımında müellifin faydalandığı kaynaklar arasında Hz. Ali ve onun *Dîvan*'ı, Talib el-Mekkî'in *Ku'tü'l-kulûb*'ü, Abdulkadir Geylânî'nin *Mektûbat*'ı İmam Gazalî'nin *İhyâü Ulûmi'd-dîn* ve pek çok eseri, yine aynı şekilde Muhyiddin Arabî'nin *Futuhâtü'l-Mekkiyye* dâhil olmak üzere dört ayrı eserinden oluşan kaynak isimleri listelenmiştir. Müellifin kaynakları arasında dikkat çeken şu isimler de bulunmaktadır: *Mektûbât*, *Keyfiyyet-i Sülûk* ile İmam-ı Rabbânî (ö. 1034/1624), *Minhâcü'l-fukarâ*, *Hükmü'l-Münderice* ile İsmâil Rusûhî Ankaravî (ö. 1041/1631) *Silsile-i Celvetiyye*, *Usûli'l-aşere* ile İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725).⁴²³ Zikri geçen bu müellifler İlyas ibn İsa'dan sonra yaşamışlardır. Dolayısıyla kendisine kaynak olmaları mümkün görünmemektedir. Bu nedenlerle *Nûriye ve 'n-Nârîye* isimli eserin İlyas ibn İsa'ya ait olduğu düşünülmemektedir. Eserde müellifin kendinden bahsettiği “bu bende-i nâciz, fakîr, kitmîr, a'lâ turâbi şîrevî / sîrevî” ifadesinde geçen son kelimenin nisbe olma ihtimali düşünülmektedir.⁴²⁴ Fakat buradan bir isme ulaşılamamıştır. Bir diğer ihtimal ise eseri yazan kişi bunu Hüsâmeddin Dağistânî'den dinleyerek yazmış olmasıdır. Kâtip aynı zaman da Hüsâmeddin Dağistânî mürididir.⁴²⁵

⁴²⁰ *Nûriye ve 'n-Nârîye* vr. 4b, 5a.

⁴²¹ <http://www.akhisarhaberleri.com/muhtesem-yuzyilda-akhisarli-seyh-isa-h475.html>.

⁴²² Özbay, *İbn İsa ve Fusûl-i Aşere*, s. 27.

⁴²³ *Nûriye ve 'n-Nârîye* vr. 4a.

⁴²⁴ *Nûriye ve 'n-Nârîye* vr. 3b.

⁴²⁵ *Nûriye ve 'n-Nârîye* vr. 1a, 4a.

Nûriye ve'n-Nârîye isimli eserin müellifinin Nakşibendî tarikatına müntesip ve mürşidinin de Hacı Ahmed Hüsâmeddin el-Hüseynî Dağistânî⁴²⁶ olduğu anlaşılmaktadır. Bu isimde bir mutasavvıf ve tefsir âliminin (1848-1925)⁴²⁷ yılları arasında yaşadığı bilinmektedir. Aynı ismi taşıyan ve daha eski yıllarda yaşamış birisi olabileceği de düşünülebilir. Fakat her halükarda İlyas ibn İsa'nın Nakşibendî tarikatı ile ilgisi bilinmemektedir. Tarih olarak da uyuşmamaktadır.

2.2.8. et-Ta'likâtü 'Alâ Şerh-i Âdâbi'l-Bahs

Eserin ismi Bağdatlı İsmail tarafından açık bir şekilde *Talikat-ı 'alâ Şerh-i Âdabi'l-Bahsi'l-Mes'ûdî Şirvânî* olarak İlyas ibn İsa'ya ait eserler arasında gösterilmiştir.⁴²⁸ Hediye-tü'l-Ârifin dışındaki kaynaklarda bu esere tesadüf edilmemiştir. Günümüz çalışmaları da esere dikkat çekmektedir.⁴²⁹ Kütüphanelerde pek çok nüshası bulunan eserin müellifi, İbn Şüca, Lutfullah b. Şücaüddin İlyâs b. İsa es-Sarûhânî el-Akhisârî, olarak kaydedilmektedir. Yazma Eserler Kütüphanesi Kataloğu'nda kayıtlı pek çok nüsha İlyas ibn İsa'yı işaret eder görünmektedir.⁴³⁰

İlyas b. İsa'nın bu esere bir hâşiye yazmış olması söz konusu olabilir. Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi'nde İbn Şüca, Lutfullah b. Şücaüddin İlyâs b. İsa es-Sarûhânî el-Akhisârî, adına kayıtlı eserin girişinde müellifin kimliği hakkında net ifadeler bulunmaktadır.⁴³¹ Bu ifadelerden hareketle söz konusu risâle hakkında şöyle bir yorum mümkün olabilir: Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî'nin *Risâle fi Âdabi'l-Bahs* isimli eserine Kemâleddin Mes'ud b. Hüseyin eş-Şirvânî er-Rûmî (ö. 905/1499) tarafından *el-Mes'ûdî* adıyla bir şerh kaleme alınmıştır. Bu

⁴²⁶ *Nûriye ve'n-Nârîye* vr. 1a, 4a.

⁴²⁷ Turan Alptekin, "Ahmed Hüsâmeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, c. 2, ss. 90-92.

⁴²⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyet el-Ârifin*, c. 1, s. 226.

⁴²⁹ Yılmaz, "Esmâ-i Hüsnâ Şârihi", s. 26; Özgül, *Rumûzü'l-Künûz*, s. 23; Akhisari, *On Fasılda İnsan Olmak*, s. 44; Özbay, *İbn İsa ve Fusûl-i Aşere*, s. 34.

⁴³⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesinde ve Türkiye Yazma Eserler Kütüphanesi'ne bağlı farklı kütüphanelerde (örneğin; Konya ve Balıkesir) bulunmaktadır.

⁴³¹ "...Abdu'l-müftekîr ilâ'llahi Lutf-Allah bin Mevlana Şuca ed-din veccehe Allahu kalbehu nahve mâ yerdâhu ve yessirli bi'l-hayri mâ temennâhu yekraua'lâ şerhi'l-fâdil Mesû'd er-Rûmî ahsene Allahu hâlehu ... ve mea'l hâşiyete mensûbetun ilâ el-Mevlâ el-İmâdnahve'l-şerhi ve'l havâşi ve keşfi r'âbiha ... ve kane haze'l-kavlu hamden bi i'tibâri delâletia'lâ sıfât-i kemâliyyeti ve izhârihi ileyha kane ityân-i lafzi..." Bkz.: Lutfullah b. Şücaüddin İlyâs Sarûhânî el-Akhisârî, *Hâşiye alâ hâşiyeti'l-îmâd 'ala şerhi's-Şirvânî alâ âdâbi'l-bahs*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, No: 160 23, vr. 61b.

şerhe İmâdüddin Yahyâ el-Kâşî tarafından haşiyeye yapılmıştır. Yazılma süreci hakkındaki ifadelerden⁴³² söz konusu risâlenin zikri geçen haşiyeye yapılmış bir haşiyeye olduğu görünümündedir. Ferağ kaydında eldeki nüshanın Köprü beldesinde Yakub Arabî / Uryanî tarafından 1119/1707 tarihinde Seyyid Mevlana Hasan Köprüvî huzurunda yapılan okuma neticesinde yazıldığı ifade edilmektedir.⁴³³ Lutfullah b. Şucaeddin tarafından yazılan haşiyeye metni Hasan Köprüvî huzurunda okuma yapılarak tashih edilmiş bir istinsah veya yeni yapılmış bir haşiyeye olduğu düşünülmektedir.

Bu eserin müellifi için belirtilen vefat tarihi doğru ise İlyas ibn İsa Saruhânî'nin vefat tarihinden farklıdır. Lutfullâh b. Şucâeddin İlyâs Akhisârî 940/1533, İlyas ibn İsa 1560 tarihinde vefat etmişlerdir. Ayrıca isme dikkat edildiğinde *Âdâbü'l-bahs* isimli eserin müellifinin adı Lutfullâh, babasının adı Şucâeddin İlyâs'dır. İlyas ibn İsa'nın dedesinin Şucaeddin ve İlyas isimlerine sahip olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bu nedenle karışıklık olması tabiidir. Ayrıca İlyas b. Saruhânî'nin Lutfullâh isimli bir oğlu da bilinmemektedir. İlyas b. İsa'nın da bu esere haşiyeye yazmış olması söz konusu olabilir. Fakat mevcut bilgiler zikredilen müellif ve eser isminin İlyas ibn İsa'ya aidiyetini tashih için yeterli görülmemektedir. İlyas ibn İsa tarafından yazılmış bir haşiyeye var ise, bu eser henüz elimize ulaşmamış veya tespiti yapılamamıştır.⁴³⁴ Yazma Eserler Kataloğu'nda ayrıca aynı müellife ait *Hâşiyetü'l-Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Akâ'idi'n-Neseffiye* ve *Hâşiyetü'l-*

⁴³² “Lutfullah b. Şucaeddin, Şerh-i Mesud er-Rûmî'yi ve Haşiyeye-i el-Mevlâ el-İmâd'ı okuduktan sonra şerh ve haşiyeyi anlamaya ve irabını keşfe yöneldi.”

⁴³³ Saruhânî el-Akhisârî, *Hâşiyeye 'alâ hâşiyeti'l-îmâd 'alâ şerhi'ş-Şirvânî 'alâ âdâbi'l-bahs*, vr. 74b.

⁴³⁴ Lutf-Allâh b. Şucâeddin İlyâs Akhisârî ismi hakkında Osmanlı Müellifleri'nde şu bilgi bulunmaktadır; Şucaeddin İlyas Rumî Dimetokavî (920 = 1514): Dimetoka'dan yetişerek kısa zamanda pek çok ilmî şöhret kazandı. Edirne'de müderris iken sağırlık ârız olarak tekaüd olmuştur. Mutasavvıflara ve şeyhlere tam bir muhabbeti vardı. Vefatı 920 H. de, kabri İstanbul'da Yenikapı dışında yaptırdığı mescidin avlusundadır. Seyyid Şerif Gürcanî'nin (Tecrid), (Matali), (Şemsiye), (Adudiye) şerh ve haşiyelerine yazdığı haşiyeleri ile (Haşiyeye 'Alâ Haşiyetil-Hayalî) vesairedir. Efdalzade medresesi müderrisi iken 940 H. de vefat eden küçük oğlu Lütfullah Efendî de musanniflerden bir zattır. (Haşiyeye 'Alâ Şerhi Adabil-İmadî), (Haşiyeye 'Alâ Hasiyeti Akaid Li Mevlâna Kesteli), (Haşiyeye 'Alâ Şerhi Hidaye Li Mollazade) vesairedir.

Eser sahibinin Osmanlı Müellifleri'nde anlatılan bu kişi olma ihtimali yüksek görünmektedir. Oğul Lütfullah'ın vefat tarihi, isim ve künye sahip olduğu ilim ve yazdığı eserler örtüşmektedir. Lütfullah Efendî'nin “*Haşiyeye 'alâ Şerhi Adâbi'l-İmadî*” isminde eserinin varlığı da belirtilmiştir. Osmanlı topraklarında mevcut üç Akhisar'dan biri olan Bosna-Hersek'teki Akhisar onların asıl memleketi olup Dimetoka'ya yerleşmiş orada tanınmış olabilir veya Dimetoka'da doğmuş, hayatının herhangi bir döneminde üç Akhisar'dan herhangi birinde yaşamış olabilir. Ayrıca bkz. Ömer Rıza Kahhâle *Mu'cemü'l Müellifin Teracimü Musamifi'l-Kütüp El-Arabi*. c. 1. s. 393. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c.1, s. 83, 316, c. 3, s. 850. c. 4, s. 1371.

Hâşiye 'alâ'l-Mesudî isimli risâleler değişik kütüphanelerde kayıtlı bulunmaktadır. İkinci eser bu başlık altında tartışılan eser olmalıdır.

2.2.9. Tıp Hakkında İki Eser: Terceme-i Müfredât-ı İbn Âsâ ve Müntehâb-ı ve Muhtasâr-ı İbn İsa Lugatı

İlyas ibn İsa'ya ait olduğu ifade edilen eserlerden birisi de *Terceme-i Müfredât-ı İbn Âsâ* ismi ile Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Koleksiyonu 567 no ile kayıtlı kitaptır. İslam Ansiklopedisi, İbn İsa maddesinde İlyas ibn İsa'ya ait eserler arasında *Terceme-i Müfredât-ı İbn Âsâ*'da bulunmaktadır.⁴³⁵ Aynı isimle Milli Kütüphane'de de bir eserin varlığı belirtilmiştir.⁴³⁶ Bir diğeri ise *Müntehâb-ı ve Muhtasâr-ı İbn İsa Lugatı* isimli eserdir.⁴³⁷ Yine Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 232'de kayıtlı olan eserdir. Ayrıca Yazma Eserler Kütüphanesi Kataloğu'nda *Nizâmü'l-Edviye* isimli kitap da İlyas ibn İsa'ya ait görünmektedir ki Kahire Hidiv Kütüphanesi'nde bulunan bu eseri görmek mümkün olmamıştır.

Esasen biyografi kaynakları tıp hakkında yazılmış böyle bir eserden bahsetmemekle beraber İlyas ibn İsa'nın eserlerinde sülûk ve halvet için insan karakterlerine vurgu yapılmış ve dönemin tıp anlayışına uygun olarak bazı çıkarımlardan bahsedilmiş olması nedeniyle kendisine ait böyle bir eserin bulunmasını mümkün kılmaktadır. Uzunçarşılı, XVI. yüzyılın ilk yarısına ait *Müfredât* isimli tıp kitapları arasında İlyas ibn İsa'ya nisbet edilen söz konusu eseri de dâhil etmiştir.⁴³⁸ Kastedilen eserin tam ismi belirtilmemiştir. Referans da verilmemiş olması nedeniyle bilginin kaynağına ulaşmak mümkün olmamakla birlikte, kendisi kaynak değeri taşıyan *Osmanlı Tarihi*'nde verilen bilginin dikkate alınma gereği vardır.

Kitap tedavide kullanılan bitki, ağaç gibi materyali tanıtmaktadır. Hangi hastalığa ne şekilde kullanıldığı, illere göre değişen –Tokat, Amasya vb.- isim ve uygulamaları anlatılmaktadır. Arapça, Fârisî, Fâris-i Kadîm, Türkçe, Süryanice ve Rumca, Mısır ve Ehl-i Şam, Ehl-i Halep, Latin, İspanyol, Nemse-Macar, France, Yunanî, (İ)Taliyan,

⁴³⁵ Kurnaz, Tatçı, "İbn İsa", ss. 91- 92; Özgül, *Rumûzü'l-Künûz*, s. 23; Özbay, *İbn Âsâ ve Fusûl-i Aşere*, s. 32; Akhisari, *Şeyh Meccüddin Bayramî*, ss. 34, 42.

⁴³⁶ Akbay, *Manzum Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi*, s. 4.

⁴³⁷ Özbay, *İbn Âsâ ve Fusûl-i Aşere*, s. 35.

⁴³⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, s. 600.

Berberî, isimlerini de zikretmektedir. Dil isimler arasında İbn Baytar ismi de geçmektedir. Kitap alfabetik olarak harf harf bölümlere ayrılmıştır.⁴³⁹ Kitabın hatîmesi müellif veya müstensih ismi kaydedilmeden yazılmıştır. Nüshanın yazımı Şaban 1179/Ocak 1766 tarihinde tamamlanmıştır.⁴⁴⁰

Kitapta müellif ismi bulunmamıştır. Sözü edilen risâle şayet istinsah edilmiş bir nüsha ve hatimedeki tarih istinsah tarihi ise İlyas ibn İsa'nın yazmış olması ihtimal dâhilindedir. Kendisi eserlerinde, halvete giren taliplerin nasıl beslenmesi gerektiği ile ilgili dört hıta dayanan tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu bilgilere dayanarak Yılmaz Öztuna kendisini Tabib İlyas olarak isimlendirmektedir. Fakat bu hacimde bir kitap yazacak kadar bitki vb. materyali, yukarıda sayılan onaltı kadar dildeki karşılıkları ile bildiğine dair yeterli veri bulunmamaktadır

Diğer taraftan Hezârfen Hüseyin Efendi'nin (ö.1103/1691) eserlerinde atıfta bulunduğu İbn Baytar isminin bu kitapta geçiyor olması dikkat çekicidir. Hezârfen Hüseyin Efendi, İbn Baytar isimli bir hekimin tecrübe ettiği bilgilere sık sık başvurup onun tecrübelerini aktarmakta bazen de “fakir bunu tecrübe itdim” diyerek şahsına atıfta bulunacak kadar tıp ile ilgili görünmektedir.⁴⁴¹ O, tarih ve tasavvuf hakkında yazdığı pek çok kitap yanında tıp ile ilgili eserler de vermiş Latince ve Grekçe bilen bir münevverdir. Grek, Roma, Bizans tarihi hakkında araştırma yapmış, devlet görevleri esnasında tanıdığı yabancı elçilerle samimi ilişki kurup, zengin kütüphanesini onların istifadesine sunmuştur.⁴⁴² Tıp ile ilgili olan eserleri 1-*Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb*, 2- *Lisânü'l-Etibbâ fî Lûgati'l-Edviye*, 3- *Fihrisü'l-Ervâm*'dır. ⁴⁴³ *Lisânü'l-Etibbâ ile Fihrisü'l-Ervâm*'ın aynı eser olduğu da söylenmiştir. Ayrıca *Terceme-i Müfredât-ı İbn Baytar* isimli bir eserinin olduğu da ilave edilmiştir.⁴⁴⁴

⁴³⁹ *Terceme-i Müfredât-ı İbn İsa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, No: 567, vr. 1b-2a.

⁴⁴⁰ *Terceme-i Müfredât-ı İbn İsa* vr. 214a.

⁴⁴¹ Feyza Tokat, Ceyhun Vedat Uygur, “Hezârfen Hüseyin Efendi'nin ‘Tuhfetü'l- Erîbi'n-nâfia Li'r-Rûhânî ve't-Tabîb'i”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c. 7/3 (2012), s. 2452.

⁴⁴² Mücteba İlgürel, “Hezarfen Hüseyin Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, c. 18, ss. 544-546.

⁴⁴³ Tokat, Uygur, “Hezârfen Hüseyin Efendi'nin ‘Tuhfetü'l- Erîbi'n-nâfia Li'r-Rûhânî Ve't-Tabîb'i”, s. 2447.

⁴⁴⁴ İlgürel, “Hezarfen Hüseyin Efendi”, ss. 544-546.

Zikri geçen eserlerden *Fihrisü'l-Evrâm*, Türkçe tıp terimlerinin, Arapça, Yunanca, Farsça, İbranice, Süryanice, Hintçe, Çince, Berberice karşılıklarının verildiği tıp sözlüğü olarak tavsif edilmiştir.⁴⁴⁵ Yazılma sebebi olarak Türk attarların isimlerini Türkçe olarak bildikleri bitkilerin diğer dillerdeki karşılıklarını bilemedikleri için âlimlerin eserlerinden istifade edemedikleri gösterilmiştir.⁴⁴⁶ Bu dönemden önce yazılmış eserlerin genellikle Arapça olması kitapta bu problemin nedeni olarak görülmektedir. Hekimoğlu 567 deki nüsha da mukaddime bölümü, kitap ismi ve yazılma nedeni gibi bilgiler bulunmamaktadır. Fakat Berberice dâhil olmak üzere Çin, Hint vb. dillerdeki karşılıklarının verilmiş olması, Arapça'nın Mısır, Şam, Halep halkına ait kullanımları, Farsça yanında Kadîm Farsça karşılıklarının dahi verilmiş olması yukarıda zikredilen te'lif amacına uygun düşmektedir. Esasen Ansiklopedist Osmanlı âlimlerinden olarak tavsif edilmektedir.⁴⁴⁷

Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Yazma Bağışlar 232 no ile kayıtlı eser ise *Müntehâb ve Muhtasar-ı İbn İsa Lugatı* başlığına sahiptir. Bu başlık nedeniyle İlyas ibn İsa'ya ait olması daha mümkün görünmektedir. Müellif, müstensih ismi veya te'lif, istinsah tarihi ve yazıldığı yer bilgileri bulunmamaktadır. İçeriği yukarıda bahsi geçen eserde olduğu gibi bitkiler ve kullanımları ile ilgilidir. İlyas ibn İsa'nın halvet, sülûk gibi metodları nefis terbiyesi için kullanmış olması ve söz konusu kitap içeriğinde de geçen tıbbî bilgileri konu yapması nedeniyle böyle bir eser yazmış olması mümkün görülmektedir. Kitapta yebûset, hâr-ı yâbis hâr-ı rutb gibi kavramlar ve çareleri belirtilmektedir ki bu ifadeler İlyas ibn İsa'nın ilgi alanına girmektedir. Dil itibarı ile İlyas ibn İsa'ya yakınlık arz etmektedir. Sayfa adedi ilk esere göre daha az ve bitkilerin diğer dillerdeki kullanımlarıyla ilgili daha az bilgi içermektedir. Yine de Latince, Rumca, Yunanca gibi dillerdeki karşılıkları verilmekte, Şam halkının vb. kullanımlarından bahsedilmektedir. Dikkat çeken bir ifade patates hakkında da bilgi verilmesidir.⁴⁴⁸ Patates Amerika'da keşfedilen bir bitki olması nedeniyle ilk numunelerinin bulunup Avrupa'ya getirilmesi en erken 1530 yılına tarihlenebilmektedir. 1567'de Belçika 1574'te Fransa'ya

⁴⁴⁵ Ekrem Demir, "Hezârfen Hüseyin b. Cafer İstânköyî'nin Fihrisü'l-Ervâm Adlı Eserinde Geçen Bitki Adları", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 46 (t.y.), s. 6.

⁴⁴⁶ Demir, "Fihrisü'l-Ervâm", s. 6.

⁴⁴⁷ İlgürel, "Hezarfen Hüseyin Efendi", ss. 544-546.

⁴⁴⁸ *Müntehâb-ı ve Muhtasar-ı İbn İsa Lugatı*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No. 7232, vr. 11a.

getirildiği ve tanınmaya başladığı kabul edilmektedir. Patatesin Anadolu'ya gelişi ise XIX. yüzyılda yaşanan Kafkas göçleri ile Rusya üzerinden gerçekleşmiştir. Bu açıdan pek çok kişi ile örtüşebilecek başlıktaki İbn İsa bilgisinin karar vermek için yeterli olup olmayacağı düşünülmelidir.⁴⁴⁹ Milli Kütüphane'de varlığından bahsedilmiş olan eser ise görülememiştir.

2.2.10. Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Âlem

Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde mevcut *Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Âlem* isimli eser Yazma Eserler Kataloğu'nda, müellif kaydı olarak “el-Akhisârî, İlyas b. İsa, (967/1559)” olarak görülmektedir. Bu bilgiyi doğrulayan bazı çalışmalar da bulunmaktadır.⁴⁵⁰ Müellifin adı, künyesi ve nisbesi yanında ölüm tarihi de açık bir şekilde ifade edilmiştir. Kitap devlet idaresi hakkında tavsiyeler içermektedir.

Eserin mukaddimesinde besmele, dua ayet ve salveleden sonra⁴⁵¹ darü'l-İslam'ın kıyamete kadar selameti için dua ile birlikte Kâfi el-Akhisârî ismi zikredilmektedir. Farz ve sünnet namazı kıldıktan sonra yönünü yerlerin ve göklerin Rabbine yönelterek, Allah bildirmedikçe bilemeyeceğinin itirafı ile göğsünü açmasını dileyerek, dua etmektedir. Kitabın *Usûl-i Hakîm fî Nizâm-ı Âlem* olarak isimlendirildiği ve bölüm başlıklarının yazıldığı mukaddimededen sonraki dört bölüm ve hatime yer almaktadır. İlk bölüm; Adaletin gerekliliği, İkinci bölüm; istişare, re'y ve tedbir de müsamaha, ulemâ ve hükemâ ile sohbet ve yakınlık kurmaktan kaçınma, üçüncü bölüm; askeri işler, harp aletlerinin gerekliliği, dördüncü bölüm; zafer ve hezimet sebepleri anlatılmıştır.⁴⁵²

Eser hatimesinde ise dua, salvele ve hamdeleden sonra eserin bitiş tarihi (Zilhicce ayı 1004/1596) verilmiştir.⁴⁵³ İlyas ibn İsa'nın vefat tarihi olan 1560'tan sonra yazılmış olduğu açıktır. Risâlenin hatîmesinin altında kırmızı mürekkeble sonradan yazılmış izlenimi veren özensiz bir yazı dikkat çekmektedir. Bu ilave yazıda açık bir şekilde

⁴⁴⁹ Tolga Akay, “20. Yüzyıl Osmanlı Tarımında Patates: Üretimi, Tüketimi Ve Ticareti”, *Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları*, ed. Cengiz Atli, Zeynep Müjde Sakar, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018, s. 564.

⁴⁵⁰ Özgül, *Rumûzü'l-Künûz*, s. 24.

⁴⁵¹ “ve ba'd, fe inne'l fakîr ile'l-bârî Kâfi el-Akhisârî, eâne'llahu fi mâ istiâ'nehu ve sânehû an mâ şânehû yekûlu limâ şâhedtu sene erbea' ve elf fi nizâm-ı âlem ... ve intizâm-ı usûl-i benî âdem...”

⁴⁵² İlyas b. İsa Akhisârî, *Usûlü'l-Hikem Fî Nizâm-ı Âlem*, 1596, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, No: 34 Nk 4909/56, vr. 181b.

⁴⁵³ Akhisârî, *Usûlü'l-Hikem Fî Nizâm-ı Âlem*, vr. 186b.

Akhisârî ifadesi görülmektedir. Bu ifadeden dolayı İlyas ibn İsa'yı çağrıştırmış olmalıdır. Aynı notta Akhisârî kelimesinin öncesinde “ellefihu Kafî el-Akhisârî” ifadesi farkedilmektedir. Bir satır altta ise cümlenin “...müellif Hasan Efendi gafferallahu lehû ve li cemî‘i’l-mü‘minîn” olarak devam ettiği görülmektedir.⁴⁵⁴

Bosna Akhisar’ından Hasan Kâfi’ye(d.951/1544 ö.1025/1616) ait *Usûlü’l-hikem fi Nizâmi’l-âlem* adlı eser⁴⁵⁵ olduğu anlaşılan söz konusu risâle 1004/1596 da Arapça olarak yazılmış, bir yıl sonra Türkçe açıklamalı tercümesi yapılmıştır.⁴⁵⁶ Esasen Yazma Eserler Kütüphanesi Kataloğu’nda bu eserin otuzdan fazla kaydı bulunmaktadır. İsimsiz veya başka isimlere kayıtlı nüshalar yanında, Hasan el- Kâfi b. Abd-Allâh Akhisârî el-Bosnavî isminin değişik varyantlarının kullanılmış olduğu da görülmektedir. Doğum ve vefat tarihi ise genellikle doğru kaydedilmiştir. Müstensihler tarafından müellif isminin değişik varyantlarının kullanılmış olması bu farklılıkların nedeni olmalıdır.

2.2.11. İlyas ibn İsa’ya Nispet Edilen Diğer Eserler

İsim benzerliği, dikkatsizlik gibi sebeplerle İlyas ibn İsa’ya nispet edildiği düşünülen eserler yanı sıra nasıl bir bağlantı kurulduğu anlaşılamayan eserler de mevcuttur. Bunların başında *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te`vîl* isimli eser gelmektedir.⁴⁵⁷ Eserin kütüphane kaydı belirtilmediği için hangi eser olduğu anlaşılmamaktadır. Beyzâvî’nin bu isimde bir eseri mevcuttur. Kastedilen eser bu ise, yapılan pek çok haşiyeden birisinin nispet edilmiş olması daha anlaşılır olabilirdi. Bilginin kaynağı ise bilinmemektedir.⁴⁵⁸

Havâss-ı Esmâü’l-Hüsnâ ve Risâle-i Havâss-ı Esmâ ve Hurûf ‘alâ Tarîkati Şeyh İbn İsa isimlendirme farklılıkları ile *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*’nın değişik kopyeleri olan bu iki nüsha da bağımsız eser olarak kabul edilmişlerdir. İlyas ibn İsa’ya ait eser sayısı

⁴⁵⁴ Akhisârî, *Usûlü’l-Hikem Fî Nizâm-ı Âlem*, vr. 186b.

⁴⁵⁵ Hasan Kâfi’nin en meşhur eseri kabul edilmektedir.18 civarında eseri olduğu belirtilen Hasan Kâfi Akhisârî, 1583’te Akhisar’a tayin edilen ilk kadı olmuştur. 1596 da Eğri seferine katılmış, Usul-i Hikem adlı bu kitabını bazı devlet görevlilerine hediye etmiştir. Onların tavsiyesi üzerine eserinin Türkçe açıklamalı şerhini de yazarak Padişah III. Mehmet’e takdim etmiştir.

⁴⁵⁶ Muhammed Aruçi, “Hasan Kâfi Akhisârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, c. 16, ss. 326-329.

⁴⁵⁷ Özgül, *Rumûzü’l-Künûz*, s. 24.

⁴⁵⁸ Kaynak olarak Ali Yılmaz, İbn-i İsa-yı Saruhânî’nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ’sı, s. 26 gösterilmiş olmakla beraber söz konusu makalede bu bilgi bulunmamaktadır.

böylece 31'e kadar çıkarılmaktadır.⁴⁵⁹ Yukarıda *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ* başlığı altında eserin farklı isimlendirmelerine dikkat çekilmiştir.

İsim nedeniyle İlyas ibn İsa'ya uygun düşen bir diğer eser ise *Risâle-i Nücûm*'dur. Bu eser görülememiştir.⁴⁶⁰ *Risâle-i İnsan* ve *Risâle-i Gülşenî* isimli iki risâle de İlyas ibn İsa'ya ait olduğu düşünülen eserler arasında yer almaktadır.⁴⁶¹ Eserlerin müellif veya te'lif tarihi bulunmamaktadır. Sadece *Risâle-i İnsan*'ın gurre-i Cemâziyelâhir 1303'de Hacı Hafız Ali tarafından yazıldığı bilgisi bulunmaktadır. İlk risâle, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan 162/3'de *Risâle-i İnsan* olarak kayıtlı, Arapça yazılmış bir eserdir. Hazreti İmaduddin, fazıl ve muttakîlerin seyyidi, Habîbullah'ın güzîde evlâdından, gizli hazinelerin kâşifi, gılman ve vildanların hakîki suretleri olarak övülen Seyyid Nesimi'ye ait bir risâlenin mukaddimesi olduğu belirtilmektedir. Besmele ve Allah'ın yardımını taleple başlanan risâlede, Hz. Peygamberin “Fâtihâtü'l-Kitap yedi ayettir, birincisi Bismillahirrahmanirrahim'dir”⁴⁶² hadisi şerifinden hareketle kelimeler, harfler, hatta ba harfinin noktasına kadar değerlendirilerek tefsir edilmektedir. Eserin İlyas ibn İsa ile alakası bulunmadığı açıktır. Eser için Yazma Eserler Kataloğu'nda müellif adı da belirtilmemiştir. Esasen risâlenin kapağının hemen içinde, iki ayrı numaralı boş sayfadaki *Risâle-i Nesîmî* ifadesi, risâlenin gerçek ismi olduğunu düşündürmektedir.⁴⁶³

Yine Ali Nihat Tarlan 159/3'deki *Risâle-i Gülşen* isimli risâlede “*Hâzâ Risâle-i Gülşenî Abdullah İbn İsa Akhisârî*” başlığı bulunmaktadır. İnsanın yaratılışı, yıldızlarla bağlantısı, hava, su ateş ve toprakla alakası gibi konular ele alınmaktadır. İçerik İlyas ibn İsa ile alakalı gibi görünse de başlıktaki Abdullah ismi kendisini konu dışı

⁴⁵⁹ Özbay, *İbn İsâ ve Fusûl-i Aşere*, s. 35. Ayrıca bkz. *Risâle-i Havâss-ı Esmâ ve Hurûf A'lâ Tarîkati Şeyh İbn İsâ*, Kahire Mısır Millî Ktp. Mecâmi Türkî Talat, nr. 128, vr. 60-65, istinsah tarihi: 1077/1666, müstensih: Yûsuf b. İbrahim. İbn İsâ İlyâs b. Mevd ed-dîn Akhisârî, *Havâss-ı Esmâü'l-Hüsnâ*, Amasya Beyazıt İl Halk Ktp., nr. 85, vr. 16, Nesih, Türkçe.

⁴⁶⁰ İhsanoğlu v.d., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, c. 1, s. 325.

⁴⁶¹ Özgül, *Rumûzü'l-Künûz*, s. 24; Özbay, *İbn İsâ ve Fusûl-i Aşere*, ss. 23, 31; Akhisari, *Şeyh Mecdüddin Bayramî*, s. 42.

⁴⁶² Nesîmî, *Risâle-i İnsan*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan, No: 162/3 vr. 1b.

⁴⁶³ Nesîmî, *Risâle-i İnsan*.

bırakmaktadır.⁴⁶⁴ Milli Kütüphanede bulunan *Risâle-i Gülşeni*'nin müellifinin ise Molla Haydar olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶⁵

Bölüm başında da belirtildiği gibi İlyas ibn İsa eserlerinde belli bir disiplin içinde mukaddime ve ferağ kayıtları bulunmaktadır. İsimsiz bir eserin ona ait olması ancak müstensih veya kâtip hatası ile mümkün olacaktır. Bir diğer husus ise yazma eserlerin günümüz matbuat anlayışı ile yazılmış olmamasıdır. Kişilerin kendi defterlerine kayıt yapmış olmaları, kitap ve müellif ismi yazma gereği duymamış olmalarından kaynaklanan durumlar söz konusu olabilir. Bu çalışmada, dikkatli bir inceleme yapıldığında karışıklığın önüne geçilmesinin mümkün olduğu görülmüştür.

⁴⁶⁴ *Risâle-i Gülşeni*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan, No: 159/3 vr. 20b.

⁴⁶⁵ Molla Haydarî, *Risâle-i Gülşeni*, Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 1003/1,

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İLYAS İBN İSA'NIN DÜŞÜNCE DÜNYASI

XVI. yüzyılda yaşamış bir mürşid olan İlyas ibn İsa'nın hayatıyla ilgili, öncelikle kimlerden ders aldığı, kimleri yetiştirdiği ile ilgili elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, biyografi eserleri ile kendi eserlerinin yanısıra hakkında yapılan araştırmalardan hareketle onun cifr, vefk, havas gibi konularda otorite kabul edildiği anlaşılmaktadır. Hakkında yapılan araştırmalar da buraya vurgu yapmaktadır. Eserleri incelendiğinde bilhassa tasavvuf felsefesi konusunda değerli bilgiler içerdiği görülmektedir. Ayrıca devlet adamları ve tasavvuf erbabına yönelik önemli tavsiyeleri bulunmaktadır. Devletten dergâh veya kendileri için herhangi bir destek almadıkları anlaşılan İlyas ibn İsa ve babası onları tavsiye ve dualarıyla desteklemiştir. İlyas ibn İsa'ya göre devleti yönetenler İslam âleminin önderleridir, onlar adil ve gayretli oldukları takdirde İslam dini yücecektir.

Saruhan Sancağı'na bağlı Akhisar'da yaşamış olması İlyas ibn İsa'yı, Manisa'da valilik yapan Kanunî'nin taht varisi çocukları Şehzade Mehmet, Şehzade Mustafa ve Sultan Selim'e yakın kılmış, nasihatler de bulunduğu bazı eserlerini onlara ithaf etmiştir. İlyas ibn İsa sultan ve şehzadelere genellikle hak ve adalete uymalarını tavsiye etmiştir. Bilhassa *Fusûl-i Aşere* ile *Rümûzü'l-Künûz* adlı eserinde bu yönde tavsiyelerle gelecekle ilgili bazı tahminlerde bulunmakta ve adalete dikkat çekmektedir.

3.1. YÖNETİM HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

İlyas ibn İsa, âdil, âkıl, kâmil, ehl-i sehâ ve sâhib-i vefâ olarak nitelediği⁴⁶⁶ Kanuni Sultan Süleyman'ı, Şehzâde Mustafa'yı ve nesl-i Osman'ı şiiirlerinde de övmesi onlara yönelik svgisinin delili kabul edilebilir.⁴⁶⁷ *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*'yı Şehzâde Mustafa'ya, *Nûriyye* isimli eserin II. Selim'e ithaf etmiştir. *Fusûl-i Aşere*'de Şehzâde Selim'e taht ve tacın en uygun genç ve talihli adayı olarak iltifat ederek saltanatının uzun olması için dualar etmiştir. O'nun ayağının tozuna ulaşması ve gereğince amel edilmesi temennisıyla, Hak Teâlâ'nın mübarek saatlerde zikr ile meşgul olup tazarru eden kullarını duaları sebebiyle yarlıgacağı hatırlatılmaktadır. İlyas İbn İsa, Şehzâde'ye meşguliyetleri nedeniyle amel edemeyeceğini varsayarak, insanların birbiri için dua etmeleri ve

⁴⁶⁶ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, AK, OE_YZ-0645, vr. 2a.

⁴⁶⁷ Saruhânî, *Şerh-i Esmâ'i'llah*, vr. 1b. Bu konuda yazılmış şiiirler için Bkz. Ek 2. ve Ek 3.

ibadetlerinden hâsıl olan sevabı bağışlamalarının caiz olduğunu hatırlatmaktadır.⁴⁶⁸ Bu sebeptendir ki, meşâyihın herbiri adaletli idaresi altında yaşadığı sultan için dua etmekte gizli bir çaba içerisindeyler. Kendisi de aynı çaba içinde olup, ezelden ebede böyle devam edeceğini ifade etmektedir. İlyas İbn İsa'nın düşünce yapısında cüz'i ihtiyârî ile hergün talep etmek ve salihlerin dualarının bereketine hazır olmak gerekmektedir. Çünkü "derya, muhit-i umman olunca bir miktar gayret ile iki taraf üzerinde de tesir" olacaktır.⁴⁶⁹

Dua ile beraber nasihatları da iletilmektedir. İlyas İbn İsa, padişahlara hevâ ehli ile ahbaplık etmemelerini, abdestsiz yatmamalarını ve gayr-i meşru' vaadlerden sakınmalarını önermektedir. Ona göre padişah içki ve içkili ortamdan uzak olmalıdır. Ayrıca gâfil olmamak gerekmektedir, çünkü gaflet başarısızlığa sebep olacaktır. Ancak gâfil olmayanlar, dikkati uyanık olanlar başarıya ulaşacaklardır. İlyas İbn İsa padişahların hayırlı işlerden uzak kalmamalarını önemsemektedir. Yedi kıta padişahın idaresinde olsa dahi yetinmemeli, tüm dünyanın İslam toprağı olması niyet ve gayretinde olmalıdır.⁴⁷⁰ Bu niyette gayret-i dîniyye vardır ve bu niyetle padişahlarda başarısızlık olmayacaktır. Padişah gayretli olmazsa dîn şevket bulamaz. Padişahlar nerede bir⁴⁷¹ insan-ı kâmilin varlığından haberdar olursa hayır duâlarını almalıdırlar. Şayet takvaya uygun olmayan başka amaçları görülürse onlardan uzak durulmalıdır. Dünya malı cifedir (leştir), hângâha cîfe dökülürse pâk olmaz, içinde letâfet bulamazlar. Fakat ihtiyaçları ölçüsünce sahiplerinin gönlünü almak, yıkık dökük hângâhlarını tamir etmek veya orada hizmet edenlere maddi destek ile borçlarının edasına yardım etmek uygun görülmektedir. İkiyüzlü mürâîlerle ahbaplıktan, ehl-i bida't ve mülhidlerin sözlerinden sakınmak gerekmektedir. Cebriyye itikadı üzere, "kaderim olan önüme gelir" diyerek gayretten vazgeçmemek gerekmektedir. İlyas İbn İsa'ya göre "mezhebimiz her gün cüz'i ihtiyâr ile talep etmektedir."⁴⁷²

İlyas İbn İsa'ya göre padişahlara yakışan din ve adalet üzere gayret sahibi olmaları, görüş ve istişare için ehlullahı tercih etmeleridir. Tarafsız ve ihtirassız kimseler

⁴⁶⁸ "Ol sebepten mahlûkun birbirine şuguli ve tilâveti semerelerini hîbe etmeleri câiz ve nâfi' oldu."

⁴⁶⁹ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, vr. 1b-2b.

⁴⁷⁰ "ekâlim-i seb'a taht-ı yedinde olsa, diyâr-ı esnâm mesâcid-i İslam olmak" niyeti gerekir.

⁴⁷¹ "ferâgat ayağın kanâat eteğine çekip, sâlih amel üzere olan fukarâ"

⁴⁷² Saruhânî, *Nuriye ve Fusûl-i Aşere*, vr. 5a, 5b.

vasıtasıyla halkın durumundan, haksızlık ve zulümden haberdar olmalı, ona göre tedbir almalıdır. Halkına karşı cömert olup düşmanlarını ortadan kaldırmalıdır. Kendine tâbi olmak isteyenleri red etmemeli ve başka kapıya muhtaç etmemelidir. Padişah zenginlerden olmalıdır. Kalbinde kin, haset ve cimrilik olanlardan uzak olunmalıdır. Kim ki bunlardan uzak olur Hakk'a yakındır. Padişah âlemde nefsinden başka düşman bilmemelidir. Kişi nefesine tâbi olmadığında Hakk'la beraber olur. Hakk'la beraber olanlara düşman ne yapabilir? Kişi kendi durumunu bilip, nefsinin ne halde olduğunu anlayarak dâima islam adâbı üzere, evliya duasıyla yücelir, itibar kazanır, Hakk'ın dergâhına kabul edilerek ebedî saadete kavuşur. Hz. Ali'nin buyurduğu gibi; “nefsini bilen Rabbini bilir”.⁴⁷³

İlyas ibn İsa gelecekte İslam âlemine yön verecek şehzadeleri terbiye edip gelecekteki görevlerine hazırlamakla yükümlü iyi bir şehzâde lalasının sorumluluklarını şöyle sıralamaktadır. İyi bir eğitmen şehzâdeyi iyiliğe yönlendirecek salih kimselerle irtibatını kurarak onların da duası ile övülen ahlak sahibi olmalarını temin eder. Şehzâdeyi insanlara faydalı biri olarak yetiştirip istikamet üzere olmasına özen gösteren eğitmen onun gerçek dostu olabilir. Dostluk şehzâdenin hoşuna giden şeyleri değil, hakikati söylemektir. Peygamberlerin hayatı, evliyânın menâkıbı yanında adâletleri ile meşhur padişahların hayatlarını anlatarak onlara yön vermeye gayret etmelidir. Eğitmenlerden Hz. Âdem'in (a.s.) cennetten çıkarılınca tevbe ile halife olduğu, Hz. İbrahim'in (a.s.) özür ve tazarru ile ateşten selâmet bulduğu, Fravun Mısır'a sultan iken kendisi ile birlikte dinine iman edenlerin ise Hz. Musa'nın (a.s.) duasıyla suya gark olduğunu şehzâdelere anlatmaları beklenmektedir. İlyas ibn İsa daima Hak ile beraber olup, insanlık eğitiminde başarılı olanların muzaffer olduğunun vurgulanmasını önemsemektedir. Şehzâdelerin Kur'an tilaveti ile meşgul, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat yolunda, İmam-ı 'Azam mezhebi üzere olmaları için yönlendirilmeleri de gerekmektedir. Böylece Cebriyye'nin kişinin anne karnında şakî veya saîd bulunduğu inancının onlar üzerinde etki kurmasına engel olabileceklerdir. Dolayısıyla kendi amel ve gayretlerinin, sorumluluklarının farkına varılması önemsenmektedir.⁴⁷⁴ Ayrıca şehzâde defterdarında padişahzâdeyi mala düşkün olmaktan uzak tutması istenmektedir. Padişah olunca mala

⁴⁷³ Saruhânî, *Nuriye ve Fusûl-i Aşere* vr. 4b, 5a.

⁴⁷⁴ Padişahların olduğu gibi şehzâdelerin de Cebriyye itikadından uzak tutulmalarının önemsenmesi dikkat çekmektedir.

niye ihtiyaç duyacak ki? Mal sadece sadaka ile belânın def'i ve ömrün ziyadesi için gerekmektedir.⁴⁷⁵

Müftü, kazasker, kadı, beylerbeyi ve sancak beylerine karşı da uyarı ve tavsiyelerde bulunan İlyâ ibn İsa sipahiler hakkında bir bölüm açarak konuyu remizlere havale etmeksizin şikâyetini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İlyâs ibn İsa, umulur ki kıssadan hisse alınır, sipahilerin reâyâyı incitip ettikleri zülümlerine engel olunarak adaletin sağlanmasını istemekte, adaleti temin edenler âlemde adl ile yâd olunurlar şeklinde temennisini dile getirmektedir. Toprak sipahileri, tımarlarını bir zalime satıp yahud bir kethüda nasb edip topraklarında yaşayanların varlıklarını yakıp harap ederler. Halkın harmanda kazandığını önce sekizde bir öşür, sonra yemeklik, sonra hizmetkâr yemekliği, sonra kira için ver diyerek sürekli almaktadırlar. Harman sahibine ne kaldı diye düşünülmemektedir. Durum halen böyledir ve bunların ancak yüzdebiri zülm etmezler. Toprak sipahilerinin ettikleri zulüm adalet sahiplerinin kulaklarına ulaşmamakta çünkü halk şikâyet etmekten korkmaktadırlar. Sultan Selim zamanında⁴⁷⁶ bu zülmün kaldırılması için savaş olmadığı zamanlar öşürün onda bir savaş olduğu zaman sekizde bir olmasının kanun olması teklif edilmektedir. Bozulan sistemden şikâyetle sipahiler de çok iyi yürütmemekle beraber sefih (ve hayvan)⁴⁷⁷ olmadıkları müddetçe yine de az çok halkı gözettiklerini, tımarların vezirlere devrinden sonra durumun daha da kötüleştiğini anlatmaktadır. Padişahın veya şehzâdenin kulağına gitmesi ümidiyle yazdığı düşünülen bu satırlarda vezirin tımar için yerine bir voyvoda (kethüda) diktiğini, onların ise kimi yetmiş seksen adamla gezdiğini ifade ile atları ve katırları ile birlikte herbirini doyurmak, razı olacakları ücretlerini verebilmek, vezir ve kethüdanın, hazinedarının kazanacağı miktarların hep halktan çıktığından şikâyet edilmektedir. Mesela vezirin hizmetkârının 3000 akçe verildiğinde darıldığı açık bir şekilde ifade edilmektedir. Padişahın adaletinin ortaya çıkması ve hayır ile yâd olunması için bu zülmün def edilmesi gerekmektedir. Bunun için eskiden olduğu gibi her beldeye defteriyle beraber

⁴⁷⁵ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, AK, OE_YZ-0645, vr. 22a-24b.

⁴⁷⁶ Kitap te'lif edildiğinde (1557) Sultan II. Selim henüz padişah değildir, olduğu zaman bu durumu düzeltmesi beklenmektedir.

⁴⁷⁷ Nüshalarda farklı ifadeler ve açıklamalar bulunmaktadır. Sultan Selim'in adı her nüshada bulunmamaktadır.

bir görevli gönderilmesinin çare olabileceği düşünülmüştür. Halk da ne zaman ne kadar vereceğini bilecek, zalim kişinin eline bırakılmamış olacaktır.⁴⁷⁸

Yukarıda kısa kısa ele alınan konuların ortaya koyduğu gibi İlyas ibn İsa Osmanlı padişahlarını islam âleminin önderleri görmekte, sancağı daima daha ileri taşımaları gerektiğini hatırlatmaktadır. Bunun için Hakk'ın yardımını, halkın ve salihlerin duasına ihtiyaçları vardır. Hakk'ın ve halkın razı olacağı işleri yapabilmeleri için ibadet ve dua ile yardım dilemeleri, âdil ve cömert olarak Hakk'ın rızasını kazanmaları gerekmektedir. Padişahın idareyi birilerine havale edip kontrolsüz bırakmasının doğru olmayacağı bozulan tımar sistemi üzerinden örneklendirilerek hatırlatılmaktadır.

3.2. ÇEHÂRYÂR-İ GÜZÎN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

İlyas İbn İsa eserlerine, hayri'l-enâm ve mebde'-i vücûd kabul ettiği Hz. Peygambere ve ona izafetle âli, evlâdı ve ashâbı üzerine salat ve selam ile başlamakta aralarında ayırım yapmamaktadır. Enbiyâ ve evliyâ da olduğu gibi Hz. Peygamberin ashâbı, ailesi, evlâdı ve onları sevenler de birbirinden ayırt edilmemektedir.

Eserlerinde Hasan, Hüseyin, Ali sevgisi belirgindir. Tarikat silsilesinde İran'da Şia'yı resmî mezhep haline getiren Şah İsmail'in dedesi Şeyh Safiyyüddîn⁴⁷⁹ bulunmakla birlikte Şia unsurlar görülmemektedir. Aksine silsilesini Hz. Ali ile birlikte Hz. Osman, Ömer, Ebu Bekir vasıtası ile Hz. Peygamber'e ulaştırmaktadır. Siyasi hilafetle aynı sıralama yapılmış olan tarikat silsilesine Hz. Hasan ve Hüseyin de dâhil edilmiştir. Bu yönüyle İlyas İbn İsa'nın silsilesi gelenekte pek görülmeyen özelliktedir. Bu silsile Bayramî tarikatının Hz. Ali ve Ebubekir'e ulaşan iki ayrı silsilesinden de farklıdır.⁴⁸⁰

İlyas ibn İsa'nın eserlerinde Şia'dan isim olarak dahi bahsedilmez. Bu durum klasik Osmanlı eserlerinin genel bir tavrıdır.⁴⁸¹ İlyas ibn İsa'nın *Fusûl-i Aşere*'si, İmam

⁴⁷⁸ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, AESRY575, vr. 25b, 26a. Bu konu en detaylı olarak bu nüshada anlatılmıştır.

⁴⁷⁹ Şeyh Safiyyüddin Sunnî ve Halvetî bir tarikat olan Safeviyye'nin kurucusudur. Osmanlı Devleti'ne bağlıdır ve her yıl çerâğ akçesi denilen hediyeler göndererek bağlılığını göstermektedir. Bkz.: DİA, Bayramiyye maddesi.

⁴⁸⁰ Bkz. Ek 1.

⁴⁸¹ Mustafa Kara, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, c. 8, sy. 8 (1999), s. 58.

Ali ve on iki imamı konu eden bir risâle, şîî bir tarikatın silsile, ritüel ve tevbesini konu etmiş bir diğer risâle ile birlikte aynı koleksiyon içinde bulunabilmektedir.⁴⁸² Koleksiyondaki risâlelerin sahibinin aynı kişi olduğu düşünüldüğünde, iki tarafa ait eserlere sahip olması sorun olmamıştır.

İlyas ibn İsa, Hz. Ali ve diğer üç halife hakkındaki düşüncelerini *Fusûl-i Aşere*'de açıklamaktadır. Ayrıca *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*'da da duygularını ifade etmektedir.⁴⁸³ İlyas ibn İsa, Hz. Ali hakkında Hz. Peygamber'in "Sen bendensin ben sendenim", buyurmuş olmasını ruhaniyete açısından yorumlamaktadır. "Sen bendensin" buyrulması hakkında Hz. Peygamber rûh-ı evveldir, Hz. Ali'nin rûhu Peygamberin ruhundan yaratılmıştır şeklinde açıklamaktadır. Hz. Peygamber'in "ben senden" buyurması ise beşeriyet yönünden nesep yoluyla olan alakaya işaret kabul edilmiştir. Ehl-i melâhide bu sözün "âlem-i zâhirde sen bana tâbi'sin, âlem-i bâtınede ben sana" manasına olduğunu iddia etmişlerdir ki batıldır. Ehl-i hakikat ise; vahdete işârettir, kesret vahdet bulunca gayriyet kalmayacağını söylemişlerdir.⁴⁸⁴

İlyas ibn İsa, halifeler arasında sıralamaya esas olarak Hz. Peygamber'den gelen ve hilafet sıralamasına da uygun düşen şu rivayeti esas almaktadır: "Yâ Ali benden sonra nebî gelmez. Sen velîsin, ehl-i velâtsın ve ehl-i velâyete ser çeşmesin." Bu rivayetin devamında Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin kendisinden sonra, sırayla Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a riayet etmesini istemiştir. Çünkü Hz. Ebu Bekr, zühd, takvâ ve vera' sahibidir ve bu ümmet içinde onun gibi sâdık belki de hiç gelmeyecektir. Hz. Ömer'e itaat etmesi istenmiştir çünkü bu dînin gayreti onda bulunmaktadır ve bu dîne onun gibi teslîm olan bir daha bulunamayacaktır. Hz. Ömer'den sonra Hz. Osman'a itaat etmesi istenmiştir çünkü hilm, edeb, hayâ ve itikad onda tamam olmuştur. Kıyamet gününde küfürden dönerek müslüman olanlar Hz. Ebu Bekr, âdil pâdişâhlar ve dîne gayret eden gâzîler Hz. Ömer yanında toplanırlar. Hz. Osman yanına ise ilmiyle amel

⁴⁸² Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, vr. 57b, 92a.

⁴⁸³ Saruhânî, *Şerh-i Esmâ'i'llah*, vr. 2a-3b.

⁴⁸⁴ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, vr. 2a.

eden zâhir ilim erbabı ve senin yanında da kerâmet ve riyâzet ehli olan Allah dostları toplanırlar.⁴⁸⁵

3.3. VEFK, CİFR VE HAVAS HAKKINDA DÜŞÜNCELERİ

İlk çağ tabiat felsefesinin dört unsurdan meydana geldiği görüşünü esas alan İslam düşünürleri, buradan hareketle Allah'ın isim ve sıfatlarının felek ve yıldızlara ulaşarak onların ruhunu oluşturduğu fikrini benimsemişlerdir. Harfler ve sayılar, ulvî âlem ile süflî âlem arasındaki ilişkiyi ifade eden sembollerdir. Bu yaklaşım, Ömer Hayyâm'dan itibaren İslami düşüncesinde bilhassa tasavvufî çevrelerde yaygınlık göstermiş ve esmâdan hareketle müsemmâ üzerinde etki oluşturulmak istenmiştir. İhvân-ı Safâ'nın *Resâ'il*'de sihiri dinî ilimlerden saymaları ve Hermetik-Pisagorcu kaynaklardan aktarımlarıyla birlikte bu düşüncenin etkileri İslami literatürde görülmeye başlamıştır.

Şia ve Batınî kültürde hurûf ilmi daha yaygındır. Tüm peygamberlerin bu ilmi bildikleri, Hz. Peygamber'den Hz. Ali, Hz. Hüseyin ve Cafer-i Sadık yoluyla on iki imamın bu bilgiye sahip oldukları düşünülmektedir.⁴⁸⁶ İbn Haldun'a göre, yıldızların dört unsurdan meydana gelen cisimler üzerindeki tesiri ve düzenli bir şekilde tekrarı tecrübî olarak bilinebilecektir. Fakat bu uzun yıllar gerektireceği için kesin bilgi elde etmek mümkün olmayacaktır.⁴⁸⁷ Günümüz pozitif bilim anlayışıyla izahı mümkün olmasa da ilm-i ahkâm-ı nücûm, kıyâfet, harf ve sayılardan anlam çıkarma gibi konuların geçmişte bilim kapsamında görüldüğü anlaşılmaktadır.

İlyas ibn İsa'nın bu konularda otorite kabul edildiği ve bu bilgi türünün kaynağının konumuz itibarıyla Şeyh İsa olduğu anlaşılmaktadır. Şeyh İsa'nın bu ilmi, Acem diyarına yaptığı seyahat esnasında Bağdat civarında Baba Hamdi isimli birinden öğrendiği, bu yolculuk öncesinde de havas gibi konulardan haberdar olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸⁸ Bu konuları oğluna öğrettiği ve onunda bu dalda şöhret bulduğu

⁴⁸⁵ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, vr. 2a, 2b.

⁴⁸⁶ Mehmet Emin Bozhüyük, "Hurûf", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, c. 18, ss. 397-401; Metin Yurdagör, "Cefr", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, c. 7, ss. 397-401.

⁴⁸⁷ Bozhüyük, "Hurûf", ss. 397-401.

⁴⁸⁸ Saruhânî, *Menâkıbnâme* vr. 66b.

görülmektedir. *Rumûzü'l-Künûz*'da bu ilimleri İslam itikadı açısından nasıl değerlendirdiği soru cevap şeklinde ifade edilmiştir:

“Sual; Bir kişi eyitse benim mukadderim olmayan benim ricam ile verilir mi? Bu kadar tertibat nedir? Nice tahrîr olunmuş?”

Cevap; Bir kimseye Hak Teâlâ bir işi mukadder etse, ol mukadder zuhur etmeyebilir. Sebepleri Hak Teâlâ kulun gönlüne ilham eder. Kul talep edip meşgul olur, rica ettiği verilir. Ve illa bir kula ki mukadder olmaya ilham olmaz, kul talep etmez, Hak Teâlâ dahi vermez.”⁴⁸⁹

İlyas ibn İsa'nın, bu ilimler ile yapılan amelleri dua ve duanın kabulüne sebep olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Allah (c.c.) vermeyi murad edince, kulun gönlüne dua etme arzusu düşürerek sebepler âlemine bağlamaktadır.

3.4. TASAVVUF ve AHLAKA DAİR GÖRÜŞ ve ÖNERİLERİ

İlyas ibn İsa'nın düşünce hayatında vahdet-i vücûd ve hakikat-i Muhammediyye anlayışının özel bir yeri vardır. Esasen vücûd-i mutlak'ın ilk taayyün ettiği, yaratılışın gerçekleştiği mertebe olarak, hakikat-i Muhammediyye, vahdet-i vücûd düşüncesinin mütemmim bir cüzü kabul edilmiştir. Tarikatlerin inanç, tevhîd ve ma'rifetleri hakkında herbirinin bir yol tuttuğu kimi killet ve zilletde, kimi kesret ve rıf'atda kuvvet bulduğu ifade edilmektedir. İlyas ibn İsa'ya göre meşayih'in da herbiri farklıdır. Bir kısmının devrânı gelmiş terakkîde, bir kısmının ise devrânı geçmiş tenzîldedirler. Nice kemâl ehli gelip geçmiştir. Her bir tarikat ehlinin yöntemleri, izledikleri seyr-i sülûklerle mertebeleri aşarak teoriyi pratiğe nasıl dönüştürdükleri bilinsin istemektedir. Böylece Hak yolun ne olduğu, kıyamet alametleri ortaya çıkıncaya kadar nasıl olması gerektiği anlaşılacaktır. İlyas ibn İsa kemâl ehline tâbi olmanın vâcib olduğu düşüncesindedir. Bu nedenle Hakk'a mühtedî olunsun diye kitap te'lif etmiş, bu konular için bölümler açmıştır.

İlyas ibn İsa'nın eserleri ahlakî nasihatler açısından zengindir. Sahip olduğu şiirsel ifade bu nasihatlere ayrı değer katmaktadır. *Rumûzü'l-Künûz*'ün hatimesinde babasının

⁴⁸⁹ Saruhânî, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ Şerâiti* vr. 25b.

vasiyetine atfen yazdıklarının sadeliği yanında derinliği dikkat çekmektedir: “Fazladan söz uzatma, az ve öz eyle. Murad izhar-ı kemal değildir. Belki hemen hayr ile yâd olunmaktır. İlm-i ledûnden çok haber verme ve ilm-i marifetten çok söyleme ve ulûm-i eşyayı Türkî lisan ile şerh eyle. Ve bildüğün bildüm deme ve bulduğun buldum deme. El üstüne el ve il üstüne il vardır. Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın kemâlâtı mazharlarına nihayet yoktur. Âlemde senden ednâ kimse görme. Yerdeki yüz basılan hâk ol, rıf'at bul. Özürler bast eyle, makbûl ol.”⁴⁹⁰

Aşk ve Âşık hakkında yazdıkları da adeta vahdet düşüncesinin şiirsel anlatımıdır: “Âşık o mudur ki aşk onda karar kılmıştır. Âşık odur ki bî ihtiyâr ola. Sevdiğinden gayrı kalbinde zerre mikdârı nesne kalmaya. Belki kendini kendi olmaktan sile. Sadece sevdiği kala. Âşık, aşkını idrâk etse ma'suk sıfatı geri gelmiş olur. Ol vakt âşık nâkıs olur ve iftirâka düşer. Kesret ve vahdet gösteren aşktır. Zirâ aşk, sıfat-ı âşık değil sıfat-ı mâşuktur. Nitekim deryâya hareket ve sukûnet veren hevâdır. Dalga deryânın ne aynıdır ne de gayrıdır.”⁴⁹¹

Eserlerinde genel olarak kaynak olarak kullandığı eserlerin hangileri olduğuna dair fazla bilgi verilmemekle beraber Muhyiddin Arabî'den, Akşemseddin'den nakiller yapmaktadır. *Rumûzü'l-Künûz*'de “padişah-ı zemân ve müfti-i devrân ehl-i irfân olup meşâyıh risâleleri yürüye” temennisi ile zikredilen tasavvuf alanının klasikleri “*Divan-ı Hâfiz, Câmî, Lemaa', Mesnevî-i Şerif, Zübde, Fusûs, Nusûs, Futûhat, Vâridât* ve kendisinin *Kitâb-ı Dilgûşa'sı*”dır. Bu eserlerin ulemâ katında makbul olduğu, zâhir ve bâtın ilimlerin tefsir, tevîl ve cem olduğu belirtilmektedir. Bu eserlerden istifade ederek avam veya âlim herkesin irfan sahibi olabileceği ifade edilmektedir.⁴⁹²

Yukarıda ifade edildiği gibi İlyas ibn İsa yazdıkları için Muhyiddin Arabî' ve Akşemseddin dışında pek kaynak göstermemiş olmakla birlikte *Vâridât*'tan alıntı yaparak referans göstermiştir. Klasikler arasında da zikri geçen söz konusu eser, Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ı olmalıdır. Tarikatlerin anlatıldığı bölümde Semâvîler olarak isimlendirilen Şeyh Bedreddin'in müridlerinin dört grup olup, hepsinin tenâsuhîler

⁴⁹⁰ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, vr. 39a; Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, vr. 34a, 34b.

⁴⁹¹ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere HM*, vr. 8a, 8b.

⁴⁹² Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, vr. 36a.

oldukları yazılmıştır. Bu dört grubun herbiri, nesih, fesih, mesih ve rasih'ten biriyle inançlarını temellendirmiş, hak ile batılı karıştırmışlardır. İlyas ibn İsa'ya göre Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ını anlayamadılar ve ihtilafa düştüler.⁴⁹³ *Vâridât*'tan aktarılan cümle ise İlyas ibn İsa tarafından "İbadetlerden murad fâniyattan kalbi çekmektir" olarak tercüme edilmiştir.⁴⁹⁴

İlyas ibn İsa'ya göre on sekiz sınıf içinde değerlendirmeye tabi tutulan tarikat ehlinin şeyhi padişahdır ve padişahlar ehl-i İslam'da zikir olunan şekliyle dört türdür. "Padişahlarda hısâl-ı hamîde, ahlâk-ı hasenenin en güzel örneği vardır ki kendi mertebe, kerâmet ve velâyetlerini bazıları bilmez, bazıları ise bilirler. Gazap sahibi olan padişahı halk ve âlimler, zâlim zannederler. Bilmezler ki zâlim kendileridir, zalim padişah Hak tarafından halka gazap olarak gönderilmiştir. Padişah dahî zulüm ediyorum zanneder, oysa bilmez ki tasarrufu hak üzerinedir."⁴⁹⁵

İlyas ibn İsa için sâdıklarla beraber olun⁴⁹⁶ emrine imtisâl etmek, O'na ulaştırılacak vesîlelere yapışın⁴⁹⁷ nass-ı şerifine uymakla olur ki bu tasavvuf ehline işârettir. Onlar ise ehl-i sülûkdür. Bayramîleri Halvetîler'den ayıran en önemli özellik nefsin sülûk ile tezkiyesidir. Her tarikat kendine has bir usûl geliştirmiştir. Kimi kesretde vahdet kimi vahdetde kesret bulmuştur. İlyas ibn İsa tarikatleri on sekiz bin âlem-i seyr ve on sekiz tarîk içinde sâlikler olarak mülâhaza etmektedir. Ona göre meşâyıhdan kimi, tahsîl-i kemâl eder, velâyet ve kerâmâta mazhar olduğunu halk-ı âlem bilmez fakat kendisi bilir. O ehlullahdır, her tarîkatde bulunur, kendilerini izhâr etmezler. Bunlar aynı zamanda ehl-i bâtırdır. Kimi meşâyıh ise velâyet ve kerâmâta mazhar olduğunu kendi bilmez, halk bilir. Onlar ehl-i ilm-i zâhirdir. İlmiyle âmil olan ulemâ ve sulehâdırlar. Dualarında olan tebşîratı kendileri bilmez lâkin halk tecrübe etmişlerdir, bilirler. Kimi meşâyıh ise mertebesini kendisi de bilir, halk da bilir. Onlar mürşid-i kâmillerdir ki tâlibleri irşad ederler. Kimi meşâyıh da vardır ki nice mazhara erdiğini, mertebesini ne kendi bilir ve ne de halk bilir. Bunlar abdallar ve mecnûnlardır. Hâllerini halka ifade etmeye kâdir

⁴⁹³ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, vr. 52a, 52b.

⁴⁹⁴ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, vr. 29b.

⁴⁹⁵ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, vr. 26a.

⁴⁹⁶ Tevbe 9/119

⁴⁹⁷ Maide 5/35

değillerdir. Esasen bunların kalblerine dokunmak gerekir. Zira bunlar mazhâr-ı celâlidir. Lutuf ve ricâ olunmaz. Sinirlendirmesinler yeter. Evlâ olan ise görünmemekdir.⁴⁹⁸

İlyas ibn İsa'ya göre ârifler dört kısımdır. Dîvân ve risâle görmek ile ma'rifet tahsîl edenler, dâima seyr ve sülûk ile meşgul olanlar, kalbine keşf, ilkâ olunması için gayret edenler ve bir de bunları taklîd edenlerdir. Son gruptakiler gerçekte bu hâlleri yaşayamamış, ilhâda düşmüşlerdir. Bu dört kısım ârif içinde ehli sülûk ve ehli tasarruf gayet azdır. Zîrâ ma'rifet öğrenilir, ifade edilir bir durum değildir. Ancak duyduğundan etkilenerik seyr ve sülûk ile mertebeler aşarak, dünyanın etkisinden sıyrılır ve itminan bulması mümkün olabilir. Böylece ilme'l-yakînde olan şüpheler ayne'l-yakîn müşâhede ve muâyene ile yok edilerek, keşf ve kerâmet zuhûr edebilir, tasavvuf yolunun önderlerinin ilmini ve murâdını kavrayarak ârif-i billah olabilirler.⁴⁹⁹

Tarikat mensupları üç gruba ayrılmakta, kadınlar da kendi içinde aynı sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Birbirleri ile muamelelerinde davranışları bu sistem üzerinden düzenlenmektedir. Ehl-i tahkîk olan erkekler; baba, yiğitler; kardeş, oğlanlar; oğul görülmelidir. Kadınlar da aynı şekilde ana, kızkardeş veya kız evlâtdırlar. Kadınların ehl-i tahkîk olanları ile evlenilmemelidir. Onların tasavvuf yolunda ilerlemelerine mani olacağını düşünüyor olmalıdır.⁵⁰⁰

3. 4.1. Şeyh-i Kâmil Kime Denir?

İlyas ibn İsa'ya göre şeyh-i kâmil, “Ferağat ayağını kanaat eteğine çekip tevekkül ehli” olandır. Şeyh-i kâmil aynı zamanda insan-ı kâmil olmaktır. Hangi tarîkat olduğu önemli değildir. Çok zikir yapmak, tilâvet etmek, namaz kılmak, zühd, takva, vera', savm, uzlet, halvet ile insan-ı kâmil olunamamaktadır. Bir insan-ı kâmil hizmetinde belli bir yöntem ile mertebeler aşılmalıdır. Makâmat ile zikirler yapmak, süslü sözler sarfettmek mübah olmakla birlikte, gönül eğlencesi ve nefsin arzularındandır. Nefis haz edip, hoşlandığı şeye meyl eder ki riyâdan ve şüpheden uzak kalamaz. Nefsin hoşuna giden ibadet, Hak Teâlâ katında makbul değildir. İbadetler nefsi ve kalbi fâni âlemde çekmek için yapılmalıdır. Bâkî âlemde bâkî olmayı istemekte nefis zorlanır. Zira nefis kendisi

⁴⁹⁸ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, vr. 26a.

⁴⁹⁹ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, vr. 26b.

⁵⁰⁰ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere H.M* vr. 5b.

fâni âleme bağılı olduğu için bâkî olmayı arzu etmez, aslına rücu' eder, fâni âlemle bağıını koparamaz.⁵⁰¹

İlyas ibn İsa, şeyh için müridinin çok olmasını da sakıncalı görmektedir. Zira müridinin çok olması nefesine hoş gelir, safalar sürer. Hângâh edinmek de ona göre riyaset davasıdır. Tac, hırka, şemle, tesbih, asa, sarıgın ucunu sarkıtmak da dikkat çekmeye ve şöhrete sebeptir. Sarıgı sarkıtmak sünnet-i enbiya ve evliya olmakla birlikte, İlyas ibn İsa yaşadığı dönem için anlam kayması olduğu düşüncesindedir. Şayet ehl-i kemâl bu şekilde hareket ettiğinde, avam anlamayıp inkâra düşer, talibler ise itibar ve şöhret arayıp, görünümünden etkilenirler korkusu ile sarıgının ucunu sarkıtırsa latîf sünnetlere riayet etmiş olurlar. Aksi takdirde dışları mâmur içleri harap olur ki zâhir mâmur olmakla kişinin özünü pâk etmesi sözkonusu olamaz. Hangi tarikat olursa olsun şeyh-i kâmil, cömert, fakîr, sâbir, kâni', zâkir, şâkir, âlim ve ârif ve sâlik ve ehl-i fenâ olmalıdır. Hak Teâlâ'ya vâsıl olan yollar nefisler sayısındadır." Bu nedenle hiçbir tarikat ve ehlini zemmetmek doğru görülmemektedir.⁵⁰²

İlyas ibn İsa'nın şeyh-i kâmilin uyması gerekli âdâbla ilgili *Menâkıbnâme*'de özetle şunları yazmıştır. Şeyhin dervişleri yanında boş söz etmesi, kahkaha ile gülmesi, şaka yapması ve uzanıp yatması doğru değildir. Şeyh nasihat ederken dinleyenlerin yüzüne bakmamalıdır. Zira muhatap bundan alınıp, incinebilir. Haramdan olmayan şeylerden ne bulursa giymelidir. Beyaz şemle ve tac giymenin meşâyih'in sünnetidir. Şeyhin gücü yerinde olduğunda cuma, bayram namazları ve yakın mesafedeki davetlere hayvana binip insanlar arasında gidilmesi doğru olmaz.⁵⁰³

Mazereti olmadıkça okurken, tilâvet veya dua esnasında diz çökülerek oturulmalıdır. Kur'an-ı Kerîm veya hutbe okunurken kendi virdi bırakılmalıdır. Şeyh konuşurken eliyle ve gözüyle birilerini göstermek için işaret etmemelidir. Saçı sakalı ağardıktan sonra اساسız yola çıkmamalı asanın boyu kendi boyunca olmamalıdır. İnce ve süslü olması da doğru görülmemektedir. İlyas ibn İsa'ya göre, şeyh kimseye beddua etmemeli, düşman edinmemelidir. Ona yakışan zalim bile olsa kötü ahlakının, ahlâk-ı

⁵⁰¹ Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, vr. 32b.

⁵⁰² Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, vr. 28b, 29a.

⁵⁰³ Eskort ile gitmek kastedilmektedir. Saruhânî, *Menâkıbnâme* vr. 11a.

hamîdeye dönmesi için mazlumlar üzerinden zülmünün yok olması için dua etmelidir. Başkaları için zekât ve sadaka istemesi caiz görülmekle birlikte şeyhin kendisi için dünyevî talepte bulunması men edilmektedir.⁵⁰⁴

İlyas ibn İsa'nın kadın-erkek ilişkileri hakkında şeyhlere önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Öyle ki yolda gördükleri hatunlar kendi aileleri bile olsa bakılmamalıdır. Muhtemel ki dışardan görenlerin hatunun şeyhin kendi ailesinden olduğunu anlamayıp sui zanna kapılması istenmemektedir. Ona göre müridlerin birbirinin hârunlarını alması şer' en değilse de, edeben doğru değildir. Nasıl doğru olabilir ki o vakte kadar birbirlerini kardeş görmüşlerdir. Ehl-i tahkîk olmadıkça (yani tasavvufa kabiliyeti olan ve bu yolda ilerlemişler) hariç mürid kızını oğluna almak veya mürid oğluna kızını vermekte (yani mürid olmayan ikinci şahıslar) sakınca görmemektedir. Ehl-i tahkîkin evlenmesinin ilerlemesine mani olacağı düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Müridlerden erkek ve kadınların veya şeyh ile müridlerin evlenmelerinde sakınca görülmesi ise diğer zamanlarda birbirleri ile muamelede evlenme niyetiyle bakmayı ortadan kaldırmak olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce görüşmemiş olma şartı ile evlenmeleri caizdir.⁵⁰⁵

Şeyh, çocuk için olmadıkça gençle evlenmemeli, hatunu veya cariyesi üzerine murîd, mahbûb veya sûfilerden kimseyi almamalı, murîdinden sadece dünyevî değil, uhrevî anlamda değeri olan hiç bir şeyi kabul etmemesi beklenmektedir. Şeyh olan az yiyip aç durmalı, halkla berî ve savm üzere olmalıdır. Helâl ve harama dikkat edip ne bulursa yememeli, ne bulursa binmemelidir. Böyle olmadıkça avam ile havassın ne farkı kalır ki?⁵⁰⁶

İlyas ibn İsa'nın şeyhlerin dervişlerine davranışları için de önerileri de vardır. Meşâyih kendilerinden tevbe etmiş dervişlere tâc giymeyi teklif etmemeli, kendi arzusuna bırakmalıdır. Bir ayıbını görürse başkalarının yanında söylememeli, dilden ma'rifet öğretmemelidir. Genç hatunlara hilafet verilmesi, halvete konulması, ne kadar yaşlı olursa olsun hatunla tehada sohbet uygun görülmemektedir. Şayet genç hatunlar halvete konacaksa ya kendi ailesinden erkeklerle veya şeyhin ailesinden hatunlarla

⁵⁰⁴ Saruhânî, *Menâkıbnâme* vr. 13a.

⁵⁰⁵ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere H.M* vr. 5b.

⁵⁰⁶ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere H.M*, vr. 5b.

halvete konmalıdır. Sünnet üzere olmayan dervişlerin tenbih ve nasihatle düzelmeleri mümkün olmazsa bir müddet uzaklaştırmalı, fakat temelli bırakmamalıdır. Kendi çocuğu bile olsa şeyhin ehl-i hevâ ile sohbeti de doğru bulunmamaktadır. Şeyhlerin kendilerinden sonra tarikat eğitiminden geçmemiş oğullarının kendi yerlerine geçmelerine razı olmadıklarını belirtmeleri de istenmektedir. Eğitimini tamamladıkları takdirde izin verilmesini vasiyet etmelerine müsaade edilmiştir.⁵⁰⁷

3.4.2. Derviş kimdir?

İlyas ibn İsa'nın eserlerinde tâlip olarak nitelenen tasavvuf yolunun henüz başındakiler mürid, muhîb, derviş olarak üç grupta ele alınmakta ve herbirinin âdâbı ayrı ayrı anlatılmaktadır. *Menâkıbnâme*'de bu gruplamaya âşık ve dost da eklenmiştir ki onlar da muhîb kabul edilmektedirler. Dost; şeyhi sever ama tarikine girmemiştir. Eskiden beri muhabbetleri vardır. Yanına teklifsiz gelip gitmekte, ahablık etmektedir. Hatta dostun dostu da kıymetlidir. O da gelip gittikçe muhabbeti artmakla dost olarak kabul görmektedir. Âşık ise irade ve ihtiyârı olmaksızın gelip şeyhin hizmetine girmiştir. Araştırma yapmamış, tavsiye de almamıştır. Kalbe doğan sevgi onu bağlamıştır. Henüz yola adapte olamamıştır. Muhîb ise şeyhten tevbe almamış, tarikatına girerek hizmetinde bulunmamıştır. Uzaktan ismini duymuş, görmeden sevmiştir. Sık sık hediyelerle sevgisini arzetmekte, dua talep etmektedir.⁵⁰⁸

Derviş bu grupların üst tabakasıdır. Yola girmiş belli aşamalardan geçmiş veya geçecektir. Bu durum onu şımartın istenmemekte ve İlyas ibn İsa tarafından bazı konularda uyarılmaktadır. Geçtiği yollara bakıp, “bu menzîlleri katetdim, yakîne elim erdi” diyerek şeyhin zikir ve tilâvetini terk etmemeli, güç yetirdikçe artırmalıdır. Çünkü dâima aynı yerde karar etmek mümkün değildir. Bulunduğu dereceden geri beşeriyete düşebilir. İçinde bulunduğu mertebeye nasıl ulaştıysa, ölünceye kadar aynı yöntemle devam etmelidir. Zîrâ beşeriyet hâli bazen yükseliş bazen inişe geçer. İlyas ibn İsa'dan bir de “biz vâsılînden olduk, tekellüf bizden sâkit oldu” diyenlere uyarı vardır. Bu ehl-i hâlin değil mülhidlerin yani hak yoldan sapanların sarfedebileceği bir sözdür. Oldum dediği yer ayakların kaydığı yerdir. Çünkü ehl-i hâl insanın bazen bast yani manevî

⁵⁰⁷ Saruhânî, *Menâkıbnâme* vr. 12b, 13a.

⁵⁰⁸ Saruhânî, *Menâkıbnâme* vr. 12b.

rahatlık ve bazen kabz yani manevî tutukluluk üzere olduğunu bilmektedirler.⁵⁰⁹ İçinde bulunduğu hâl sabit kalmayacağı gibi makamında değişebileceğinin şuurunda olup, sürekli gayret üzere olmak gerekmektedir.

Derviş ölüm gelinceye kadar her hâli yaşamasının mümkün olabileceğini hatırında tutmalıdır. Efendisinden utanıp incinmemeli ki, hayvanlar dâhil hiçbir mahlûk dervişin söz ve davranışlarından incinmesin. Aksi takdirde derviş olamamıştır. Dervîş fakîr olana, yani dünya muhabbeti gönlünden çıkana denir. Kalp âhiret muhabbeti ile dolmalıdır. “Kesb lâzım değil, biz Hudâ’yı biliriz” diyenler hem hak yoldan sapmış, hem saptırmışlardır. Derviş kespten, gayretten vazgeçmemeli, meşâyihın yöntemini terk etmemelidir. Tüm bunlar kabiliyet gerektirmektedir. Şayet kişide kabiliyet yoksa kesb fayda vermeyecektir. O zaman cebir gerekecektir. Dervişe bu yolda sürekli taleb, riyâzet, uzlet, gurbet, seyâhat ve kanâat ve yolda sebat gerekmektedir.⁵¹⁰

İlyas ibn İsa, derviş kisvesi ile mahkemede şehâdeti caiz görmemektedir. Ona göre kalpten mâsivâ silinmedikçe derviş olunamaz. Mâsivâ silinmişse şehâdet nasıl hatırda kalır? Şehâdette bulunan derviş hemen kisvesini çıkarmalıdır. Çünkü yalan söylemiş, kisveye ihanet etmiştir. Şayet derviş ise zaten mükellef değildir, çünkü mâsivâdan habersizdir. Zamâne kadılarının da sûfi başlıklılarının şehâdetini kabul etmemeleri gerekmektedir.⁵¹¹ *Menâkıbnâme*’de “kendi ihtiyârıyla” diyerek bu duruma istisna getirilmiştir. Uygun görülmeyen kendi rızasıyla şehadette bulunmasıdır. Mahkeme mecbur etse sorun olmayacaktır. Esasen derviş olmak isteyen bir tercihle karşı karşıyadır. Pek çok şeyden el-etek çekeceği gibi seyir için çarşı pazar dolaşp herhangi bir olaya tesadüf etmekten de kaçınmalıdır. İhtiyaç için çıkıldığında ise işleri bitince oyalanmayıp geri dönülmelidir. Şayet esnaf olup işi, kazancı orada ise daima tilâvet ve tesbihle meşgul olmalı, dilini boş sözden kesmelidir. “Şehadette bulunmak veya pazarda oyalanmak büyük günahlardan değildir” şeklinde yöneltilecek itiraza, “Sizin gibi şer’a ruhsat ve

⁵⁰⁹ Bast: Manevî ferahlık. Kabz: Manevî tutukluk. Melâhide: İtikadı bozuklar.

⁵¹⁰ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere HM*, vr. 7a, 7b.

⁵¹¹ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere HM*, vr. 8a.

halka vüs‘at vericiler takva yolunu bozdular” şeklinde cevap verilmektedir ki zaten “bizim yolumuzu bozanlar bizden değildir.”⁵¹²

İlyas ibn İsa tarafından dervişlerin şeyhlerine karşı davranışlarının nasıl olması gerektiği de ele alınmıştır. Derviş şeyhinin yanında çok konuşmayacak, konuşurken yüzüne bakmayacak, başkalarının yanında sen diye hitap etmeyecektir. Diğer zaman sen diyebilir ama başkaları varken siz veya hazretiniz demelidir. Efendi veya sultan demeye dilini alıştırmalıdır. Derviş kendisinden bahsederken de ben yerine fakîr, bendeniz, biz diyebilir. Dilinden ben ve sen gitmelidir.

Derviş yolda yürürken nâmahreme bakmaktan gözlerini, harama uzanmaktan ellerini, yaramaz yere gitmekten ayaklarını, gıybet ve boş sözden kulaklarını, yanlış sözden dillerini korumalıdır. Kalbini küfür, şirk, kin, hased ve cimrilikten uzak tutmalıdır. Bu sayılanlar zulmet sebebidir, nurun doğmasına engeldir. Kalp bunlardan tasfiye bulmadıkça kalpte manevi güneş doğmayacaktır. Günein doğması, kalpte zulmetin yerleşmemesi için derviş “döğenin ve sövenin elini öper” olmalıdır. Suçlu biziz affet diyebilmelidir. Hakk’ın nurunun tecellisi için kalbinde kine yer vermemeli, küs olarak gün geçirmemelidir. İhtiyacı olanların işini görmeli, komşulara sahip çıkmalıdır. Komşu hatunlarını kızkardeş, çocuklarını evladı bilmelidir. Evlenmek istediklerinde yukarıda şeyhler için konu edildiği gibi dervişlerde görüşmekte oldukları hatunları veya kızlarını almamalıdır, çünkü onları kızkardeş kabul etmişlerdi, kızlarıda kardeş kızları olmuştu. Şeyhler gibi dervişlerde daha önece görüşmemiş oldukları hatunları veya kızlarını alabilirler.⁵¹³

İlyas ibn İsa dervişlerin çalgılı düğünlere gitmelerini de doğru bulmamaktadır. Gitmeleri gerektiğinde çalgı başlamadan önce veya bittikten sonra gitmelidirler. Bilmeden gitmişlerse geri dönmeleri gerekmektedir. Çalgılı oyunlu yerlere kendileri gidemeyecekleri gibi başkalarının gitmesine de onay vermemelidirler. Hatta küçük

⁵¹² Saruhânî, *Menâkıbnâme* vr. 61b.

⁵¹³ Bu konu detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bkz Saruhânî, *Menâkıbnâme* vr. 13b, 14a.

çocukları dışarı gönderirken dahi “varın oynayın” değil “varın gezinin” demeleri tavsiye edilmektedir.⁵¹⁴

İlyas ibn İsa dervişlere halvet âdâbını da anlatmaktadır. Dervişin kabri gibi görülen halvethâne gayet sakınılması, sıkı bir disiplin ve dikkat içinde bulunulması gereken bir yerdir. Şeyhinin icazeti ile halvete giren yine onun izni ile çıkabilir. Şeyhin verdiği yemek su ve şerbetten başka birşey almamalıdır çünkü halvet yiyecekten kaçınılması gereken yerdir. Uyuyacağı zaman oturarak veya bir yere yaslanarak uyumalı uzanarak yatmamalıdır. İyi kötü ne görürse şeyhinden saklamamalı ki o da dervişin durumunu gözlemleyebilsin. Gerçi büyük şeyhler, dervişlerini halvet etmeksizin de kabiliyetlerini anlar ve teveccüh edebilir, dervişin rüyasını bu aşamada değil, fenâ fi’s-sıfat ettikten sonra dikkate alır. Fakat bu her şeyh için geçerli olmayabilecektir. Birkaç gün halvette kalıp güzel şeyler görmeyen dervişin bu durumu kendi yetersizliği bilmesi beklenmektedir. Şeyhte kabahat aranmamalıdır. Bilinmeli ki kemâl tahsili bir iki günde elde edilecek olsaydı herkes ârif-i billâh olurdu. Derviş sabırla mücâhedeye ve şeyhi huzurunda nice halvetlere devam etmeli ki *insaniyyet* mertebesine ulaşabilsin.⁵¹⁵

İlyas ibn İsa, şeyh-i kâmil her an yanında bulamayacak sâlikleri de ihmal etmemektedir. Onlar için de bahis açarak, ne kadar mesâfe katedip ne miktâr letâfet tahsîl ettiğini, ahlâk-ı zemîmenin hangi menzilde ahlâk-ı hamîdeye tebdîl ettiğini kendilerinin anlayabilmeleri sağlanmaktadır. Fenâ nedir, elvân-ı a’nâsırdan hangi makâmda halâs olunur, beyân etmektedir. Böylece sâlikler hangi menzilde olduklarını bilip, hangi mertebede seyr ettiklerini anlayabileceklerdir. Bu kadar aşılın mertebe kendilerinin gayretiyle mi gerçekleşmiştir? Şehâdet âlemine dâhil olmuşlar mıdır? Kafalara takılacak sorulara cevap bulmaları amaçlanmaktadır. Böylelikle ikilik hicâbını kaldırıp, gayrıyı gözlemekten kurtulmalıdırlar. Dilden öğrenerek kuru elfâz ile kalmaları arzu edilmemektedir. İlyas ibn İsa’ya göre “Dil pazarı yol pazarıdır. Fere kora düşer, i’tibâr etmeyeler.” Gördükleri kendi halleridir, dışarıdan kimselere tabir ettirmemelidirler. Durumlarını açıklayıp cehillerini ortaya koymamalıdırlar.⁵¹⁶

⁵¹⁴ Saruhânî, *Menâkıbnâme* vr. 14a.

⁵¹⁵ Saruhânî, *Menâkıbnâme* vr. 14b, 15a.

⁵¹⁶ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere HM*, vr. 8b.

3.4.3. Ruh Nedir?

İlyas ibn İsa için insanda beş ruh vardır. Üçü hayvânlarla müşterektir. Her birinin makâmına ve kuvvetine göre tasarrufu vardır. Kişi aldığı ilk gıdaya göre tabiatı şekillenir. Yaz mevsiminde ana rahminde gıda almaya başlayan tez canlı olup, seyr-i sülûkü de kolay olur ama perhize güç yetiremez. Soğuk su ve latîf havalı bir yerde yiyeceği kesilmeksizin mürşîd-i kâmil huzurunda tahsîlini tamamlaması gerekir. Tabiat bilmeyen şeyhin yanında ya behhas yani çok konuşan veya muannid olur. Darılır, edebden çıkar.⁵¹⁷

Hazan vakti gıda almaya başlamış olan kişi kuru tabiatlı olup hayalli gönüllü, kindar, gönlü kara ve esmer olur. Kolları iri, dişleri uzun, dişetleri kızıl olacağı düşünülen bu kişilerin irşadı Hak Teâlâ'nın yardımı olmaksızın zordur. Üç gün içinde sefâhat arız olur, arız olunca da gitmez. Sefâhat esmerlerde çok olur ve tez kabza düşerler. Serin içecek, tavuk suyu gibi yumuşak gıdalar verilip, perhiz ettirilmemelidir. Yoksa sefih, mulhid, muannid olur elfâz-ı küfre düşerek harâb olur.⁵¹⁸

Bu dünyada (hakikat karşısında) kör olan ahirette de ködür.⁵¹⁹ Zira kalb tasfiye buldukça âlem-i şehâdete ayna olur. Dışarıda görünen içeride olandır. Noksanlık üzere olanları gören göz, ruh olarak değerlendirilmekte ve makâmı beyne'l-hâcibeyn, yani iki kaşın arası olarak tarif edilmektedir.⁵²⁰

İlyas ibn İsa duyuları, havass-ı batine ve havass-ı zahire olarak ikiye ayırır. Havâs beşi zâhirde ve beşi bâtındadır. Zâhirde olan havâs şunlardır; sem', basar, şem, zevk ve lisan. Havâs-ı bâtinî ise hiss-i müşterek, hayâl, vehim, hâfıza ve mutasarrifedir. Ruh da üçtür: Nebâtî, hayvânî, insanî ruh. Allah Teâlâ kendine muzâf kıldığı için Rûh-i insânî'ye ruh-i izâfî de derler. Rûh-i izâfî'ye ayrıca rûhî Muhammedî de derler.⁵²¹

3.4.4. Raks

İlyas ibn İsa, tekkede icra edilen raks konusunu da ele almıştır. Ona göre, ilahi şevk olmaksızın yani aşk onu hareket ettirmeksizin kendi ihtiyarı ile raks edilmesi helâl

⁵¹⁷ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere HM*, vr. 10a.

⁵¹⁸ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere HM*, vr. 10a.

⁵¹⁹ İsra 17/72

⁵²⁰ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere HM*, vr. 9b.

⁵²¹ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere HM*, vr. 12a.

değildir. Kendisi de Halvetiyye Şeyhi Cemal Efendi'den mücaz olmakla birlikte hângâhında tevhid zikri yapıp raks yapmadığını ifade etmektedir.⁵²²

Raks ile zikir etmek Şeyh Zâhid Geylânî'nin oğlu ile başlamıştır. Rakstan murâd sevab değildir, pîrinden hâtıra diye raks edilmektedir. Sevab halvet ile hâsıl olur. Kendi halvetlerinde harâret kesb ettiklerinde zikir-i darbî onlar için daha uygun görülmektedir. Raks ancak halvetin hararetinden dolayı olup, şöhret ve riyâ için değilse câiz olabilir, aksi takdirde nehyedilmektedir.⁵²³

Raks ilk dönem meşâyıhta görülmemiştir. Başlangıçta nefyi isbât ile darb edilirdi. Rivayetlere nazaran Hz. Ali'nin dönmüş olduğu bilgisi, zikir içinde dönenlere delil olmamaktadır. Çünkü o zikir içinde birilerinin elini tutarak dönmüş değildir. Zeyd ve Ca'fer-i Sâdık'ın da döndüğü rivayetleri vardır, fakat onlar da el ele verip dönmemişlerdir. Hz. Peygamberin Zeyd'e "sen benim din karındaşımsın ve dostumsun"⁵²⁴ gizli kalmasını buyurup birer kere dönmüş olması da zikir içinde dönenlere delil olamaz. Hz. Peygamber "Sen bendensin ben senden" buyurduğu zaman Hz. Ali'de yalnız bir kez dönmüştü. Fakat İlyas ibn İsa'ya göre bu da zikir içinde el ele verip nihâyetsiz dönmeye delil olamaz. Ona göre zikirde murad kalpde ki imanı tasdik ve sevab kazanmaktır. Raksı savunanların enbiyâ ve evliyâyâ ihtilâf üzere olduklarını düşünmektedir. Raks olmasa esmâ geç te'sîr eder diyerek itiraz edecek olanlara ise İlyas ibn İsa'nın cevabı şudur: "sülûk edene kesble olan milk olur. Tez bulan tiz yâvuz kalır." Sülûk ve gayretle kazanılan kişide kalıcı olur. Tez bulan ise tez kaybeder.⁵²⁵

İlyas ibn İsa, Bayrâmî tarikatında var olan ayak zikrine kalktıklarında dervişlerin elele, kolkola girmemelerini ve bir ayak içeride bir ayak dışarıda dönmelerini uygun görmemektedir. Namazın kıyamında elleri nasılsa zikirde de öyle olmalıdır. Oturur halde zikir yaparken eller dizüstüne koyulmalı, duada göğüsten yukarı kaldırılmamalıdır. Yine duada başlar enselerine degecek gibi kaldırılmamalı, ses yükseltilmemeli ancak birbirlerinin âminlerini duyacak kadar çıkması uygun görülmektedir. Zikirden sonra harareti gitmeyen derviş su içmemelidir. Hâsıl olacak nuru kaybeder ki tekrar zikir

⁵²² Saruhânî, *Rumûzü'l-Künûz*, vr. 24a.

⁵²³ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere HM*, vr. 19b.

⁵²⁴ "Ente ehûnâ ve mevlânâ"

⁵²⁵ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere HM*, vr. 20a.

yapması başa dönmesi gerekir, göreceği rüya veya latîf vakiyadan geri kalır. Terli iken su içmek mizâcını bozar.

Tilâvetten murad Kur'an tilâveti ise kahr için okunmamalıdır. Kahr için okusa, okunan kişi zâlim bile olsa ölse, okuyan kişi, filan sureyi bir okudum filanca öldü der, katil olur. Okusa ve o kişiye bir şey olmasa filan surede de bir nesne yokmuş der, küfre girer. Edebe uygun olan kimsenin kahrı için okunmaması, sevap için okunmasıdır. İlyas ibn İsa, Kur'an okuyup sevâbını hîbe etmeyi câiz görmektedir. Mevtâyâ hibe etmek efdâldir. Onun düşüncesine göre mevtâ iki türlüdür. Biri mevt-i tabî' ile hâk olunur. Diğeri avâmıdır. Nefisleri diri, gönülleri ölüdür. Onlara da mevtâ denir ve ehl-i tahkik, şekâvetleri seâdete tebdîl olsun diye onların gönüllerine hîbe ederler. Hâk olanlara da azâb-ı kabîrden kurtulsunlar diye hibe ederler. Mevtâ iki türlü olduğu gibi azâb-ı kabirde iki türlüdür: Toprak kabri, beden kabri. Kin, haset, kibir beden kabrinin alâmetidir.⁵²⁶

İlyas ibn İsa için "Biz seni doğru yola hidayet ettik" Ayet-i Kerîme'si⁵²⁷ ulaşılması gereken menzile işaretler. Bu yolda adalet, cömertlik, ibâdet ve temiz inanca işaret vardır. Bu menzile varınca letâfet kesb ederek kendisinden dâima övülen ahlak ortaya çıkar. O zaman tecelliye mazhar olup kendisinde ahlâkî olgunluk ortaya çıkar. Bu noktada Hakk'ın gerçekleşmesine vasıta ve esmâ sıfatlarının aynası olur. Dînî ve dünyevî dilekleri, gönülden dile gelmeden, nedenlere ihtiyaç duyulmaksızın verilir, alınan tedbîr Hakk'ın takdirine uygun düşer. Kendisinden nice velâyetler ve kerâmetler sâdır olup, âlemde kimseye mağlûb olmaz. Hevâ-i nefisle tenezzül edip beşeriyete dönmez. Kendisinden dâima Rabbânî ilhamlar sâdır olur. "Biz seni yeryüzünde halife yaptık"⁵²⁸ sadâsına muhatap olup, gece gündüz müjdelerle karşılaşır.⁵²⁹

⁵²⁶ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere HM*, vr. 20a, 20b.

⁵²⁷ Fatıha. 1/6

⁵²⁸ Sad. 38/26

⁵²⁹ Saruhânî, *Fusûl-i Aşere*, vr. 1b.

SONUÇ

İlyas İbn İsa ve hayatının ele alındığı bu çalışma, Onun havas, cifr ve vefk gibi gizli ilimlerle uğraştığını, Bayrâmîliğin Şemsî koluna mensup Melâmî neşveye sahip bir mutasavvıf olduğunu ortaya koymuştur. Türkçe kaleme alınmış eserlerinin bir kısmı nasihatnâme ve siyâsetnâme olma özelliği taşımaktadır. Dili oldukça sade ve yalındır. Nesirlerinde dahi bir şiirsellik görülmektedir. İfadeleri samimiyet, tevazu, edep, sevgi ve duygusallık içermektedir.

İbn İsa'nın tarikat silsilesinde Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ile birlikte Hasan ve Hüseyin'in yanısıra Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın da bulunması dikkat çekmektedir. *İbn İsa* eserlerini babasının talebi veya müridlerinin isteği üzerine kaleme almıştır.

Bu çalışmanın önemli sonuçlardan biri yazma eserler tespit edilirken sadece isimlerle yetinilmemesi gerektiğidir. Eserleri üzerinde incelenme yapılmadan varılacak sonuçlar, elde edilecek isim listeleri ilmî sonuç vermeyecektir. Nitekim bu çalışmada İlyas İbn İsa'nın eserlerinin tespiti için bizzat kendi eserlerine biyografî ve bibliyografya kaynaklarına müracaat edilmiştir.

İlyas İbn İsa *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddîn ve Adâb-ı Sâlikîn* adlı eseri tasavvufi konular yanında toplum tarihi ile alakalı olarak da önemli bilgiler vermektedir. *Fusûl-i Aşere* isimli eseri, başta Bayrâmî tarikatı olmak üzere tasavvuf ve tasavvuf tarihi hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. *Rumûzü'l-Künûz*'da ise padişahlar, şehzâdeler ve diğer devlet adamlarına tavsiyeler yanında tasavvuf ve tarikatlar ve tarihleri hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Nihayet onun eserleri incelendiğinde dönemin dili hakkında bize ciddi malumat sağlayacağı muhakkaktır.

KAYNAKLAR

YAZMA ESERLER

- AKHİSÂRÎ Hasan Kâfi, *Usûlü'l-Hikem Fî Nizâm-ı Âlem*, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, Nk 4909/56, vr. 181b-186b.
- BİRRÎ Mehmed Dede, *Birri Mehmed Dede Divanı*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, No. 45, Hk 5181-3, vr. 82-154a.
- Cevâhirü'l-Müşkilat*, Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, No. 06_Hk_3287, vr. 100a-111a.
- Fasl fîmâ Yeteallaku bi Havadis-i Müteferrika fî'l-Cihâti Kabli Husuli'l-Mikât*, Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz A 4425/2, vr. 48a-63a.
- Fusûl-i Seb'a*, Atatürk Kitaplığı, No. MC_Yz_K0462, vr. 1b-35b.
- Hâşiyetün 'alâ hâşiyeti'l-'îmâd'alâ şerh's-Şîrvânî'alâ âdâbi'l-bahs*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, No. 160 23, vr. 61-76.
- Kıyâfetnâme*, Atatürk Kitaplığı, No. CP_Yz_041, vr. 1a-8a.
- Kıyâfetnâme*, Milli Kütüphane, No. 06_Hk_3287, vr. 2a-3b.
- KÖSTENDİLLİ, Süleyman, *Bahrü'l-Velâye*, Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler No. OE_Yz_0505, vr. 1b-244b.
- Mecmua-i Fetâva: H. Fenâri zade Mehmed b. Hamza'dan 1240 H. senesi Kadızâde Tahir Efendi'ye kadar Osmanlı Devleti şeyhülislamalarının el yazılarıyla fetvaları ve muhtasar tercüme-i halleri*, Atatürk Kitaplığı No. MC_Yz_K0576, vr. 1a-106b.
- Miftâhu'l-hisâb*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz A 4077/2, vr. 41b-55a.
- Molla Haydarî, *Risâle-i Gülşenî*, Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 1003/1, vr. 1b-60a
- Mukantarât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi, No. 1698-1, vr. 2a-18a.
- Mukantarât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi, No. 1698-2, vr. 19b-30b.
- MÜSTAKİMZADE Süleyman Sadeddin, *Risâle-i taciye*, Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler Bel_Yz_K1098_16, vr. 197b-213a.
- MUVAKKÎT Mustafa b. Ali, *El-Kifâyetü'l-vakt*, Atatürk Kitaplığı, No. MC_Yz_K0159/4, vr. 26a – 33a.
- Müntehâb-ı ve Muhtasâr-ı İbn İsa Lugatı*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No. 7232, vr. 1a-69b.
- NESÎMÎ, *Risâle-i İnsan*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan, No. 162/3, vr. 1b-23a.
- Nûriye ve'n-Nârîye*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz A 9279, vr. 1a-251a.
- Risâle-i Gülşenî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan, No. 159/3, vr. 20b-23a.
- SARUHÂNÎ, El-Akhisârî Lutfullah b. Şücaüddin İlyâs, *Hâşiyetün a'lâ hâşiyeti'l-'îmâd'alâ şerhi's-Şîrvânî'alâ âdâbi'l-bahs*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, No. 160 23, vr. 61-76.

- SARUHÂNÎ, İbn İsa Derviş Ahmed, *Câmi'ü'l-Esrâr* 923, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, No. 34 Ae Manzum 923, vr. 1b-30a.
- , *Câmi'ü'l-Esrâr*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, No. 34 Ae Manzum 924, vr. 1b-27b.
- SARUHÂNÎ İlyas ibn İsa, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, Uşşaki Tekkesi, No.1307, vr. 1b-24b.
- , *Ferahnâme*, Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz A 169/2, vr. 1a-21b.
- , *Ferahnâme*, Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz A 4085, vr. 1a-21b.
- , *Ferahnâme*, Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No. 06 Mil Yz A 9031, vr. 1b-12a.
- , *Ferahnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah Efendi, No. 1539, vr. 12a-22a.
- , *Ferahnâme*, İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, (İnebey) No. GE4398, vr. 35a-41b.
- , *Ferahnâme*, İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, No. UC-989-5, vr. 36a-40b.
- , *Fusûl-i Aşere*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, No. AE_sry_572, vr. 1b-75b.
- , *Fusûl-i Aşere*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi (HM) No 2709, vr. 1b-30b.
- , *Fusûl-i Aşere*, Atatürk Kitaplığı No. OE_Yz_1304, vr. 57b-92b.
- , *Fusûl-i Aşere*, Süleymaniye Kütüphanesi, Tahir Ağa Tekkesi (TAT)No. 361, vr. 1b-60b.
- , *Fusûl-i Aşere*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No. 6945, vr. 1b-76b.
- , *Kavâ'id-i Teshîrât*, Atatürk Kitaplığı, No. OE_Yz_0645, vr. 61b-115b.
- , *Kavâ'id-i Teshîrât*, Atatürk Kitaplığı, No. OE_Yz_0857, vr. 1b-44a.
- , *Kitab-ı Nuriye ve Fusûl-i Aşere*, Atatürk Kitaplığı No. OE_Yz_0044, vr. 1b-38a.
- , *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddin ve Âdâb-ı Sâlikîn*, (*Menâkıbnâme*) Atatürk Kitaplığı No. OE_Yz_0323, vr. 1a-74a.
- , *Menâkıb-ı Şeyh ibn İsa*, Milli Kütüphane-Ankara, 06 Mil Yz A 9031
- , *Nutk-ı İbn İsa*, Milli Kütüphane No. A3664-6, vr. 84b -87a.
- , *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a eş-Şeyh İbn İsa Kuddise Sirruhu*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, No. 820, vr. 19b-25a.
- , *Risâle-i vefk*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, No. 19 Hk 561/12, vr. 95b-98b.
- , *Rumûzü'l-Künûz*, Millet Kütüphanesi, No. AERSY575, (AERSY575) vr.1b-43b.
- , *Rumûzü'l-Künûz*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, No. 1989, (EE) vr. 1b-49a.
- , *Rumûzü'l-Künûz*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Reşid Bey, (HRB)No. 62, vr. 7b-30a.
- , *Rumûzü'l-Künûz*, Atatürk Kitaplığı, No. MC_Yz_K0449, vr. 1b-34b.
- , *Rumûzü'l-Künûz*, Atatürk Kitaplığı, No. OE_Yz_0645, (AK. OE_Yz_0645) vr. 1b-60a.

- , *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Dr. Ali Sevil Akay, No. 436, vr. 1b-34b.
- , *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, No. GE4389(İnebey GE4389), vr. 1b-35a.
- , *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, No. 3629/1, vr. 1b-20b.
- , *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ staatsbibliothek*, t.y.digital. staatsbibliothek-berlin.de Ms. or. oct. No. 3222, vr. 1a-26b.
- , *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ Şerâiti*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, No. 3629, vr. 21b-27a.
- , *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman, No. 170, vr. 1a-27a.
- , *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Uşşaki Tekkesi, No 307, vr. 1b-24b.
- , *Tabiâtnâme-i İbn İsa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No. 6945, vr. 77a-87b.
- , *Tabiâtnâme-i Muhtasar*, Atatürk Kitaplığı, No. AESRY572, vr. 74b-94b.
- , *Tabiâtnâme-i Muhtasar*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, No. 5427, vr. 210b-220.
- Terceme-i Müfredât-ı İbn İsa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, No. 567, vr. 1a-214a.

ARŞİV BELGELERİ

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): EV.d. Evkâf Defterleri, Dosya No: yok, Gömlek No: 11672
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): İ. Meclis-i Vâlâ (MVL), Dosya No:121, Gömlek No: 3049

BASILY YAYINLAR

- AKAY Tolga, “20. Yüzyıl Osmanlı Tarımında Patates: Üretimi, Tüketimi Ve Ticareti”, *Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları*, ed. Cengiz Atlı, Zeynep Müjde Sakar, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018, ss. 563-75.
- AKBAY Sabahaddin, *Saruhanlı Şeyh İlyas ve Manzum Esmâü’l-Hüsnâ Şerhi*, (Yüksek Lisans Tezi Tezi), Ankara: Gazi üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- AKHİSÂRÎ İlyas b. İsa, *Usûlü’l-Hikem Fî Nizâm-ı Âlem*, 1596Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, No 34 Nk 4909/56.
- AKHİSARI İlyas İbn İsa, *On Fasılda İnsan Olmak*, ed. Tijen Özekler, H Yayınları, 2017.
- , *Şeyh Mecdüddin Bayrami Menakıbı ve Salıkların Adabı - Nutk-i Şerifler*, ed. Mustafa Tatcı, İstanbul: H Yayınları, 2016.

- ALBAYRAK Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması: İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali*, İstanbul: Milli Gazete, 1981.
- ALPTEKİN Turan, “Ahmed Hüsameddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, c. 2, ss. 90-92.
- ARMUTLU Sadık, *Zâtî'nin Şem ü Pervâne'si*, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- ARSLAN Emine, “Osmanlı Dönemi Nuküllu Fetva Mecmuaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 5 (2008), ss. 131-53.
- ARUÇI Muhammed, “Hasan Kâfi Akhisârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, c. 16, ss. 326-29.
- ATLI Sagıp, “Bir Sûfinin Sılaya Vuslatından Günümüze: Manisa-Akhisar Çağlak Mesiresi/Festivali”, *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sy. 15 (2018), ss. 337-57.
- AYDIN Ahmet, “Manzum Fıkıh Metinleri II”, sy. 27 (2017), ss. 73-100.
- BABINGER Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Tıpkı basım., Mersin: Kültür Bakanlığı, 1992.
- BAĞDATLI İSMAIL PAŞA, *Hediyet el- Ârifîn: Esmâ el-Muellifîn ve Asar el-Musannifîn.*, 2 cilt, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951.
- BIRRÎ MEHMED DEDE, *Birrî Mehmed Dede Divanı*, t.y.Manisa İl Halk Kütüphanesi, No 45 Hk 5181-3.,
- BOZHÜYÜK Mehmet Emin, “Hurûf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, c. 18, ss. 397-401.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Aydın Vilayetine Mahsus Meşayih, Ulema, Şuara, Müverrihin ve Etibbanın Teracim-i Ahvali*, İzmir: Maarif Nezaret-i Celilesi, 1324–1908.
- Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 3 cilt, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), 2016.
- , *Osmanlı Müellifleri*, 3 cilt, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), 2016.
- CANDAN İsmail, *Manisa İli Akhisar İlçesinde Evliya Kültü*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- CELEP Halil, *Sofyalı Bâlî Efendi'nin Hayatı, Eserleri Ve Tasavvuf Anlayışı*, (Doktora tezi Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- ÇAVUŞOĞLU Raşit, *Ferah-Nâmeler ve Kemâloğlu'nun Ferah-Nâmesi (İnceleme-Metin)*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- ÇELEBİOĞLU Âmil, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1994.
- , “Turkish Literature of the Period of Sultan Suleyman the Magnificent”, *The Ottoman Empire in the reign of Süleyman the magnificent II*, ed. Tülay Duran, İstanbul: The Foundation for Establishing and Promoting Centers for Historical Research and Documentation, 1988, s. 119-63.
- , “Turkish Literature of The Period of Sultan Süleyman The Magnificent II”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 19 (2017), ss. 451-88.
- ÇİÇEK Yakup, “Tibyânu Vesâil'l-Hakâik Fi Beyân-i Selâsili't-tarâik'a Göre Hacı Bayram-ı Veli Ve Bayramiyye”, *Uluslararası Hacı Bacı Bayram-I Veli*

- Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1*, ed. Ahmet Cahid Haksever, Ankara, 2016, ss. 195-265.
- ÇULUK Sinan, Yılmaz KARACA, (ed.), *Osmanlı Arşivinde Şeyhulislam Fetvaları*, İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2015.
- DEMİR Ekrem, “Hezârfen Hüseyin B. Cafer İstânköyî’nin Fihri’sü’l-Ervâm Adlı Eserinde Geçen Bitki Adları”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 46 (t.y.), s. 28.
- DURMA Abdulhalim, *Evlialar Şehri Manisa*, Ankara, 2013.
- ELBİR Bilal, “Yazarı Bilinmeyen Bir Kıyâfetnâme Üzerine”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 19 (2017), ss. 37-58.
- ERDEM Sadık, *Ramiz ve Adab-ı Zurafa’sı İnceleme-Tenkidi Metin-İndeks-Sözlük*, 1. Baskı., Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1994.
- , “XV ve XVI. Yüzyılda Yaşamış Manisalı Divan Şairleri”, *Türkbiliğ*, 2004, ss. 74-107.
- ERDOĞAN Kenan, “‘Akhisarlı Şeyh İsâ Menâkıbnâmesi’nin Neşri Münâsebetiyle”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, sy. 2 (2005), ss. 89-99.
- ERDOĞAN Kenan, Tuğba AYDOĞAN, “Manisalı İki Sufi Şair, İbn İsâ Akhisarî Ve Birrî Mehmed Dede’nin Perde Gazellerinin Şerhi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 11, sy. 3 (2013), ss. 261-72.
- ERDOĞDU M. Akif, Ömer BIYIK, (ed.), *Defter-i Evkaf-ı Liva-i Saruhan: Metin ve İnceleme*, Ankara: Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı Tapu Ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, 2014.
- ERKAL Abdülkadir, “Kıyâfetnâmeler Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 13 (1999), ss. 217-25.
- ERÜNSAL İsmail E., “Hacı Selim Ağa Kütüphanesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, c. 14, s. 498.
- GEDUSÎ Süleyman Murad b. Ömer b. Ahmed Said EL-, *Tercüme-i Gedusî li’l-Ceyb*, İstanbul, t.y.
- GEDUSÎ Süleyman Murad b. Ömer b. Ahmed Said EL-, (çev.), *Tercüme-i Gedusî li’l-Mukantarât*, İstanbul, t.y.
- GÖKÇEN İbrahim, *XVI ve XVII. Asırlarda: Saruhan Zaviye ve Yatırları*, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1946.
- GÖKTAŞ Vahit, “Şeyh İsa’nın Vasiyeti Ve Edep”, *Tasavvuf Yazıları*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2014, s. 407-11.
- GÜNDÜZ Harun, *Mehmet Nâil Tuman Ve Tuhfe-i Nâilî’si (İnceleme-Metin-İndeks Sayfa 1-100)*, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- HAMARAT Zehra, *Bayramî-Şemsî Tarikatı Menakıpnâmelerinin Toplum Hayatına Etkileri Bağlamında Değerler Bakımından İncelenmesi*, (Doktora tezi Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- , *Bayramiye Tarikatı Menakıbı Hacı Bayram Veli ve Halifeleri*, Dergah Yayınları, 2015.
- HAMMER Joseph, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Vien: PEST, In. C. Hartleben’s Verlage, 1833.

- İHSANOĞLU Ekmeleddin v.dğr., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: İslam Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi IRCICA, 1997.
- İLGÜREL Mücteba, “Hezarfen Hüseyin Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, c. 18, ss. 544-46.
- İYİYOL Fatih, *Boşnak Halk Kültüründe Türk Tekke-Tasavvuf Geleneğinin İzleri*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- KALAFAT Yaşar, “Anadolu’da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnançları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy. 32 (2004), ss. 1-18.
- KARA Mustafa, “XIV. VE XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, c. 8, sy. 8 (1999), ss. 29-58.
- KARABULUT Ali Rıza, *Mu’cemü’l-Mahtûâtî’l-Mevcûde fî Mektebâti İstanbul ve Anadolu*, t.y.
- KATIP ÇELEBI, *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 5 cilt, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.
- , *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 5 cilt, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.
- , *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 5 cilt, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.
- , *Süllemü’l-vüsûl ilâ tabakâti’l-fuhûl*, 6 cilt, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İrcica, 2010.
- KAYAOKAY İlyas, “Bir Edebî Tür Olarak Atvâr-ı Seb’a ve Manzum İki Örneği”, *İslami İlimler Dergisi*, c. 14, sy. 2 (2019), ss. 115-40.
- KEHHALE Ömer Rıza, *Mu’cemü’l- Müellifîn: Terâcimü Musannifeyi’l- Kütübi’l-Arabiyye 1376-1381 / 1957-1961*, 15 cilt, Beyrut, 1957.
- KIRBIYIK Mehmet, “Kıyâfet-Nâme-i Cedîde Hakkında”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 39 (2009).
- KIRAZ Seydi, “Fezâyî’nin Çihil-nâm-ı Manzûm Adlı Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ Mesnevisi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, c. 22, sy. 2 (2018), ss. 999-1034.
- KİREMİTÇİ Ferdi, “Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Mensur Eserleri Nazma Aktarma Çalışmaları Ve Sâdıkî’nin Manzum Akaid-Nâme Örneği”, *Turkish Studies*, c. 7, sy. 1 (2012), ss. 1501-39.
- KOLLEKTİF, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, 8 cilt, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2013.
- KUDRET Cevdet, (ed.), *Karagöz*, 2. bs., Yapı Kredi Yayınları, 1968.
- KURNAZ Cemal, Mustafa TATCI, “İbn İsa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, c. 20, ss. 91-92.
- KURNAZ Cemâl, Mustafa TATCI, “İlyas İbn İsa’nın Şiirleri”, *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları*, sy. 21 (1997), ss. 187-220.
- KURNAZ Cemal, Mustafa TATCI, Halil ÇELTIK, “Türk Edebiyatında Miyar Geleneği İçinde Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravi’nin Hurde-ı Tarikat’ı”, *Tasavvuf*, 2000, 43-65.
- KÜÇÜK Sezai, Ramazan MUSLU, *Akhisarlı Şeyh İsa Menakıbnamesi XVI. Yüzyıl*, Aşiyân Yayınları, 2003.

- KÜÇÜKTIRYAKI Fatih, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Yazılan Atvâr-ı Seb'a Eserlerinin Mukayeseli Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi Tezi), Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- LEVEND Agâh Sırrı, "Siyaset-nameler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, c. 10 (1963), ss. 167-94.
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, 5 cilt, Taş Baskı., İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311-1893.
- , *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, 5 cilt, Taş Baskı., İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311-1893/1894.
- MENGI Mine, "Kıyafetnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, c. 25, ss. 513-14.
- MERCAN İbrahim Hakkı, "Akhisarlı Şeyh İsa Menakıbnamesi Ve Bazı Menakıbnamelerdeki Benzer Menkıbelerin Mukayesesi", *Saruhanogulları Beyliği*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, 2015.
- MUALLIM NACI, *Osmanlı Şairleri*, nşr. Mehmed Salim, Taş Baskı., İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1307.
- MUSLU Ramazan, "Halvetiyye'de 'Atvâr-ı Seb'a' Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâli'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi", *Tasavvuf:İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 18 (2007), ss. 43-63.
- , "İbn İsa Saruhani", *Kayseri 2011 Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Kayseri, 2011, ss. 121-25.
- MÜDERRISOĞLU Mehmet Emin, *Akhisarda Bahar Bayramı ve (Çağlak Mesiresi)*, İzmir: Marifet Basımevi, t.y.
- , *Akhisar'lı Türk Büyükleri ve Eserleri*, İzmir: Piyasa Matbaası, 1956.
- MÜSTAKIMZÂDE Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i hattatin*, nşr. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, Taş Baskı., İstanbul: Devlet Matbaası, t.y.
- MÜSTAKIMZÂDE Süleyman Sadeddin, *Devhatü'l meşayih maa zeyl*, Taş Baskı., t.y.
- MÜSTAKIMZÂDE, Süleyman Sadeddin, *Mecelletü'n-nisâb fi'n-neseb ve'l-künâ ve'l-alkâb*, Tıpkı Basım., Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000.
- SAFADÎ Halîl, *Şerhü Şecereti'n-Nu'mâniye li'd-Devleti'l-Osmaniye*, t.y. Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, No 06 Hk 2774.
- SARUHANI İlyas ibn İsa, *Ferah-name Metin-Sözlük Dizini-İnceleme*, ed. Ali Şeylan, Umuttepe Yayınları, 2016.
- OCAK Ahmet Yaşar, "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, sy. 12 (1978), ss. 247-269-269.
- ÖNCÜ Aydın, "Karagözle İlgili Araştırmalarda Bir Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 46 (2012), ss. 111-27.
- ÖNGÖREN Reşat, "Osmanlı'da Sufilerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 3 (1999), ss. 9-22-22.
- , *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, 3. bs., İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- ÖZ Kefayettin, "500 Yıllık Kardeşliğin Mimarı Fatih Sultan Mehmet Han Ve Ayvaz Dede", thk. Ünal Şenel, III. Uluslar arası Balkan Türk Varlıkları Sempozyumu, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarih ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, t.y., c. 2, ss. 210-14.

- ÖZBAY Tijen, *İbn İsa ve Fusûl-i Aşere Adlı Eseri: (İnceleme ve Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- ÖZCAN Tahsin, “Mehmed Şerif Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, c. 28, ss. 531-32.
- ÖZGÜL Ayhan, *İlyas B. İsa-yı Saruhanî'nin Rumûzü'l-Künûz Adlı Eserinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- ÖZTUNA Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi: Başlangıcından zamanımıza kadar*, 14 cilt, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1978.
- PEKOLCAY A. Necla, Abdullah UÇMAN, “Eşrefoğlu Rûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, c. 11, ss. 480-82.
- PERTSCH Wilhelm, *Die Handschriften- Verzeichnisse Der Königlichen Bibliothek Zu Berlin Verzeichniss Der Türkischen Handschriften*, Berlin: A. Ascher Co, 1889.
- RIEU Charles, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London: British Museum. Dept. of Oriental Printed Books and Manuscripts, 1888.
- RITTER Helmut, *Karagös Türkische Schattenspiele*, Wiesbaden, 1953.
- SALAN Erkan, *Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî Keşfü'l-Esrâr (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- SARAY Mehmet, “Astarhan Hanlığı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, c. 3, s. 505.
- SARIÇİÇEK Ramazan, “Mustafa Bin Bâli ve İlm-i Firâset'i”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c. 7, sy. 4 (2012).
- SARUHANI İbn İsa, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, çev. Numan Külekçi, Akçağ Yayınları, 1997.
- SATIŞ Baki, *İlkçağdan günümüze Akhisar*, Akhisar: Akhisar Sağlık Eğitim Kültür Vakfı, 1994.
- SOLMAZ Süleyman, “Klasik Türk Edebiyatı İle Halk Edebiyatının Kesişme Noktalarından Biri: Perde Gazelleri”, c. 9, sy. 43 (2016), ss. 443-50.
- SÜSSHEIM K., J. SCHACHT, “Ak Hisari”, *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, 24.04.2012.
- SÜVEYSİ Muhammed, “Hesap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, c. 17, ss. 268-71.
- ŞAHİN Abdullah, “Edebî Bir Tür Olarak Klâsik Edebiyatımızda Esmâ-i Hüsnâ'lar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 16 (2001), ss. 49-57-57.
- ŞEMSEDDİN Sami, *Kamusü'l-'alâm: Tarih ve Coğrafya Lügatı*, İstanbul: Maarif Nezâret-i Celilesi Mihran Matbaası, 1311-1894.
- ŞENER, Halil İbrahim, *Türk Edebiyatında Manzûm Esmâü'l-Hüsnâlar*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985.

- ŞENÖDEYİCİ Özer, “Karagöz Perde Gazellerine Nâilî’den Bir İlâve”, *Milli Folklor*, sy. 90 (2011), ss. 93-100.
- , “Klâsik Şiire Akseden Karagöz”, *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sy. 13 (2013), ss. 111-20.
- TOKAT Feyza, Ceyhun Vedat UYGUR, “Hezârfen Hüseyin Efendi’nin ‘Tuhfetü’l-Erîbi’n-nâfia Li’r-Rûhânî Ve’t-Tabîb’i””, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c. 7/3 (2012), ss. 2445-54.
- TOSUN Necdet, “Nurbahşiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, c. 33, ss. 248-49.
- TURAN Şerafettin, “Mustafa Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, c. 31, ss. 290-92.
- TÜRKDOĞAN Melike Gökcan, “İlm-İ Kıyâfet Ve Firâset Bağlamında Mustafa Bin Evrenos’un: ‘Hâzâ Kitab-I Firâsetnâme Ve Kıyâfetnâme’ si””, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 7, sy. 14 (t.y.), ss. 172-95.
- ULUDAĞ Süleyman, “Ahmed Şemseddin, Yiğitbaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, c. 2, ss. 135-36.
- , “Ahmediyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, c. 2, s. 171.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 4. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- UZUNÇARŞILI Ord İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, 3. bs., Türk Tarih Kurumu, 1975.
- ÜNVER A. Süheyl, “İstanbul’un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar”, *İstanbul Risâleleri*, Ankara, 1976, c. 5, ss. 217-414.
- VASSAF Osmanzade Hüseyin, *Sefîne-i Evliya*, 3. bs., İstanbul: Kitabevi, 2006.
- YILMAZ Ali, “Esmâ-i Hüsnâ Şârihi: İbn-i İsâ-yı Saruhânî”, *Diyanet İlmi Dergi*, c. 30, sy. 2 (1994), ss. 19-29.
- , “Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn-i İsâ-yı Saruhânî’nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ’sı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, sy. 1 (1998), ss. 1-34.
- YILMAZ Ayşe, “Kıyafet İlmiyle Oluşturulan Eserler: Ve Bu Eserlerden Seçilmiş Örnekler”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 10, sy. 1 (2012), ss. 129-39.
- YURDAGÖR Metin, “Cefr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, c. 7, ss. 215-18.

EKLER

Ek 1.

İlyas ibn İsa ve Bayrâmî Aleviyye silsile arasındaki fark ve eşleşmeler:

	İlyas ibn İsa'nın Silsilesi		Bayrâmî Aleviyye Silsile		
	Fahr-ı Âlem Sallallahu aleyhi vesellem		Fahr-ı Âlem Sallallahu aleyhi vesellem		
1	Hız.Ebû Bekir				
2	Hız.Ömer				
3	Hız. Osman				
4	Hız. Ali	1	Ali El-Murtaza		
5	Hız. Hasan				
6	Hız.Hüseyin				
7	Hasan-ı Basrî	2	Hasan-ı Basrî		
8	Habîb-i A'cemî	3	Habib-i A'cemî		
9	Dâvud-u Tâî	4	Davud-ı Tâî		
10	Ma'ruf-i Kerhî	5	Ma'ruf-i Kerhî		
11	Serî-i Sakatî	6	Serî-i Sakatî		
12	Cüneyd Bağdâdî	7	Cüneyd Bağdâdî		
		8	Mimşâd Dîneverî		
		9	Muhammed Dîneverî		
		10	Vecihüddin El-Kadî		
13	Ali Ruzbârî				
14	Ebu Ali Kâtib				
15	Osman Mağribî				
16	Ebu'l Kâsım Gürgânî				
17	Şeyh Ebu Bekir Nessâc				
18	Ahmed Gazzâlî				
19	Ebu'n Necîb Suhreverdî	11	Ebu'n Necîb Suhreverdî		
20	Kutbüddîn Ebherî	12	Kutbüddîn Ebherî		
21	Muhammed Sicâbî	13	Rükneddîn Muhammed Nahhas El-Buhârî		
22	Muhammed Şehabüddîn Tebrîzî	14	Şehabüddîn Tebrîzî		
23	Cemaleddin Tebrizî'ye	15	Cemâleddin Şirâzî		
24	İbrahim Zâhid Gîlânî	16	İbrahim Zâhid Gîlânî		
25	Şeyh Sâfî	17	Safiyüddîn Erdebilî		
26	Şeyh Sadrüddîn	18	Sadrüddîn Erdebilî		
		19	Alâaddin Ali Erdebilî		
27	Şeyh Hamîd Sultan	20	Hamîdüddin Aksarayî		
28	Hacı Bayram Sultan	21	Hacı Bayrâm-ı Velî		

Ek. 2

İSİMSİZ ŞİİR

Şâh-ı şâhân-ı cîhân Şahı Süleyman devridur⁵³⁰.

Eyledi ihyâ-yı dîn-i 'ulûm devridur.

Hak ulu'l emre etî'û dedi Kur'an'da

Kim mutî' olmazsa kâfirdur, Müslüman devridur.

Pâdişâh-ı heft kişver nesl-i Osmân devridur.

Adl-ı insâf emrinde şer'i muhkem şehriyâr

Ânınçun feth olub vus'at bulubdur her diyâr

Lâ nuferriku fark olunmaz hutbesinde çâr (i)yâr (çâr yar dört dost/halife)

Mezheb-i zâti İmâm-ı Âzam'da dutmuştur karar.

Pâdişâh-ı Heft Kişver Nesl-i Osman Devridur.

Ehl-i iman ol zillunde bulmuştur huzur

Mübtezil kaldı şükür kim sâyesinde düşdür

Ehl-i Kur'an oldı her bir kıldı İncîl(i) Zebur

'Âleme ol gün getdi zulmet toldi nûr.

Pâdişâh-ı Heft Kişver Nesl-i Osman Devridur.

Kutb-ı 'âlemdur ânınçun yokdur akrân-ı nazîr

Yedi sultan on iki beğlerbeği üçler veziri

Kırklarun her birisi sâhib-i livâdur adi? mîr?

Anlar üçyüzler olmuş birbirinden kebîr

Pâdişâh-ı Heft Kişver Nesl-i Osman Devridur.

⁵³⁰ Saruhânî, *Şerh-i Esmâi'llah*, vr. 1b.

*Askeri ol afitâbun necm olmuş 'âleme
Her biri ehl-i ziyâdur şebde düşmezler gama
Hükm iderler vahşu- tayra mua'dil nesl-i Âdem'e
Hamdi lillah İbn İsa'da irişdi bu deme
Pâdişâh-ı Heft Kişver Nesl-i Osman Devridur.*

Ek 3.

MEDH-İ SULTAN MUSTAFA ALEYHİSSELAM

*Zehî sultan ki zıllı zıllı Yezdân
Ki keffinden yefra bâran-ı ihsân*

*Havâdisden Hudâ tutsun selâmet
Çû gerdun olduğunca tâ ki gerdân*

*Sâfâyla geçe eyyâm-ı ömri
Ki 'işi olmaya hir giz perişân*

*Zahri ola hem 'avn-i ilâhi
Ki sâit olduğunca işbu devrân*

*Zehî 'âdil ki 'âdli sâyesinde
Huzûr ede cem'i ehl-i 'imân*

*İrişdi 'âdli ânun her yire kim
Yerişdi âhû yiyle(ile) gûre arslan*

*Çekirge bî-tama' buğday bekler
Keyf-i zâğ irişdurmedi beygûşe tâlân*

*İdup sulh-i bâz ile ola yâr
Balıklar kaçmaya gördükçe mâran*

*Duâ'sı budur İbn İsa'nın kim
Â deryâ â hûb ola bahr-i 'ummân.⁵³¹*

⁵³¹ Saruhânî, *Şerh-i Esmâi'llah* vr. 4a.

Ek 4. Resimler

İlyas b. İsa'nın türbesi (binanın yenilenmesinden önceki hâli)

İlyas b. İsa'nın türbesi

Şeyh İsa Camii ve Şeyh İsa Türbeleri

İlyas b. İsa'nın sandukası

Şeyh İsa'nın İstanbul'u fetheden "Mutlu Askerlerden" olduğuna dair levha

Şeyh İsa Camii şadırvanı

Şeyh İsa Camiinin günümüzdeki iç görünüşü

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Zeynep		Aydın
Doğum Yeri ve Yılı	Yusufeli/Arvin		1961
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		Arapça
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1974	1977	Nenehatun Öğretmen Lisesi
Lisans	1977	1982	Atatürk Üniversitesi
Lisans	2013	2017	Ankara Üniversitesi
Yüksek Lisans			
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	zeynepcavdaraydin@gmail.com		
	Tarih	25.12.2019	
	İmza		
	Adı Soyadı	Zeynep Aydın	